

Kivisaaren kaksi aikaa – Kesäkoti herrain huvilana ja seurakunnallisessa kasvatustyössä

Jonna Peitso
Kirkkohistoria
Syyskuu 2025

Tiivistelmä

Tiedekunta: Teologinen tiedekunta

Koulutusohjelma: Teologian ja uskonnotutkimuksen maisteriohjelma

Opintosuunta: Teologia ja uskonnotutkimus

Tekijä: Peitso Jonna

Työn nimi: Kivisaaren kaksi aikaa – Kesäkotit herrain huvilana ja seurakunnallisessa kasvatustyössä

Työn laji: Maisteritutkielma

Kuukausi ja vuosi: Syyskuu 2025

Sivumäärä: 95

Avainsanat: Kansainvälisyys, kesäkotit, kirkko, kirkon nuorisotyö, leirikeskus, nuorisokulttuuri, nuorisotyö, rippikoulu, seurakunnat, sota.

Säilytyspaikka: Helsingin yliopiston kirjasto, Keskustakampuksen kirjasto, Teologia

Tiivistelmä: Tutkimus tarkastelee Helsingin Vuosaaren edustalla sijaitsevan Kivisaaren historiaa kahdessa eri vaiheessa: herrain huvilana 1920-luvulla ja seurakunnallisena kesäkotina vuodesta 1936 alkaen aina 1970-luvun lopulle saakka. Tutkimuskysymyksenä on miten eri aikoina Kivisaari heijastaa suomalaisen yhteiskunnan vaihteita ja muutoksia sekä seurakunnallisen nuorisotyön tavoitteita ja ihanteita. Tutkimuksen keskeisenä metodina on arkistotutkimus, jota täydentävät haastattelut ja lehtiaineistot. Lisäksi tutkimuksessa hyödynnetään sosiaali- ja kulttuurihistoriallisia lähestymistapoja.

Kivisaaren huvila-aika punoutuu liikemies Kaarlo Kontron perheen elämään, kalastajiin, saaristokulttuuriin ja kieltolakiin. Kivisaareen kietoutuneet tarinat salakuljetuksesta, siellä asuneista kalastajaveljeksistä ja kummituksista ovat osa kivisaarelaisten kollektiivista muistia, joka osaltaan on luonut saarelle sen kiehtovan lumon. Mennyt aika on elänyt kivisaarelaisten tarinoissa näihin päiviin saakka.

Vuodesta 1936 lähtien Kivisaari on toiminut seurakuntien kesäkotina, jonka kautta seurakunnallinen nuorisotyö on kytkeytynyt osaksi yhteiskunnallista ja kulttuurista murrosta. Kesäkodin toiminta heijasti kaikilla vuosikymmenillä aikansa ihanteita: 1930-luvulla maaseudun nähtiin tarjoavan nuorille terveellisiä ja moraalisesti vahvistavia kokemuksia kaupungin haittoja vastaan. Seuraavan vuosikymmenen taitteessa sota loi varjonsa toiminnan ylle, mutta pula-ajasta sekä työntekijöiden ja nuorten rintamalla olosta huolimatta toimintaa pyrittiin jatkamaan mahdollisimman normaalisti. Kivisaari tarjosikin monelle levähdyspaikan sodan kauhuista. Kivisaari oli suljettuna vain kesän 1944, muun sota-ajan se palveli nuoria ja sotainvalideja. Sotien jälkeen kesäkotit siirtyi kohti kansankirkollista toimintaa ja näkyä, jossa nuorisotyö oli kaikkia nuoria varten, ei vain seurakuntanuorille. Kivisaaresta muodostui kohtaamispaikka, jossa yhdistyivät rippikoulut, nuorisoleirit, kansainvälisyys, jengi- ja erityisnuorisotyö. 1970-luvun lopulla perinteinen kesäkotitoiminta hiipui. Kivisaari siirtyi seurakuntien yhteisen nuorisotoimiston hallintaan jatkaen toimintaa seurakuntien rippikoulu- ja leirikeskuksena.

Tutkimuksen valossa Kivisaari näyttäytyy vuosikymmenten ajan seurakunnallisessa nuorisotyössä tärkeänä ja merkityksellisenä paikkana, jossa eri yhteiskuntaluokat, sukupolvet ja kulttuurit ovat kohdanneet.

Sisällys

1 Johdanto.....	1
1.1 Tutkimustehtävä	1
1.2 Kivisaari	4
2 Kivisaari herrain huvilana	5
2.1 Kaarlo Kontro	5
2.2 Pirtukauppaa, salakuljetusta ja vilunkia	7
2.3 Motiiveja ja muita mahdollisuuksia	9
2.4 Backmanin veljekset	10
2.5 Maikki.....	15
2.6 Kivisaaren aika herrain huvilana päättyy	18
3 Kivisaari seurakunnan kesäkodiksi 1930-luvulla	21
3.1 Hyvä maaseutu, paha kaupunki	21
3.2 Vuokratuista kesäkodeista kohti pysyviä kesäkoteja	22
3.3 Valmistelujen kesä	24
3.4 Juhlalliset avajaiset	27
3.5 Ei päivää ilman kaaripalloa	28
3.6 Toiminnan kolme ensimmäistä vuotta	29
4 Kesäkodin sota-aika 1940-luku	31
4.1 Sodan vaikutukset seurakunnan toimintaan	31
4.2 Valmiina maailmaa varten – kesäolympialaiset 1940	32
4.3 Palvelua kahdella rintamalla: kotona ja ”siellä jossakin”	33
4.4 Kesäkodin sotavuodet	35
4.5 Elämää ”Veljeshovissa”, sotainvalidit Kivisaaressa	38
4.6 Saksalaisia vaikutteita	39
4.7 Uusi rauhan aika	41
5 Kansankirkon kesäkotia 1950–1976	43
5.1 Yhteiskunta ja nuorisokulttuuri murroksessa	43
5.2 Meren kimallus on sinun – kesäkotia kuuluu kaikille	45
5.3 Paperitiikeri oli täällä jälleen – Kivisaaren toimintaa 1950–1976	51
5.4 Kivisaari 35 mm kelalla ja televisiovastaanottimissa	56
5.5 Gemeinsames Leben – kansainvälinen kesäkotia.....	57
5.6 Rippikoulua saaristoleirillä Bombayn hellehattu päällä.....	60
6 Kivisaari yhteisen nuorisotoimiston alle 1977	61
6.1 Kesäkodin huumaa hiipuu	61
6.2 Nuorisotoimiston alaisuuteen.....	66
6.3 Erityistä nuorisotyötä	68
7 Johtopäätökset	70
8 Liitteet	76
9 Lähteet ja kirjallisuus	89
Painamattomat lähteet.....	89
Painetut lähteet.....	89
Sanoma- ja aikakauslehdet	90
Internetlähteet.....	91
Haastattelut.....	91
Kirjallisuus.....	92
10 Henkilöluettelo	93

1 Johdanto

1.1 Tutkimustehtävä

Kivisaaren Merilinna oli jo piirtynyt hämärtyneen syysillan kätköön, kun avasimme ullakolta löytyneen vanhan vieraskirjan ja kirjoitimme sen viimeiselle aukeamalle jäähyväisviestin. Helsingin seurakuntayhtymä oli päättämässä kesäkodin 87 vuotta kestäneen toiminnan. Kivisaari oli asetettu 8.9.2022 Yhteisen kirkkoneuvoston päätöksellä myytävien kiinteistöjen listalle.¹ Syyskuussa 2023 siellä vietettiin jäähyväisleiriä. Kesäkodin avajaisissa toukokuussa 1937 piispa Aleksi Lehtonen oli kirjoittanut vieraskirjaan: ”Jumalan rakkaus ja uudeksi luova, siunaava läheisyys, täyttäköön tämän kesäkodin suojat”. Jos myöhempiin merkintöihin ja omiin kokemuksiimme oli uskominen, näin oli tapahtunut. Luimme kiitollisin mielin vieraskirjan sivuja ja muistelimme kokemuksiamme. Miten hienoja, onnellisia ja unohtumattomia hetkiä sukupolvet toisensa jälkeen olivat eläneet Kivisaaressa. Sen rakennusten seinät eivät olleet vain seiniä, vaan jotain enemmän. Ne olivat tarjonneet puitteet kaikelle sille, mikä meissä oli syntynyt ja jatkanut elämäänsä. Kivisaari eli ja hengitti meissä. Kirjoitimme vieraskirjaan: ”Kiitos Kivisaari, se hyvä mitä olet antanut meille, jatkakoon elämää muistoissa ja teoissamme. Loppujen lopuksi on vain yksi rukous: Kiitos.”

Minulla on henkilökohtainen suhde Kivisaareen. Olen viettänyt siellä lukuisia rippikoulu- ja nuortenleirejä. Kivisaari on minulle rakas. Vielä hetki sitten en osannut ajatella nuorisotyötä ilman sitä. Nyt luopumisen kynnyksellä olen opetellut ajattelemaan, ettei kaikkea mitä rakastaa tarvitse omistaa. Kivisaari voi tarjota kaikkea hyvää uudelle joukolle ihmisiä.

Kivisaaren vaiheiden tutkiminen on nyt ehkä ajankohtaisempaa kuin koskaan aiemmin Helsingin seurakuntayhtymän miettiessä toiminnan suuntaviivoja ja strategiaa, johon olennaisena osana liittyvät kiinteistöistä luopumiset. Liian suuri kiinteistökanta on taloudellisesti kestämaton. Kivisaaren tulevaisuus on epävarma. Saaressa sijaitsevan kesäkodin käyttökustannukset ovat suuret, eikä se sijaintinsa ja fasilitointiensä vuoksi voi olla ympärivuotisessa käytössä. Ajan ihanteena oleva tehostaminen näkyy myös Kivisaaren kohdalla. Leirikeskuksista, joihin Kivisaari nykyisin kuuluu, pyritään saamaan maksimaalinen hyöty. Ratkaisuja määrittelee taloudellinen ajattelu, sivuun jäävät historia ja emotionaaliset arvot. Kivisaaren historia on ollut myös heikosti tunnettua, minkä vuoksi sen arvoa kulttuurihistoriallisena kohteena ei ole täysin tiedostettu. Tutkimuksen tavoitteena on avata Kivisaaren vaiheita sen rakentamisesta aina 1970-luvun lopulle saakka. Tutkimus pyrkii selventämään Kivisaaren kahta aikaa, sen vaiheita ja

¹ HSKA yhteinen kirkkoneuvosto ptk 8.9.2022 §309; Evankelis-luterilaisen kirkon historian suurimmat yt-neuvottelut päätökseen 2022, s.a. (viitattu 8.3.2025).

merkitystä varakkaiden helsinkiläisten kesähuvilana ja myöhemmin seurakunnan kesäkotina. Huvila-ajan tutkiminen on perusteltua, koska sen henkilöt ja saaren historia ovat eläneet kesäkodin kävijöiden kertomuksissa aina näihin päiviin saakka. Kesävieraat ovat kuulleet tarinoita saaren rakennuttajasta. Varakkaan liikemiehen elämä, kieltolain aikainen pirtun salakuljetus, Karhusaaren karhut, saaren asukkaat ja kummitukset ovat punoutuneet tarinoiksi, joiden kertominen on ollut hauskaa hupia ja vihkinyt kuulijansa todelliseksi kivisaarelaiseksi. Tarinoita on kerrottu usein vähän salaillen, mutta yleästi. Kertomukset ovat antaneet saarelle osan sen kiehtovasta lumosta. Samalla niiden todenperäisyyttä on pohdittu: onko huvila todella rakennettu pirtun salakuljetuksesta saaduilla rahoilla ja onko kummitustarinoiden takana todellinen salasuhteesta syntyneen lapsen surma? Koska tarinat ovat eläneet vuosikymmenestä toiseen, on perusteltua selvittää mitä niiden taustalla voi olla ja pitävätkö ne paikkansa.

Seurakuntien ajalta tutkimus pyrkii selvittämään millaista toimintaa kesäkodilla oli ja mitkä olivat sen taustavaikuttimet: miten nuorisotyön ihanteet ja yhteiskunnalliset muutokset vaikuttivat. Kivisaari ostettiin 1936 Helsingin Eteläisen suomalaisen seurakunnan käyttöön. Seurakunnan nimi vaihtui 1956 Johanneksen seurakunnaksi² ja vuonna 1962 se jaettiin kahtia Johanneksen ja Agricolan seurakunniksi.³ Kun tutkimuksessa puhutaan Eteläisestä, tarkoitetaan sillä Helsingin Eteläistä suomalaista seurakuntaa. Myös Johanneksen ja Agricolan seurakunnista käytetään lyhenteitä Johannes ja Agricola. Samoin Helsingin Pohjoisesta suomalaisesta seurakunnasta käytetään nimeä Pohjoinen. Helsingin seurakunnat ovat vuodesta 1909 saakka kuuluneet yhteistalouteen, mutta seurakuntayhtymäksi ne muodostuivat vuoden 1975 kirkkolain muutoksella, joka edellytti saman kunnan alueella olevien seurakuntien muodostavan seurakuntayhtymän. Kirkkohallitus vahvisti Helsingin seurakuntayhtymän perussäännön 1977 lopussa ja määräsi seurakuntayhtymän perustettavaksi 1.5.1978. Helsingin seurakuntayhtymästä tuli hallinnollinen kokonaisuus, joka yhdisti suomen- ja ruotsinkieliset seurakunnat ja järjesti seurakuntien yhteiset hallinto-, talous- ja palvelutoiminnot.⁴

Tutkimuksen otsikkona oleva ”Kivisaaren kaksi aikaa – kesäkotiherrain huvilana ja seurakunnallisessa kasvatustyössä” johdattaa eri aikojen vuoropuheluun. Tutkimuskysymys ”miten Kivisaari heijastaa suomalaisen yhteiskunnan aikalaisuutta ja muutosta sekä kirkon nuorisotyön tavoitteita ja ihanteita” pyrkii vastaamaan siihen, millaisena Kivisaaren kaksi aikaa näyttäytyvät yhdessä ja erikseen, ja mitkä yhteiskunnalliset, kulttuuriset tai muut tapahtumat vaikuttivat sen vaiheisiin. Elettyjen aikakausien henki, kulttuuri, yhteiskunnan tila, ihanteet ja moraalikäsitteet ovat toiminnan tarkastelun perustana. Tutkimuksessa on käytetty myös

² HSKA II Cca2 Eteläisen kirkkoneuvoston ptk 12.4.1954 §3; HSKA Johanneksen seurakuntatyö 1956.

³ HSKA Johanneksen seurakuntatyö 1970, 11.

⁴ Riikonen 1980, 53–62.

apukysymyksiä: miten yhteiskunnalliset muutokset vaikuttivat, millaista toimintaa oli ja kenelle se suunnattiin, oliko toiminta merkityksellistä tai miten nuorisotyön ihanteet heijastuivat?

Rajaus Kivisaaren varhaisiin vaiheisiin ja seurakunnallisen toiminnan aikaan kattaa noin kahdeksan vuosikymmentä. Aika on pitkä, mutta perusteltu. Se kattaa Kivisaaren varhaiset vaiheet, kesäkotitoiminnan synnyn ja kehityksen, aina siihen aikaan saakka, jolloin kesäkotitoiminnan huumaa hiipui ja Kivisaaren olemassaolo oli uhattuna. Tutkimus esittää asiat teemoittain ja kronologisesti. Vaiheita on jaksoteltu vuosikymmenittäin, ottaen kuitenkin huomioon, ettei historiassa voida usein sanoa tarkalleen ilmiöiden alkamis- ja loppumishetkeä.

Tutkimuksessa on käytetty sosiaali- ja kulttuurihistoriallisia menetelmiä. Seurakuntien ja Kivisaaren historiaa on tarkasteltu osana yhteiskuntaa ja kulttuuria. Huomioon on otettu arkielämä, sosiaaliset rakenteet, valtasuhteet, yhteisöllisyys ja uskonnolliset käytännöt eri aikoina. Niiden kautta on pyritty tarkastelemaan erityisesti sitä, miten kesäkoti- ja nuorisotoiminta muuttui yhteiskunnallisten muutosten vaikutuksesta. Sodan, kirkon ja Saksan yhteistyö, kaupungistuminen, nuorisokulttuurin synty ja kansainvälistyminen näkyivät kesäkodilla. Kylmän sodan aikana kesäkotia velvoitettiin pitämään ulkomaalaisista vieraista kirjaa ja ilmoittamaan tiedot viranomaisille. Suojelupolisi saattoi myös tarkkailla heitä.

Keskeisenä tutkimusmenetelmänä on arkistotutkimus. Tärkeimmät arkistolähteet ovat Kansallisarkiston ja Helsingin seurakuntien keskusarkiston kokoelmat. Arkistomateriaaleja, pöytäkirjoja, raportteja, vuosikertomuksia, valokuvia ja vieraskirjoja on tulkittu historiallis-kriittisesti analysoimalla niiden alkuperää, luotettavuutta ja kontekstia. Tavoitteena on ollut mahdollisimman objektiivisen käsityksen luominen. Niiden taustatekijät ja syntyprosessit on pyritty huomioimaan. Sisältöä on analysoitu tarkkailemalla, miten eri lähteet täydentävät tai haastavat toisiaan, ovatko ne yksipuolisia tai esiintyykö niissä toistuvia teemoja. Lähteistä on pyritty näkemään toiminnan resursseja ja tavoitteita, sekä aikakauteen liittyviä käsityksiä. Arkistolähteiden avulla on saatu tietoa kesäkodin toiminnasta, osallistuneiden määrästä ja taustavaikutteista, jotka ovat taloudellisista tai muista syistä johtuen vaikuttaneet toimintaan tai kesäkodin vaiheisiin. Arkistolähteitä ovat täydentäneet haastattelut. Seurakunnallisen ajan tutkimuksessa tärkeimpiä ovat olleet Kivisaaren 1960–1965 emäntä Liisa Tuovisen (ent. Louhija) ja 1977–1978 isäntä Timo Lemmetyisen sekä Johanneksen nuorisopastori Seppo Tirkkosen haastattelut. Varhaisen huvila-ajan tutkimuksessa suurena apuna ovat olleet Kivisaaren rakennuttajan pojanpoika Kaarlo Kontro nuoremman ja historian tutkija, FM Eero Haapasen haastattelut. Kontron suvun muistitiedot, arkistot ja valokuvat ovat antaneet ainutlaatuisen lisän huvila-ajan tutkimukseen ja Haapasen Itä-Helsingin saariston ja kieltolain ajan tuntemus ovat olleet suurena apuna kieltolain ajan ja kalastajien kohtaloiden selvittämisessä.

Apuna on käytetty Helsingin seurakuntien hengellistä ja kasvatuksellista nuorten Nuori kirkko -lehteä,⁵ sekä lehtijulkaisuja, joissa on kuvattu kesäkodin toimintaa ja tapahtumia. Lähteinä ovat mm. Kirkko ja kaupunki, Helsingin Sanomat, Uusi Suomi, Sotainvaliidi, Ilta-Sanomat ja Suomen Kuvalehti. Tutkimuksessa on käytetty viittaustekniikkaa, jossa uutiset ja artikkelit on nimetty otsikoiden mukaan, sillä niissä ei yleensä ole mainittu kirjoittajaa. Niiden runsauden ja otsikoiden samankaltaisuuden vuoksi tiedot on merkitty vain alaviitteisiin, yksittäinen luettelointi lähdeluetteloon ei olisi mielekäästä.

Kivisaarta ja Helsingin kesäkotitoimintaa ei ole aiemmin tutkittu. Joissain tutkimuksissa kesäkotitoimintaan on viittauksia, mutta pääosin ne käsittelevät nuorisotyötä. Tällaisia tutkimuksia ovat mm. Ville Halisen pro gradu *Helsingin Vanhankirkon nuorisotyö 1980-luvun kirkollis-yhteiskunnallisessa murroksessa*, Eila Helanderin laudaturtutkielma *Helsingin seurakuntien nuorisotyö vuosina 1945–1955*, Pirkka Sieviläisen pro gradu *Helsingin suomalaisten seurakuntien nuorisotyö 1906–1939* ja Raili Tillanderin laudaturtutkielma *Helsingin ev.lut. seurakuntien nuorisotyö toiseen maailmansotaan saakka*. Vanhemman tutkimuksen osittaisena heikkoutena on, että pääsääntöisesti se vain esittelee työn ja tekijät, pureutumatta tarkemmin toiminnan taustoihin tai syihin. Tutkimuskirjallisuudessa tärkeimpiä lähteitä ovat olleet Esa Santakarin toimittama *Kehityksen vuosikymmenet 1906–1945, kehityksen kärjessä, usein vähän jäljessä* ja Eino Murtorinteen teokset *Suomen kirkon historia 4. Sortovuosista nykypäiviin 1900–1990* sekä *Veljeyttä viimeiseen saakka*. Mervi Kaarnisen ja Sirkka Aapolan *Nuoruuden vuosisata, suomalaisen nuorison historia*, sekä Kai Häggmanin *Täältä tulee nuoriso! 1950–79* ovat avanneet nuorisokulttuurin kehitystä. Jaakko Kaartisen *Selviämistarinoita* sivuaa Kivisaaren erityisnuorisotyötä. Huvilakauden ja kieltolain tutkimuksessa apuna olivat Marko Paavilaisen *Karjalasta kaukomaille, valtameri Osakeyhtiön ja sen edeltäjien vaiheet 1913–1998* sekä Raimo Pullatin *Itämeren rutto, pirtun salakuljetusta vuosina 1919–1939* ja Jonna Pulkkinen *Kieltolaki, kielletyn viinan historia Suomessa*.

1.2 Kivisaari

Itäisessä Helsingissä Vuosaaren edustalla sijaitseva Kivisaari kuuluu Villasaarten saariryhmään.⁶ Sen itäpuolella on lintujen pesimäalueeksi 1990 rauhoitetut Kivisaarenluodot, joka perustamisvaiheessaan oli Helsingin ainoa yksityisomisteinen luonnonsuojelualue.⁷ Kivisaari ja sen eteläpuolella sijaitseva Karhusaari yhdistettiin toisiinsa jalankulkusillalla jo 1920-luvulla.⁸

⁵ Helsingin seurakuntien nuorisotyön yhdyssiteenä oli vuonna 1935 perustettu Nuori kirkko -lehti. Vuonna 1961 se liitettiin Kirkko ja kaupunki -lehden yhteyteen. Huotari 1980a, 193.

⁶ Kivisaaren koordinaatit: N 60°10.493' E 25°07.115'.

⁷ Kivisaaren luodot ovat Helsingin pienin luonnonsuojelualue. *Helsingin Sanomat* 3.8.1992, B1.

⁸ Strang 2016, 307.

Saarien yhteispinta-ala on noin viisi hehtaaria. Muita lähellä sijaitsevia saaria ovat Villasaaret, Satamasaari, Leikosaari ja Villinki.

Isossajaossa 1778 Kivisaari ja Karhusaari määrättiin kuuluviksi Rastböleen, joka oli yksi Vuosaaren viidestä kantatilasta.⁹ Kivisaari (Stenholmen) ja Karhusaari (Lillholmen) kuuluivat Rastböleen aina vuoteen 1905 saakka, jolloin saarien silloinen omistaja pankkiiri Emil Tollander (1854–1911) erotti ne omaksi palstatilakseen nimeltä Sjötorp.¹⁰

Helsingin saaria asuttivat 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa pääosin kalastajat. Kivisaari säilyi pitkään asumattomana, mutta 1850-luvulla sinne nousi pieni ja vaatimaton Rastbölen torppa, jota asutti Backmanin kalastajaperhe.¹¹ Helsingin saariston väestörakenne alkoi muuttua 1800-luvun lopulla, kun helsinkiläinen yläluokka rakensi saariin kesähuviloita. Huvila-asutuksen myötä kalastajien rinnalle tuli varakkaita kaupunkilaisia, jotka viettivät kesän saaristossa.¹² Myös Kivisaareen rakennettiin kolmikerroksinen jugendtyylinen huvila. Sen rakennutti liikemies Kaarlo Kontro (1886–1928).¹³ Kontron päätös hankkia kesähuvila ja rakennuttaa se juuri Kivisaareen, loi perustan saaren tuleville vaiheille kesäkotina.

2 Kivisaari herrain huvilana

2.1 Kaarlo Kontro

Kaarlo Kontro syntyi vaatimattomiin oloihin Soanlahdella 1886. Aikana, jolloin kaupankäyntiä pidettiin hyvänä tapana rikastua, Kontro lähti kauppiasoppiin: ensin läheiseen Sortavalaan, sieltä Ruotsin Katrineholmiin ja 1909 Saksan Lyypekkiin, missä hän toimi Buck & Willmanilla kirjeenvaihtajana ja kauppamatkustajana. Suomeen Kontro palasi 1912 tuoden mukanaan nuoren apteekkarin tyttären Louise Alma Marie Mathilde Zieglerin (1891–1982), jonka vei vihille talvella 1913.¹⁴ Perheeseen¹⁵ syntyi viisi lasta: Kalervo (1914), Olavi (1915), Mauno (1920) sekä kaksostytöt Raila ja Mirja (1925).¹⁶ Kontrojen avioliittoa on kuvattu onnelliseksi.¹⁷

Marraskuussa 1913 Kontro perusti nuoruudenystävänsä Juho Kuosmasen kanssa agentuuriliikkeen Kontro & Kuosmanen. Seurasi äkkirikastuminen: kolmessa vuodessa nuoret miehet olivat Suomen rikkaimpia. Liikevaihto kasvoi räjähdysmäisesti. Ensimmäisenä vuonna se oli noin 3 miljoonaa ja vain kolme vuotta myöhemmin 227 miljoonaa markkaa. Menestyksen

⁹ Vuosaaren kantatilat: Nordsjö, Porslax, Skata, Nybondas ja Rastböle; Vuosaari-seura, s.a. (viitattu 5.11.2024).

¹⁰ Strang 2016, 307.

¹¹ KA U47 Henkikirjat 1855 Nordsjö, 438. Fiskar Henrik Backman, fru Maria.

¹² Vartiosaari, idän luontohelmi, s.a. (viitattu 6.12.2024).

¹³ Strang 2016, 307.

¹⁴ Paavilainen 1998, 7, 28–29, 31, 35–36, 42–43.

¹⁵ Kuvat 1–3: Kaarlo ja Alma Kontron perhe.

¹⁶ KA HKO Perukirja nro 27387/1928. Kontro Kaarlo Elias Juhonpoika 21.3.1928 Helsinki.

¹⁷ Kontro 2024.

taustalla oli ensimmäisen maailmansodan luoma taloudellinen tilanne, jota nuoret ja yritteliäät miehet osasivat innovatiivisella tavalla hyödyntää kansainvälisessä kaupassa.¹⁸

Maailmansota oli avittanut nuoria miehiä rikastumiseen, mutta samalla sen aiheuttama inflaatio heikensi markan arvoa. Raha piti muuttaa arvonsa säilyttävään muotoon. Kontro etsi sijoituskohteita ja osti 1918 pankkiiri Tollanderin perikunnalta Kivisaaren 150 000 markalla, sekä talon Eirasta¹⁹ 255 000 markalla. Lisäksi Kontro osti Mikkelistä vielä 3 miljoonalla markalla Anttolanhovin, mutta myi sen voitolla jo samana vuonna.²⁰

Kivisaaren hankinta oli kannattavaa. Perhe sai muodikkaan kesäpaikan, joka sijaitsi niin lähellä kaupunkia, että sieltä käsin pystyi hoitamaan yrityksen asioita. Tollanderin perikunnalle maksettiin ostohetkellä syyskuussa 1918 koko kauppasumma. Rakennustyöt alkoivat.²¹ Rakennusten hirret sahattiin Kontron johtamalla Reposaaaren Höyrysahalla, jonka osakkeet Kontro & Kuosmanen olivat ostaneet edellisenä vuonna. Päärakennusta varten tehtiin valtavat raivaus ja maansiirtotyöt, jotka rakennustöiden kanssa maksoivat yli 3 miljoonaa markkaa,²² nykyrahassa noin 1,5 miljoonaa euroa.²³ Virallisesti Kivisaari luovutettiin Kontron käyttöön vasta kaksi vuotta kaupanteon jälkeen, 4.10.1920. Lainhuudatuksessa viivästyksen syyksi mainittiin ainoastaan ”aiempi väärinkäsitys”, sitä sen tarkemmin selittämättä.²⁴

Kontrojen perhe asui koko kesän Kivisaaressa. Elämä oli sangen tavallista. Liiketoimet kulkeutuivat joskus saareen saakka siellä vierailleiden ja kestitettävien liiketuttavien myötä, mutta Kivisaaressa Kontrosta kuoriutui esiin myös leikkimielisyys ja vapautuneisuus.²⁵ Maaseudun kasvattina Kontro halusi myös opettaa poikiaan Kalervoa ja Olavia hoitamaan marjapensaita ja kasvimaata, josta saatiin ruokapöytään perunaa, porkkanaa ja sipulia. Pojilla oli kotiopettaja, joten satoa saatettiin korjata vielä silloinkin, kun lapset tavallisesti olivat koulussa. Kotiopettaja piti myös huolta, että lapset oppivat suomenkieltä äidin puhuman saksan lisäksi. Kun perheen kaksoistyöt Raila ja Mirja syntyivät, ilmoittivat pojat yksituumaisesti, että siskojen sijaan he olisivat mieluummin ottaneet ponit. Ponit hankittiin ja tuotiin Kivisaareen.²⁶ Saaressa oli myös koiria, lammas ja joinakin vuosina sika, joka päättyi syksyllä perheen ruokapöytään.²⁷

Kolmikerroksisen, jugendtyylisen Merilinnan²⁸ arkkitehdiksi on nimetty Eliel Saarinen. Sen rakennuspiirustukset eivät ole säilyneet. Rakennusaikaan Kivisaari kuului Helsingin

¹⁸ Paavilainen 1998, 7, 45, 60, 78.

¹⁹ Kuva 4: Kaarlo ja Alma Kontron koti Eirassa, Armfeltintie 18.

²⁰ Haara 1993, 263; Paavilainen 1998, 83–86, 90–93.

²¹ KA HT Cba1:80 Helsingin pitäjän kärjäkunnan lainhuudatusasioiden ptk 10.2.1921 §30 liitteet L-M.

²² Kesäkot – seurakuntaelämän kesäinen keskus 1938, 1–3; Haapanen 2024; Paavilainen 1998, 53–55.

²³ StatFin rahanarvonmuunnin, *s.a.* (viitattu 12.9.2025).

²⁴ KA HT Cba1:80 Helsingin pitäjän kärjäkunnan lainhuudatusasioiden ptk 10.2.1921 §30 liitteet L-M.

²⁵ Kuvat 5–11: Kontrojen kesänviettoa Kivisaaressa.

²⁶ Kuvat 12–13: Ponit Kivisaaressa.

²⁷ Kuva 14: Kivisaaren kesäsika teurastettuna; Kontro 2024.

²⁸ Kuvat 15–16: Kivisaaren päärakennus Merilinna.

maalaiskuntaan, jossa ei ollut velvoitetta piirustusten säilyttämisestä. Puuttuvien piirustusten vuoksi Saarista arkkitehtinä on kyseenalaistettu. Kirjassa Helsingin Saaristounelmia Jan Strang perustelee, miksi rakennusta voidaan kuitenkin luotettavasti pitää Saarisen piirtämänä:

Painetussa komiteamietinnössä 1936 sanotaan yksiselitteisesti taloa Saarisen suunnittelemaksi. Tuolloin talon rakentamisesta oli kulunut vasta 16 vuotta ja sen Kontron suvulta pois siirtymisestä kolme vuotta. Elossa ja aktiivisina oli paljon henkilöitä, jotka asian todellisen laidan tiesivät: itse Eliel Saarinen, hänen henkilökuntaansa, talon rakentajat, Kontron omaiset, naapurit ja ystävät. Komitean puheenjohtaja, tohtori Paavo Virkkunen oli oppinut mies, kirjoittanut monia kirjoja, laajasti verkostoitunut ja vaikutusvaltainen henkilö, monivuotinen eduskunnan puhemies ja paljon muuta. Ei ole syytä olettaa, että hän olisi lähtenyt nimissään julkistamaan paikkaansa pitämättömiä tietoja asiasta, jonka todenperäisyyden tarkistaminen tuolloin oli äärimmäisen yksinkertaista.²⁹

Toinenkin tieto tukee Saarista Merilinnan suunnittelijana: Kontro ja Saarinen tunsivat henkilökohtaisesti. Kun Kalevalaseura perustettiin 1919 toimivat miehet sen aktiivisina jäseninä Kontron kuolemaan saakka. Saarinen kuului Akseli Gallen-Kallelan johtamaan taiteelliseen osastoon ja Kontro taloustoimikuntaan.³⁰ Samoissa kokouksissa ja illallisilla istuneet miehet olivat varmasti saattaneet vaihtaa ajatuksia myös henkilökohtaisen elämän saralta. Ei olisi lainkaan ihmeellistä, jos ajatus Saarisesta huvilan suunnittelijana olisi saanut silloin alkunsa.

2.2 Pirtukauppaa, salakuljetusta ja vilunkia

Kontro teki yritystoiminnallaan lyhyessä ajassa valtavan omaisuuden, minkä seurauksena luulisi olleen selvää, millä varoilla Kivisaari hankittiin. Näin ei kuitenkaan ollut. Puheet Kontron osallisuudesta pirtun salakuljetukseen alkoivat. Kieltolain aikana oli nähty miten vaatimattomat talot kasvoivat pirturahoilla kartanoiden kokoisiksi. Tiedettiin, että hulppeat huvilat oli rakennettu salakuljetuksen tuomalla varallisuudella.³¹ Aikalaisille oli siis varsin luonnollista ajatella, että myös Kivisaari olisi voitu rahoittaa salakuljetuksella ja pirtukaupalla.

Kieltolaki oli voimassa 1919–1932. Se kielsi yli kaksi tilavuusprosenttia alkoholia sisältävien aineiden maahantuonnin ja myynnin muihin kuin lääkinnällisiin, teknillisiin ja tieteellisiin tarkoituksiin. Lisäksi sallittiin kirkkoviinin käyttö. Laki oli yksi erikoisimpia ja kaatui lopulta omaan mahdottomuuteensa: ennennäkemättömään kansalaistottelemattomuuteen ja lain valvomisen vaikeuteen.³² Kieltolaki hyväksyttiin eduskunnassa 1.6.1919. Sitä ennen oli jo syyskuusta 1917 ollut voimassa väliaikainen kieltolaki. Salakuljetus oli kuitenkin alkanut jo 1866, jolloin viinan kotipoltto oli kielletty. Kieltolain tultua voimaan salakuljetuksen määrä kasvoi. Ensimmäisenä vuonna tulli takavarikoi 8000 litraa pirtua. Se oli vasta alkua. Vuonna 1920 takavarikon määrä 1920 oli 110 000 litraa ja 1924 yli puoli miljoonaa litraa.³³ Vuonna

²⁹ Strang 2016, 307.

³⁰ Kalevalaseuran vuosikirjat 1921–1929.

³¹ Haapanen 2016, 96–97, 186.

³² Pulkkinen 2015, 9, 69.

³³ Pullat 1993, 12–20, 30.

1929 määrä kasvoi lähes miljoonaan litraan.³⁴ Suurista määristä huolimatta tulli uskoi saavansa kiinni vain 10 prosenttia salakuljetetusta pirtusta. 1930-luvun alussa kielletyllä alkoholilla tuloja hankki jopa 100 000 ihmistä. Oli selvää, että kieltolaki ei toiminut. Kansan raitistamisen sijaan viinan kulutus, rikollisuus ja väkivalta lisääntyivät. Verisimpänä vuonna 1929 kuoli väkivallan seurauksena yli 350 ihmistä. Henkirikosten määrä oli lähes seitsenkertaistunut vuosisadan alusta.³⁵ Rikollisuuden ja väkivallan kasvu näkyi saarissakin.

Itäisen Helsingin saaristossa salakuljettajien veneitä oli ruuhkaksi asti. Virosta salakuljetettu pirtu tuotiin rannikolle, josta ”pirturengit” hakivat sen moottoriveneillä mantereelle. Pirtua piilotettiin ulkorakennuksiin ja maastoon.³⁶ Kivisaareen tehtiin pirtuetsivien ratsioita. Hohenthalin rouva, joka vietti lapsuutensa kesät viereisessä Villasaarella, kertoi kuinka pirtukanisterit pudotettiin mereen ja noudettiin sieltä saareen piilotettavaksi. Poliisin kotietsinnät ja kuulustelut olivat toistuva ilmiö, joiden ajaksi lapset piilotettiin huvilan kellariin, jotta he viattomuuttaan eivät paljastaisi salakuljetukseen liittyviä tietoja.³⁷

Salakuljetukseen on liitetty myös Karhusaaren neljä karhua.³⁸ Perimätiedon mukaan pirtut piilotettiin niiden koppien alle, jolloin pitkäkyntiset ja viranomaiset pysyivät poissa pirtujen luota.³⁹ Karhuista kaksi oli tuotu Kontron Karjalaan suuntautuneen metsästysmatkan jälkeen 1923. Talvisella metsästysretkellä politiikassa ja liike-elämässä menestyneet miehet, joukossa mm. silloinen Kansallis-Osake-Pankin johtaja ja myöhemmin presidentiksi noussut J.K. Paasikivi, olivat ampuneet talviunilta herätetyn emon ja yhden kolmesta pennusta. Kaksi orvoksi jäänyttä vuoden ikäistä pentua otettiin kiinni.⁴⁰ Kontro toi karhut Suomeen ja asetti ne silloin vielä Lillholmenina tunnettuun saareen, joka sai uuden nimen Karhusaari. Kettingeillä kiinni kahlituille karhuille rakennettiin kopit. Alussa Kontrojen susikoirat Bella ja Nero räksyttivät karhuille pitäen ne kurissa, mutta karhujen kasvettua osat vaihtuvat ja koirat päyylivät niitä kauempaa.⁴¹ Joskus karhut pääsivät irti, uivat kapean salmen yli Villasaareen, ajoivat kissan puuhun ja himoitsivat kellarin hilloja.⁴² Karhut tekivät tempauksiaan myös Kivisaarella:

Kontron syntymäpäivillä heinäkuussa pöytä oli katettu edustan parvekkeelle. Kaksi apulaista jäi kattamaan pöytää ja isäntäväki oli rannassa vastaanottamassa vieraita. Karhut olivat varmaankin haistaneet makean hajun ja saivat itsensä irti liekaketjuista. Kattauksessa oli makeita herkkuja, likööriä ja konjakkia, vaikka olikin kieltolakiaika. Kun vieraiden kanssa saavuttiin rannasta, olivat apulaiset vastassa pelästyneinä, ja huusivat karhujen olevan pöydän kimpussa. Seuraavana päivänä karhut makasivat hiljaa käpälät silmillään, selvästi krapulaisina.⁴³

³⁴ Haapanen 2016, 95.

³⁵ Pullat 1993, 30–35.

³⁶ Haapanen 2016, 111.

³⁷ Lemmetyinen 2023.

³⁸ Kuvat 17–18: Kivisaaren karhut.

³⁹ Kontro 2024.

⁴⁰ Karhumetsällä Karjalassa. *Metsästys ja kalastus* 1.3.1923, 10.

⁴¹ Kontro 2024.

⁴² Strang 2016, 308.

⁴³ Kontro 2024.

Karhut viettivät saassa vain kaksi vuotta, sillä aikuiseksi kasvaneiden ja voimakkaiden karhujen pitäminen kävi liian vaikeaksi. Karhut lahjoitettiin englantilaiseen eläintarhaan.⁴⁴ Huolimatta lyhyestä ajastaan saassa karhut olivat jättäneet sinne unohtumattoman jäljen.

2.3 Motiiveja ja muita mahdollisuuksia

Pohdittaessa Kontron osallisuutta pirtun salakuljetukseen kysymykseksi nousee, olisiko menestynyt liikemies halunnut sekaantua laittomaan toimintaan ja mikä olisi ollut motiivi? Yleensä motiivina oli taloudellisen hyödyn saaminen. Kontrolla oli kuitenkin varallisuutta niin paljon, että ajan suurmiehen roolin mukaisesti hän pystyi lahjoittamaan merkittäviä summia kulttuurin, koulutuksen ja suomenmielisten hankkeiden edistämiseen. Suurimmat lahjoitukset hän teki Karjalan sivistysseuralle ja Turun suomalaiselle yliopistoseuralle. Lahjoitusten yhteissumma oli noin puoli miljoonaa markkaa.⁴⁵ Kontron omaisuuden perusteella näyttää epätodennäköiseltä, että raha olisi ollut motiivina. Salakuljetusta vastaan puhuu myös Kivisaaren hankinnan ajankohta, sillä saari oli ostettu ja Merilinna rakenteilla jo ennen kieltolakia.

Toisaalta Kontron persoonassa oli piirteitä, jotka olisivat voineet usuttaa laittomuuksiin. Sanottiin, että Kontrolla oli levoton sielu. Liikemiehenä hän oli ennakkoluuloton ja kulki ensimmäisten joukossa tai askeleen edellä muita.⁴⁶ Jos hän havaitsi liiketoimissaan uusia mahdollisuuksia ja onnistui solmimaan valtamerentakaisia kauppasuhteita, miksi hän ei yhtä hyvin olisi voinut nähdä pirtukaupan mahdollisuuksia? Sen organisoiminen olisi ollut helppoa. Kontron kaltaiset liikemiehet eivät itse olleet tyypillisiä salakuljettajia, mutta heitä toimi taustalla ”pirtukeisareina”, jotka itse jäivät vain harvoin kiinni.⁴⁷ Kontron moraalia on myös kyseenalaistettu. Agentuuriliike Kontro & Kuosmasa syytettiin epärehellisestä toiminnasta, kuten monopoliaseman hankkimisesta viranomaisia lahjomalla, valuuttakeinottelusta ruplilla, ostolaskujen väärentämisestä ja epäkurantin tupakan myymisestä. Kontro myönsi näistä vain valuuttakeinottelun⁴⁸, mutta vetosi toimineensa isänmaan eduksi. Muita syytöksiä ei näytetty toteen.⁴⁹ Epäilyt jättivät kuitenkin varjon Kontron ylle: ehkä moraali olisi sallinut pirtukaupankin. Liiketoimista voi löytää taloudellisen motiivinkin. Agentuuriliike Kontro & Kuosmasen toiminta oli päättynyt 1919 sen fuusioituessa Valtamerentakainen kauppa Oy:hyn. Kuosmanen epäröi yhdistymistä, mutta Kontro vaati sitä tiukasti, uhaten jopa lähteä yhtiöstä, jos

⁴⁴ Kontro 2024.

⁴⁵ Paavilainen 1998, 90–93.

⁴⁶ Paavilainen 1998, 50, 76.

⁴⁷ Haapanen 2024.

⁴⁸ Kontro & Kuosmasen palveluksessa Venäjän kirjeenvaihtajana toiminut Hella Wuolijoki kuljetti matkalaukussa Venäjälle ruplia liiketaloudellisista syistä. Suomessa rupla oli kalliimpi kuin Venäjällä. Venäjä rahoitti sotaa laittamalla lisää seteleitä liikkeelle, minkä seurauksena rupla menetti arvoaan. Paavilainen 1998, 54–55.

⁴⁹ Paavilainen 1998, 63–66, 81, 127.

fuusiota ei tapahtuisi. Kontro uskoi fuusion tuovan entistä suurempaa menestystä. Toisin kävi. Valtamerentakainen vei Kontron ja Kuosmasen kaiken henkilökohtaisen omaisuuden.⁵⁰

Valtamerentakaisen alku oli lupaava: ensimmäisenä toimintavuonna se nousi Suomen suurimmaksi kauppaliikkeeksi 294 miljoonan markan liikevaihdolla. Ongelmat alkoivat kuitenkin pian. Eurooppa putosi lamaan ja tuonti tuotti Valtamerentakaiselle tappiota. Rahtihintojen pudotessa yrityksen oma laivasto osoittautui taloudelliseksi katastrofiksi. Yhtiö menetti vuodessa koko pääomansa ja kolme vuotta toiminnan alun jälkeen tulos oli 10 miljoonaa markkaa tappiollinen. Kontro ja Kuosmanen yrittivät Kansallis-Osake-Pankin kanssa pelastaa yrityksen sijoittamalla siihen suuria summia, pankilta lainattiin jopa 20 miljoonaa markkaa. Vuonna 1928 yrityksen tilanne oli kuitenkin niin huono, ettei se ollut enää pelastettavissa.⁵¹ Olisiko yrityksen epätoivoinen tilanne olisi ollut motiivi salakuljetukselle?

Kontron osallisuudesta salakuljetukseen ei ole todisteita, eikä hän saanut siitä tuomioita. Kontron tietoja ei löydy poliisin kieltolakikortistosta, johon kiinni jääneiden tiedot kirjattiin.⁵² Menestyneelle liikemiehelle salakuljetus olisi todennäköisesti ollut vain pieni sivutoimi ja riskit hyötyjä suuremmat. Kontron suvussa ei myöskään ole koskaan noussut esiin ajatus salakuljetukseen sekaantumisesta, päinvastoin Kontron kerrotaan kieltäneen pirtun tuomisen saareen.⁵³ Todennäköisempää lieneekin, että Kivisaassa asuneet kalastajat August ja Julius Backman olisivat olleet salakuljetukseen liitettyjen tarinoiden synnyttäjinä.

2.4 Backmanin veljekset

Päivittäin vesillä liikkuneet kalastajat olivat tyypillisiä salakuljettajia ja oivia tehtävään, sillä he tunsivat hyvin saariston, liikkuivat siellä huomaamattomasti ja löysivät piilopaikkoja pirtulle. Salakuljettajien ja myyjien ketju oli monivaiheinen: merellä ja saaristossa oli välivarastoja, joista pirtua myytiin tukkuerissä eteenpäin. Kalastajat olivat usein välikuljettajia, ”pirturenkejä”, jotka jäivät salakuljetuksesta kiinni rahoittajien ollessa paremmin virkavallalta suojassa.⁵⁴ Pirtua salakuljetettiin pienituloisen väestön piirissä lisäänsioiden toivossa. Kieltolakikortistossa kiinni jääneiden ammatit olivat tavallisia: kalastaja, kirvesmies, maalari tai sekatyömies. Joukossa oli muutamia poikkeuksiakin, kauppiaita tai liikemiehiä, mutta pääosin salakuljettajina olivat pienituloiset työläiset.⁵⁵ Ja juuri sellaisia olivat kalastajat.

Kalastajien elämä oli kovaa. Saariston olot olivat karut ja kodit vaatimattomia mökkejä. Ruokavalio oli yksinkertainen, se koostui lähinnä kalasta ja oman maan perunoista. Tulot olivat

⁵⁰ Paavilainen 1998, 7, 98–100.

⁵¹ Paavilainen 1998, 122, 143–150, 154, 194–195.

⁵² KA HPRVA II Bi I Kieltolakikortisto 1927–1944.

⁵³ Kontro 2024.

⁵⁴ Haapanen 2024.

⁵⁵ KA HPRVA II Bi I Kieltolakikortisto 1927–1944.

pieniä. Kalaa myytiin joskus kauppatorilla, mutta enimmäkseen sitä vaihdettiin lihaan ja maitoon. Työvälineet tehtiin ja korjattiin itse: verkot punottiin käsin ja veneet veistettiin puusta. Ankarat sääolosuhteet, kylmyys ja myrskyt tekivät työstä vaarallista.⁵⁶ Tällaista elämää Kivisaassa elivät myös August (1866–1950) ja Julius (1868–1939) Backman, kalastajat, jotka syntyivät saarella ja elivät siellä koko elämänsä.⁵⁷ Veljekset elivät Kivisaassa ennen Kontroja, heidän aikanaan sekä pitkään vielä seurakunnan toiminnan aikana.

Kalastajaveljesten vanhemmat Henrik ja Maria muuttivat Kivisaaren torppaan 1854. He saivat kuusi lasta, jotka kaikki syntyivät saarella.⁵⁸ Vaikka ravinto oli niukkaa, elinolosuhteet, taudit ja heikko hygienia nostivat kuolleisuutta, väisti kuolema heitä lähes 20 vuoden ajan. Kun se saapui, verotti se perhettä kovalla kädellä. Renkinä, torpparina ja kalastajana työskennellyt isä sekä 15-vuotias poika Carl hukkuivat merimatalla Tallinnaan syksyllä 1873. Ruumiit jäivät kadoksiin. Leskiäidille jäi huollettavaksi viisi lasta, joista nuorimmainen syntyi isän kuoleman jälkeen ja eli vain yhdeksän kuukautta. Seitsenhenkinen perhe oli alle vuodessa kutistunut lähes puoleen. Äidin oli elätettävä itsensä ja neljä lasta, joista vanhin tytär oli 19 ja pojat 13, 7 ja 5-vuotiaita.⁵⁹ Nuorimmista pojista, Augustista ja Juliuksesta tuskin oli äidilleen apua.

Myöhemmin August ja Juliuskin⁶⁰ kävivät lähellä kuolemaa. Julius oli hukkua heikkoihin jäihin Kivisaaren edustalla. Pimeässä illassa hän taisteli itsensä ylös jäisestä vedestä, raahautui torpan kuistille ja rikkoi päällään ikkunalasinsä. Lasin särkyminen herätti Augustin, joka koko yön hieroi ja lämmitti kohmeista Juliusta hellan ääressä kuumalla kahvillä ja teellä. August puolestaan oli kuolla aseonnettomuudessa 17-vuotiaana. Veljekset ampuivat lintuja luodolla, kun kiväärinpiippu räjähti ja vei Augustin käden mennessään. Julius sitoi paidallaan ja pelastusliiveillä sen, mitä kädestä oli jäljellä. Hengenhädässä rukoillen hän sousti loputtomalta tuntuneen kahden kilometrin matkan mantereelle, josta ajuri vei Augustin sairaalaan. August pelastui, mutta menetti vasemman kätensä. Yksikätisyydestä huolimatta August työskenteli kuin kuka tahansa saarelainen: kalasti, rakensi ja sahasi tukkeja veneiden rakentamista varten.⁶¹

Veljesten elämästä on säilynyt kuvaus vuodelta 1909. Sen kirjoittajana on ollut nuori muurari ja nuohooja Väinö Nylund (s.1890), joka rakensi mökkiä Iiluotoon ja asui satunnaisesti Backmanien luona. ”Kunnollisia, kilttejä ja kelpo ihmisiä,” kirjoitti Nylund. Pienessä Kivisaaren torpassa elivät tuolloin August ja Julius vanhan, jo kuuroutuneen Maria äitinsä kanssa, sekä kissa

⁵⁶ ELKA Hankkija 643 Iilisaari, näyttelyasiakirjat Iilisaari 50, Iilisaari-muistelmat.

⁵⁷ KA U Henkikirjat 1855–1948.

⁵⁸ Backmanin kalastajaperhe: isä Henrik (1835–1873), äiti Maria (1829–elossa vielä 1909, kuolinvuosi ei tiedossa), sekä lapset Maria Sofia (1854–1947), Carl Wilhelm (1858–1873), Alexander Magnus (1860–kuolinvuosi ei tiedossa), August (1866–1950), Henrik Julius (1868–1939) ja lapsena kuollut Olga Amanda (1873–1874).

⁵⁹ KA HPSA I Ab:5 Helsingfors församlings Barnabok 1856–1875 Nordsjö Ullholmen 661.

⁶⁰ Kuvat 19–21: August ja Julius Backman.

⁶¹ ELKA Hankkija 643 Iilisaari, näyttelyasiakirjat Iilisaari 50, Iilisaari-muistelmat.

Mosse ja koira Prisse. Kuvauksesta käy monin tavoin ilmi, kuinka veljekset olivat toisilleen rakkaita, sekä toistensa tuki ja turva. Veljekset puhuivat viroa, ruotsia ja suomea, tosin viimeksi mainittua vain jonkun suomenkielisen ollessa paikalla. Kuuroudesta huolimatta myös vanha äiti Maria ”puhua papatti” taukoamatta ja kiroili kovaan ääneen ruotsiksi ja viroksi. Saarella elettiin yksinkertaista luonnonläheistä elämää, jossa kunnioitettiin eläimiä ja luontoa. Se vaikutti tekevän saarelaiset onnellisiksi. Vaikka kalastajan elämä oli jatkuvaa uurastusta, oli se samalla terveellistä ja vapaata. August piti aarteenaan kaukoputkea, jolla tiiraili saariston tapahtumia. Iltojen yhteinen ilo oli kortinpeluu. Kahvi, tee, tupakka, rapakalja ja konjakki maistuivat. Kerran nuori Nylund toi Marielundin kartanosta tuliaisia: kahvia, teetä, sokeria, pullaa, tupakkaa, maitoa, suolalihaa, porsaanlihaa ja uuden korttipakan. Maito oli harvinaista herkkua, August väitti, että edellisestä kerrasta kun hän oli sitä juonut, oli ainakin puoli vuotta.

Juomme sekä kahvia että teetä. Kiloleipää voim kanssa. Muori on tyytyväinen ja hyvillään kun hän hörppii sitä hyvää kaupunkikahvia ja leipä on valkoista, ja juttelee hiljaa yksikseen, yksinäisyydessään tuvan nurkassa. Mosse voi hyvin, kun sillä on maitoa lautasella omaan laskuun. Prissellä on uunin vieressä lihansuikale ja luita. Niin me olemme kaikki omissa oloissamme, on kuin pieni juhla saaristotuvassa. Olen tyytyväinen itseeni, kun näen että kaikki ovat tyytyväisiä. Vaatimattomassa kalastajan kodissa on juhlahetki ja rauha lepää yllämme.⁶²

Kalastajien tulot olivat kausiluonteisia, usein pieniä ja epävarmoja.⁶³ Salakuljetuksella ansaitut tulot olivat monelle tarpeellinen lisä, joillekin ne tarjosivat elintason korotuksen. Ei siis ihme, jos vaatimattomien olojen kalastajista moni tarttui mahdollisuuteen. August ja Julius eivät jääneet salakuljetuksesta kiinni, heistä ei ole merkintöjä kieltolakikortistossa.⁶⁴ Se ei kuitenkaan vielä kerro osallistuivatko he salakuljetukseen, sillä vain murto-osa salakuljettajista jäi kiinni. Backmanien suvussa oli useita tunnettuja salakuljettajia, jotka olivat yhteyksissä Augustiin ja Juliukseen. Kun kalastaja Johan Sjöholm (s.1888) jäi vuonna 1933 kiinni salakuljetuksesta, ilmoitti hän kuulusteluissa asuinpaikakseen Kivisaaren.⁶⁵ Sjöholmia ei mainita Kivisaaren henkikirjoissa, mutta kalastajien osalta ne eivät aina olleet ajan tasalla asuinpaikkojen vaihdellessa kausittain. Sjöholm on voinut asua Kivisaarella väliaikaisesti, vaikka pääosin asuikin Villingissä, missä August ja Julius usein vierailivat hänen luonaan.⁶⁶ Sjöholmin äiti oli Augustin ja Juliuksen sisar Maria Sofia Backman (1854–1947).⁶⁷

Sjöholm oli saanut useita rikostuomioita. Ensimmäinen 1908 annettu kahden kuukauden vankeusrangaistus tuli pahoinpitelystä ja kalastustarvikkeiden tärvelystä,⁶⁸ kun Sjöholm karkotti

⁶² ELKA Hankkija 643 Iilisaari, näyttelyasiakirjat Iilisaari 50, Iilisaari-muistelmat.

⁶³ Haapanen 2016, 21.

⁶⁴ KA HPRVA II Bi I Kieltolakikortisto 1927–1944.

⁶⁵ KA HRO Cb VII:194. VII osaston rikosasiain tuomiokirjat 1.6.–30.6.1933.

⁶⁶ KA U241 Henkikirjat 1909 Degerö, Willinge, 41. Fiskar enkan Maria Sjöholm, Hjalmar, Lydia, Johan & Elsa; Vittnesförhöret, stridiga vittnesmål. *Hufvudstadsbladet* 10.2.1909. 7; Haapanen 2024.

⁶⁷ SSHY MKO66-109 I Aa:21–23 Helsingin pitäjän rippikirja 1880–1889 Degerö, 77; KA HPSA I Ab:5 Helsingforsamlings Barnabok 1856–1875 Nordsjö Ullholmen 661.

⁶⁸ KA HRO Cb VII:194. VII osaston rikosasiain tuomiokirjat 1.6.–30.6.1933.

kalastajia kalavesiltään.⁶⁹ Muut tuomiot tulivat pirtun salakuljetuksesta, hallussapidosta ja myynnistä. Ensikertalaiselle tuomittiin sata päiväsakkoa tai kolme kuukautta vankeutta, rikoksenuusijan vankeustuomio oli kuukauden pidempi. Rikoksentekovälineet määrättiin valtiolle.⁷⁰ Sjöholm sai 1928 alkoholirikkomuksesta 150 päiväsakkoa, 1932 neljä kuukautta vankeutta ja 1933 jo 200 päiväsakkoa. 1928 sakko oli 2250 markkaa. Kuulusteluissa Sjöholm kertoi ansaitsevensa 15 markkaa päivässä, jolloin sakko vastasi puolen vuoden palkkaa. 1933 sakko oli 1000 markkaa ja valtiolle määrättiin menetettäväksi 4000 markan moottorivene. Kuulustelupöytäkirjoista käy ilmi, että 1933 pirtu löytyi kellumasta Kivisaaren vesiltä.⁷¹

Augustin ja Juliuksen äidin velipuoli kalastaja Otto Hellberg jäi kiinni 1930.⁷² Hän asui Kivisaaren lähellä Pihlajaluodossa, samassa saarella asui myös kalastajien veli Alexander Backman.⁷³ Otto Hellbergin poika Aleksander Wilhelm Hellberg (1902–1958) jäi kiinni salakuljetuksesta 1934, 1935 ja 1937.⁷⁴ Aleksander toimi myöhemmin seurakunnan palveluksessa Kivisaaren talonmiehenä ja veneenkuljettajana kymmenen vuoden ajan.⁷⁵

Tuomioiden aikaan päiväsakko oli suhteellisen uusi rangaistusmuoto. Backmanin sukulaisten salakuljetus näyttää rangaistusten valossa olleen sivutoimista ja satunnaista, sillä ammattisalakuljettajat saivat rangaistukseksi vähintään kuusi kuukautta vankeutta.⁷⁶ Backmanien sukulaiset olivat liittyneet salakuljetuspiireihin myös viimeisten joukossa, sillä 1933 oli viimeinen suuri salakuljetusvuosi. Kieltolaki päättyi 5.4.1932. Salakuljetus väheni, kun alkoholia saatiin ostaa valtion alkoholiliikkeestä.⁷⁷

Vaikka Augustia ja Juliusta ei tuomittu salakuljetuksesta, on silti mahdollista, että he olivat siinä osallisina. Näkemystä puoltaa kalastajien yleisyys salakuljettajina, läheiset sukulaiset tuomittuina, Kivisaaren sijainti sekä Kontrojen perimätieto:

Toinen veljeksistä oli yksikätinen ja isäni kertoman mukaan he olivat osallisina pirtun salakuljetuksessa. Ajat olivat 20-luvulla pirtukaupan vuoksi saaristossa turvattomat. Saareen hankittiin kaksi susikoiraa turvaksi. Isoisäni Kaarlo Kontro oli vannottanut, että saareen ei saa tuoda salakuljetuspirtua. Ilmeisesti veljeksillä sitä oli, koskapa isäni Kalervon kertoman mukaan he saattoivat riidellä kovaaäänisesti.⁷⁸

Aikalaisten kuvaukset saariin tehdyistä ratsioista vahvistavat osaltaan käsitystä siitä, että Kivisaari on ollut salakuljetuksen näyttämönä. Kun veljesten sukulaisia jäi useamman kerran lähivesillä salakuljetuksesta kiinni, asettaa se todennäköiseksi sen, että August ja Julius olivat

⁶⁹ Haapanen 2024.

⁷⁰ Pulkkinen 2015, 113.

⁷¹ KA HRO Cb VII:194. VII osaston rikosasiain tuomiokirjat 1.6.–30.6.1933.

⁷² KA HPRVA II Bi I Kieltolakikortisto 1927–1944.

⁷³ Haapanen 2024.

⁷⁴ KA HPRVA II Bi I Kieltolakikortisto 1927–1944.

⁷⁵ Muistokirjoitus Aleksander Hellberg. *Nuori kirkko* 1.5.1958, 25.

⁷⁶ Pulkkinen 2015, 113.

⁷⁷ Haapanen 2016, 117–118.

⁷⁸ Kontro 2024.

toiminnasta tietoisia ja mahdollisesti myös jossain määrin mukana. He olivat kuitenkin pienijä toimijoita, sillä he eivät rikastuneet. Karhuihin liitetyt legendat pirtun vartijoina voivat olla todenperäisiä. Eläimiin tottuneet veljekset ovat voineet hyödyntää niitä kätkemisessä. Salakuljetusajasta on Kivisaaressa jäljellä myös konkreettinen muisto: Merilinnan salin seinää koristaa yhä yksi, nyt jo läpiruostunut pirtukanisteri.⁷⁹

Kivisaaren kalastajiin on lyöty myös veljessurmaajan leimaa. Perimätiedon mukaan August olisi humalapäissään surmannut Juliuksen Kivisaaressa 1930-luvulla.⁸⁰ Näin ei kuitenkaan käynyt. Naimattomien, elämänsä toistensa kanssa eläneiden veljesten yhteinen matka tuli päätökseen 1939 kun Julius kuoli Kivisaaren torpassa 11. kesäkuuta. Kolme päivää kuoleman jälkeen saarella käyneille poliiseille August ilmoitti kuolinsyyn olleen ”marasmus senilis”, vanhuuden heikkous. Tila saattoi liittyä aliravitsemukseen, kroonisiin sairauksiin tai elimistön yleiseen rappeutumiseen. 70-vuotiaan Juliuksen kuolemaa pidettiin luonnollisena, ruumiinavausta ei tehty.⁸¹ Veljeään kaksi vuotta vanhempi August asui Kivisaaressa vuoteen 1947 saakka, jolloin hän 81-vuotiaana muutti Arabian tehtaiden alueelle osoitteeseen Hämeentie 135 ja sieltä seuraavana vuonna Malmin kunnalliskotiin, missä hän kuoli 29.3.1950.⁸²

Saariston elämä oli 1900-luvun alussa väkivaltaista ja levotonta. Mielikuva levottomuudesta on voinut vaikuttaa veljessurmaajan tarinan syntyyn. Taustalla voi olla myös todellinen henkirikos, jossa August ja Julius olivat murhan todistajina. Vanginvartija Oskar Nuotio vaimoineen surmattiin Iiluodossa 1908. August näki kiikarilla pariskunnan saapumisen ja syytettyjen poistumisen. Ruumiit olivat pitkään kadoksissa. Rahapalkkion toivossa veljekset naarasivat niitä kalavesiltään.⁸³ Murhaajat Karl Julius Lindström ja Valter Sundholm tuomittiin elinkautiseen vankeuteen. Sundholm palasi kotisaarensa Villinkiin 1920-luvun lopulla.⁸⁴ Nuotion murha oli aikanaan hyvin tunnettu. Sen vaiheita ja veljesten todistusta käsiteltiin laajasti lehdistössä, eikä heistä annettu kuva ollut aina rehti ja puhtoinen.⁸⁵ Oikeudenkäynnissä todistaminen on voinut sekoittaa tarinaan veljesmurhasta, varsinkin kun muistissa olivat veljien humalaiset tappelut.

Backmanien vaatimaton puinen torppa⁸⁶ seisoi Kivisaaren koillisosassa, lahden pohjukassa sadan vuoden ajan. Se poltettiin 1947 Augustin muutettua pois saarelta. Nykyään jäljellä on vain kivijalan jäänteitä.⁸⁷

⁷⁹ Kuvat 22–23: Pirtukanisteri; JPA Vierailu Kivisaareen syyskuussa 2023 ja 2025.

⁸⁰ Kontro 2024.

⁸¹ KA TPTA K03Aa Kuolintodistukset 1936–1965. Helsingin maalaiskunta. Henrik Julius Backman 1939.

⁸² HKA HPO Helsingin poliisilaitoksen osoitekortisto 1907–1948. Osoiterekisteri I-II.

⁸³ Haapanen 2024.

⁸⁴ Haapanen 2016, 33.

⁸⁵ Domstols och ponshotiser. *Hufvudstadsbladet* 26.1.1909, 6.

⁸⁶ Kuva 24: Kalastaja Backmanien puinen torppa.

⁸⁷ KK PPK IV Kivisaaren viesti 1948; Strang 2016, 307.

2.5 Maikki

Kontrojen aikaan saarella asui kalastajaveljesten lisäksi vuosina 1924–1926 puutarhuri Herkellin perhe: pehtooriksikin kutsuttu virolaissyntyinen Jaakko (1888–1936), vaimo Selma (1895–1965), tytär Anja (1920–1965) sekä toinen, tässä tutkimuksessa tuntemattomaksi jäänyt tytär.⁸⁸ Kivisaaren tarinoissa pehtoori Herkell on liitetty osaksi Kivisaaren kummituksen syntytarinaa.

Kummitustarinat sekoittuvat usein todelliseen historiaan: kummitusten ajatellaan olevan aiemmin eläneitä henkilöitä, joiden elämässään on tapahtunut jotain niin surullista, pelottavaa tai traagista, että he kuoltuaan yrittävät ottaa yhteyttä eläviin tai toistaa jotain elämänsä aikana tekemäänsä. Kummitukset ovat eräänlaisia linkkejä kokijan ja menneisyyden välillä, todistaen siitä mitä paikassa on aiemmin tapahtunut ja millaisia tunteita ihmiset ovat kokeneet.⁸⁹

Kivisaaren kummitus on valkoasuinen, Maikiksi kutsuttu nainen, joka sylilapsi käsivarsillaan pyytää apua. Kummituksen nimi on johdettu rouva Kontron nimestä Alma Louise Maria. Kummitustarinan taustalla on kertomus Almasta, Kontrosta ja pehtoorista: liikemiehenä Kontro oli usein poissa saaresta, minkä seurauksena Almalle ja pehtoorille olisi syntynyt suhde ja lapsi, jonka mustasukkainen Kontro oli surmannut heittämällä Merilinnan palavaan takkaan.⁹⁰

Kummitustarina on nykyäänkin tuttu monelle Kivisaaren kävijälle, jotka tarinan kuulemisen lisäksi ovat kokeneet outoja: ikkunoiden avautumisia ja sulkeutumisia, askeleita, huonekalujen siirtymisiä ja kivien hakkaamista. Jotkut kertovat jopa nähneensä valkopukuisen naisen lapsi käsivarsillaan. Kivisaarelaisten keskuudessa Maikkia on sekä pelätty, että odotettu saapuvaksi. Hauskojakin juttuja on tehty Maikin nimissä: 1964 riparilla olleen ”Mau-mau-miehen” housut olivat päätyneet ”Maikille lainaksi” ja sen myötä saaren lipputankoon.⁹¹ Mau-mau-mieheen yhdistyi myös ajan trendien vaikutus: nimi oli lainattu suositusta hengellisestä kirjasta Risti ja linkkuveitsi, joka oli ilmestynyt kaksi vuotta aiemmin.⁹²

Kummitustarinan juuret ovat 1920-luvulla Kontrojen ja Herkellien eläessä saarella. Tuohon aikaan lapsensurma ei ollut harvinaisen, vaan pikemminkin ajalle tyypillinen henkirikos. Surmattuja vastasyntyneitä löytyi monista paikoista: metsistä, vesistöistä, kaduilta ja lattialautojen alta.⁹³ Lääkintöhallituksen ruumiinavauspöytäkirjojen diaareissa 1920–1940 luvuilla on luettavissa loputtomalta tuntuva lista henkirikoksen uhreina kuolleista vastasyntyneistä ja pienistä lapsista. Vuosittain heitä on ollut kymmeniä, joinakin vuosina jopa

⁸⁸ KA U Henkikirjat 1924–1926; KA U436 Henkikirjat 1924. Nordsjö, Sjötorp, 111. Affären Kontro. Trädgårdmäst Jaakko Herkell, fru Selma, b. 0–2; KA U466 Henkikirjat 1926. Nordsjö, 146. Jaakko Herkell, fru. Selma, b. 0–2.

⁸⁹ Kairulahti & Kouvola 2018, 29, 37–40.

⁹⁰ Elste-Ranta 2025.

⁹¹ HSKA Kivisaaren vieraskirjat 1936–1982; Elste-Ranta 2025; Tirkkonen 2024.

⁹² Wilkerson 1962.

⁹³ Haapanen 2016, 78.

liki kymmenen prosenttia avatuista vainajista.⁹⁴ Tässä valossa lapsensurma Kivisaassa ei olisi mahdottomuus. Elämä saarella myös muutti ihmistä. Saariolosuhteiden sanotaan tehneen ihmisistä ”saarimaisempia” kuin muut, millä viitattiin siihen, että elämä eristyksissä antoi sisäisen uskalluksen tehdä kaikenlaisia asioita itsenäisemmin – joskus myös salassa muilta.⁹⁵

Kivisaaren kummitustarinan taustakertomukselle ei tutkimuksessani kuitenkaan löytynyt vahvistusta. Todisteita aviottomasta lapsesta ei ole. Tarinaa ei selitä myöskään mahdollinen Kontron lapsen kuolema, sillä Alman ja Kontron viisi lasta elivät aikuiseksi saakka: nuorimpana 1942 kuollut Mauno oli kuollessaan 22-vuotias ja vanhimmaksi elänyt Olavi 92-vuotias. Ainoa mahdollisuus olisi, että Alma olisi synnyttänyt aviottoman lapsensa salaa, ilman että lasta olisi koskaan kirjattu virallisiin kirjoihin. Tämä ei ajallisesti ole kuitenkaan mahdollista. Herkellit asuivat saarella 1924–1926. Kontrojen kaksostytöt Raila ja Mirja syntyivät 1925.⁹⁶

Avioliiton ulkopuolista suhdetta vastaan puhuu myös se, että Kontrojen avioliittoa on kuvattu onnelliseksi. Kivisaassa asui myös Herkellin koko perhe, vaimo ja kaksi tyttäret. Molempien perheiden silmien alla pienessä saarella eletty avioliiton ulkopuolinen suhde ei vaikuta todennäköiseltä. Kaikki perheenjäsenet tunsivat toisensa ja heillä oli lämpimät välit.⁹⁷ Herkellin perhe ikuistettiin useisiin valokuviin Kontron perheen kanssa.⁹⁸ Kontrojen tytär, tuolloin jo 80-vuotias Mirja, vieraili Kivisaassa 2005 ja kertoi, ettei tarinalla lapsensurmasta ole historiallista taustaa.⁹⁹ Samaa vakuutti Kontron pojanpoika.¹⁰⁰

Tutkimuksessa esiin nousi myös kysymys siitä, olisiko joku muu saarella tapahtunut lapsen kuolema voinut vaikuttaa tarinan syntyyn? Todennäköisesti ei. Saarella ei Kontrojen lisäksi elänyt muita lapsia kuin Herkellin tyttäret ja 1920-luvun henkikirjoista käy ilmi, että he olivat elossa perheen muutettua 1926 Kivisaaresta Tammelundin kartanoon,¹⁰¹ jossa Herkell viljeli kantatilan peltoja ja huvilapalstalta vuokraamiaan viljelysmaita.¹⁰²

Kivisaaren kummituksesta kirjoitettiin lehdessä ensimmäistä kertaa 1955: ”Saaren ihmeellisyyksiä on kummitus, Maikki nimeltään”.¹⁰³ Vieraskirjoissa Maikki mainitaan 1950–1980 luvuilla.¹⁰⁴ Kummitustarina on elänyt jo ainakin 70 vuotta sitten, mutta sen varhaisinta syntyhetkeä ei tunneta. On kuitenkin syytä kiinnittää huomiota siihen, että ihmiset voivat

⁹⁴ KA LH V arkisto. A DIAARIT. Ac Ruumiinavauspöytäkirjojen diaarit. Ac:1–13. 1929–1941.

⁹⁵ Haapanen 2016, 182.

⁹⁶ KA HKO Perukirja nro 27387/1928 Kontro Kaarlo Elias Juhonpoika; KA U Henkikirjat 1924–1926; Kontro 2024.

⁹⁷ Kontro 2024.

⁹⁸ Kuvat 25–26: Kontron ja Herkellin perheet.

⁹⁹ Elste-Ranta 2025.

¹⁰⁰ Kontro 2024.

¹⁰¹ KA U Henkikirjat 1918–1930; KA U482 Henkikirjat 1927. Herttonäs frälsesat Tammelund, 46. Trädgårdemäst Jaakko Herkel 88, fru Selma 95, b. 0–2.

¹⁰² Strang 2001, 79.

¹⁰³ Seurakuntien kesäkodit pääkaupungin nuorison virkistyspaikkoja. *Uusi Suomi* 24.6.1955, 11.

¹⁰⁴ HSKA Kivisaaren vieraskirjat 1936–1982.

kummitella vasta kun he ovat kuolleita. Alma Kontro eli pitkän elämän. Hän solmi Kontron kuoleman jälkeen uuden avioliiton 1936 ja muutti Poriin. Alma kuoli 1982.¹⁰⁵ On siis mahdotonta, että hän olisi kummitellut Kivisaassa jo vuonna 1955.

Kummitustarinan synnylle on kuitenkin muutamia selittäviä syitä. Kummitustarinat olivat tyypillisiä 1960-luvulle saakka. Niitä kerrottiin ajan kuluksi, mutta samalla ne sisälsivät moraalisia opetuksia. Tarinan taustalla oli usein kertomispaikkaan liittyvä, totena pidetty tarina, joka toimi varoituksena: moraalittomia tai vääriä valintoja tehneet ihmiset kantoivat seurauksia pitkään, joskus jopa kuolemansa jälkeen. Olisi siis parempi elää oikein. Uskomiseen vaikutti osaltaan myös kirkko, jonka opetuksissa, saarnoissa ja tärkeissä kirjoissa, kuten Raamatussa, katekismuksessa ja virsikirjassa, kerrottiin paholaisesta ja henkiolennoista, mikä vakuutti ihmisiä niiden olemassaolosta. Kummitustarinoiden kertoja saattoi joskus jopa vedota näiden auktoriteettiin todistaessaan kuulijoille tarinansa todenpitävyyttä.¹⁰⁶

Kummitustarinoita kerrottiin yleensä hämärässä illassa tai pimeässä yössä. Niiden kertomiselle otollisia paikkoja olivat leirit, joiden ympäristö loi jännitystä tutun ja turvallisen kodin ollessa kaukana. Leiripaikkojen vanhat rakennukset pimeine nurkkineen ja narahduksineen, sekä pimeä metsä korostivat ympäristön ja luonnon arvaamattomuutta, mikä loi otollisen ilmapiirin kummitustarinoille. Kivisaassa ja sen rakennuksissa oli pimeitä nurkkia ja salaperäisiä varjoja, jotka ruokkivat olosuhteisiin tottumattomien kaupunkilaisnuorten mielikuvitusta. Vaikka tarinoiden kertojat tiedostivat kertomusten fiktiivisyyden, oli niiden tarkoituksena synnyttää kuulijoissa usko tarinan todenperäisyyteen. Kertomuksia käytettiin usein varoittavina esimerkkeinä. Tarinat, joissa yksin harhaileva leiriläinen kohtasi yliluonnollisen uhan, vahvistivat ryhmän yhteenkuuluvuuden tunnetta ja toimivat sekä viihteenä että leiriläisten toimintaa ohjaavana välineenä.¹⁰⁷

Joskus kummitustarinoita keksittiin tarkoituksella. Sysmäläinen nuoriso-ohjaaja Pekka Parviainen keksi tarinan Naumin hullusta rengistä 1980-luvulla. Tavoitteena oli saada nuoret rauhoittumaan iltaisin ennen nukkumaanmenoa. Kehyskertomukseksi valikoitui aiemmin leirikeskuksen alueella sijainneen Naumin maatalon historia. Kummitustarinasta tuli suosittu nuorten keskuudessa ja he vaativat, että tarina piti kertoa leireillä aina uudelleen ja uudelleen. Naumin hullu renki on esimerkki paikallisperinteestä, joka syntyi tietoisena sepityksenä, mutta saavutti autenttisuuden tunteen kuulijoiden mielissä. Tarinan suosio perustui sen yhdistämään paikallisuuteen, viihdyttävyyteen ja jännityksen kaipuuseen.¹⁰⁸ Kivisaaren Maikki-kummituksen

¹⁰⁵ Kontro 2024.

¹⁰⁶ Veijola 2008, 5–8.

¹⁰⁷ Veijola 2008, 44–46.

¹⁰⁸ Veijola 2008, 46–47.

tarina on voinut syntyä samalla tavalla. Tarinaa on ollut viihdyttävää kuulla ja kertoa. Kertojalleen se on antanut sisäpiiriin kuulumisen kunniaa, helpottaen samalla ohjaajien työtä, kun tarina on hillinnyt leiriläisten öisiä juoksuja pimeässä, kivisessä ja juurakkoisessa saarella.

2.6 Kivisaaren aika herrain huvilana päättyy

Kivisaaren aika herrain huvilana tuli päätökseen 1930-luvun alkupuolelle tultaessa. Kaarlo Kontro menehtyi vain 41-vuotiaana 21.3.1928. Yllättävän kuoleman syynä on pidetty äkillistä sairastumista, mutta Kontrojen suvussa puhuttiin myrkystäkin.¹⁰⁹ Olisivatko Kontron asiat olleet niin huonolla tolalla, että ne olisivat saaneet hänet päättämään elämänsä?

Kontron kuollessa Alma oli Eiran sairaalassa sisäelinongelmien vuoksi. Sairaalassaolo oli pidempiaikaista, minkä vuoksi Lyypekestä oli hälytetty lastenhoitajaksi saksalainen isoäiti.¹¹⁰ Kontron viimeisenä eliniltana Armfeltintien-kodissa vieraili joukko liikemiehiä ja pankin edustajia. Keskustelut olivat kovaäänisiä ja kiivaita, mutta saksaa puhuva ja suomea osaamaton isoäiti ei ymmärtänyt mihin ne liittyivät. Todennäköisesti keskustelujen aiheena oli Valtamerentakaisen tulevaisuus – tai pikemminkin sen päättäminen konkurssiin.¹¹¹

Vain muutama tunti miesten poistumisen jälkeen Kontro menehtyi kahdelta aamuyöllä. Jo seuraavan aamun lehdessä kuolinsyyn kerrottiin olleen keuhkokuume.¹¹² Kontro oli valitellut vilustumista muutaman päivän ajan, mutta sairastumisestaan huolimatta hän oli vieraillut Alman luona sairaalassa ja jatkanut liikeasioiden hoitoa.¹¹³ Viralliseksi kuolinsyyksi kuolleiden kortistoon lääkäri merkitsi influenssan.¹¹⁴

Kontron kuolema oli valtakunnallinen uutinen. Vain muutama tunti kuoleman jälkeen julkaistiin Kauppalehdessä ja Iltalehdessä etusivun uutiset kuolemasta, joissa muisteltiin Kontron elämänvaiheita ja liike-elämän saavutuksia. Perheen kuolinilmoitukset julkaistiin Helsingin Sanomien etusivulla, Hufvudstadsbladetissa, Uudessa Suomessa ja Karjalassa. Samana päivänä kuolinuutinen julkaistiin 22 muussakin lehdessä, joista seitsemässä muisteltiin Kontron elämää, työtä ja merkitystä yhteiskunnalle. Lähipäivinä uutinen tai muistelu julkaistiin vielä kymmenessä muussa lehdessä ympäri Suomen.¹¹⁵ Kauppalehti, Iltalehti ja Hufvudstadsbladet julkaisivat hautajaisista yksityiskohtaisen kertomuksen valokuvineen.¹¹⁶

¹⁰⁹ Kontro 2024.

¹¹⁰ Kontro 2024.

¹¹¹ Kontro 2024; Paavilainen 1998, 194–195.

¹¹² K.E. Kontro kuollut. *Iltalehti* 21.3.1928, 1–2; K.E. Kontro kuollut. *Kauppalehti* 21.3.1928, 1.

¹¹³ Paavilainen 1998, 194–195.

¹¹⁴ HKA TT KK Ksb:102 Kuolleiden kortisto 1928.

¹¹⁵ Esim. Hufvudstadsbladet, Satakunnan kansa, Tampereen sanomat, Karjalan maa, Länsi-Suomi.

¹¹⁶ Kontron hautaus muodostui suureksi surujuhla. *Kauppalehti* 26.3.1928, 2; Kontron hautaus. *Iltalehti* 26.3.1928, 4.; Jordfästning. *Hufvudstadsbladet* 26.3.1928, 6.

Kontro haudattiin neljä päivää kuolemansa jälkeen Hietaniemen hautausmaalle.¹¹⁷ Avoin kutsu julkaistiin Hufvudstadsbladetissa.¹¹⁸ Leski Alma ei sairautensa vuoksi voinut osallistua hautajaisiin,¹¹⁹ mutta paikalla oli sadoittain muita sukulaisia, ystäviä ja liikekumppaneita. Vainajan arkulle laskettiin ”satamäärin kukkaseppeleitä ja tervehdyksiä”. Hautauksen jälkeen pidettiin useita muistotilaisuuksia: lähiomaisille Kontron kotona, yritysten henkilökunnalle johtaja Jaakko Louhivaaran kotona ja ystäville hotelli Kämpissä.¹²⁰

Alma Kontro tilasi Havis Amandan suunnittelelta taiteilija Ville Vallgrenilta miehensä haudalle egyptiläisvaikutteisen muistomerkin.¹²¹ Kontro oli ollut kiinnostunut muinaisista kulttuureista ja matkustellut paljon.¹²² Egyptiin suuntautuneesta matkasta julkaistiin 1921 kirja ”Kolme miestä matkalla”. Matkamuistelmista käy ilmi, miten miehet olivat syvästi vaikuttuneet pyramideista ja näkivät rakennelmat ”maailman jylhimpinä” muistomerkkeinä kuolemalle ja elämän turhuuden katoavaisuudelle. Pyramidit olivat kuin ”kuoleman totuutta ylistävä muinaisen sukupolven kiveksi muuttunut suuri ajatus”.¹²³ Alma halusi suurmiehenä pitämälleen miehelleen muistomerkin, joka kertoisi Kontron mielenkiinnon kohteista ja symboloisi hänen vaikutustaan aikansa maailmassa. Hautakivi jättäisi jäljen, joka kantaisi Kontron nimeä ja ajatuksia tulevillekin sukupolville.¹²⁴

Vallgren suunnitteli hautamuistomerkkiin pyramidin ja kaksi sfinksiä. Muistomerkki ehdittiin veistää valmiiksi ennen kuin seurakunnat kielsivät sen pystyttämisen haudalle liian suurena ja pakanallisena.¹²⁵ Jonkinlaiseen kompromissiin päästiin, kun pyramidista luovuttiin ja punaisesta graniitista veistetyt sfinksit asetettiin vartioimaan perinteisempää hautakiveä. Pyramidi vedettiin talvella pienissä osissa jäätä pitkin Kivisaareen.¹²⁶ Sen kivet ovat yhä Kivisaaren pohjoisrinteessä sammaleen ja kasvien peittämänä.¹²⁷ Muistomerkin kohtalosta kerrotaan kahta tarinaa. Pyramidin on kerrottu hajonneen 1940-luvulla sotien pommituksissa, minkä jälkeen kivet olisi vieritetty pois näkyviltä rinteeseen.¹²⁸ Kotimaa-lehdessä kuvataan monisanaisesti pommitusten vaurioita, mutta muistomerkin tuhoutumisesta ei ole mainintaa.¹²⁹ Tarinaa ei myöskään tue se, että kivet näyttivät olevan ehjiä, niissä ei näkynyt rikkoutumisen

¹¹⁷ Hautapaikka: Helsinki, Hietaniemen hautausmaa, alue 02, kortteli 023, rivi 04, paikkanumero 00017.

¹¹⁸ Chefdirektör K. E. Kontros likbegängelse. *Hufvudstadsbladet* 23.3.1928, 1.

¹¹⁹ Kontro 2024.

¹²⁰ Kuvat 27–28: Kontron hautajaiset Helsingin Hietaniemessä 25.3.1928; Kontron hautaus muodostui suureksi surujuhla. *Kauppalehti* 26.3.1928, 2; Kontron hautaus. *Iltalehti* 26.3.1928, 4.

¹²¹ Paavilainen 1998, 197.

¹²² Kontro 2024.

¹²³ *Tisalo* 1921, 314–325.

¹²⁴ Kuvat 29–30: Kontro pyramideilla Egyptissä, hautamuistomerkki Hietaniemessä.

¹²⁵ Kontro 2024.

¹²⁶ Kontro 2024; Paavilainen 1998, 197.

¹²⁷ JPA Vierailu Kivisaareen syyskuussa 2023 ja 2025.

¹²⁸ *Strang* 2016, 308.

¹²⁹ Kesäkodit varsin mieluisia seurakuntanuorten kokoontumispaikkoja. *Kotimaa* 8.8.1944, 1.

jälkiä pommitusten seurauksena.¹³⁰ Alma Kontron mukaan muistomerkki purettiin pakanallisena heti seurakuntien ostettua saaren.¹³¹ Kirkon piirissä 1930-luvulla suhtautuminen epäkristillisiin asioihin oli tiukkaa. Kirkollinen ja yhteiskunnallinen kulttuuri olivat muutoksessa ja kirkko pyrki torjumaan kristillistä arvomaailmaa uhkaavia vaikutteita. Elettiin kansallisen heräämisen aikaa, jossa myös kirkko osaltaan pyrki vahvistamaan suomalaista identiteettiä. Vieraat kulttuurivaikutteet nähtiin uhkana.¹³² Muistomerkin purkamiselle on olemassa myös kolmas, käytännöllinen syy. Muistomerkki oli pystytetty saaren länsiosaan, johon seurakunnat rakensivat urheilukentän 1936. Pyramidi sai väistyä sen tieltä.¹³³

Kontron kuolinyönä keskusteltu Valtamerentakaisen toiminnan päättäminen tapahtui virallisesti 22.12.1928.¹³⁴ Vaikka perukirjassa Kontron omaisuutta oli kiinteistöineen ja osakkeineen yli 28 miljoonaa markkaa, menetti perikunta kaiken. Velkaa pankille oli 22 miljoonaa markkaa, jonka lisäksi oli muitakin velkoja.¹³⁵ Perhe joutui luopumaan Armfeltintien-kodista Eirassa ja kesähuvilasta Kivisaaressa.¹³⁶ Leski Alma oli katkera velkojana olleelle Kansallis-Osake-Pankille. Erityisen sydämistynyt hän oli pankin pääjohtaja J.K. Paasikiveen, sillä hän koki pankin ryövänneen heitä kodin ja kaiken muunkin.¹³⁷ Syytökset eivät ehkä olleet aiheettomia, myös yhtiökumppani Kuosmanen oli myös kokenut Paasikiven vaikuttaneen Valtamerentakaisen epäonnistumiseen. Kuosmanen mukaan hallintoneuvoston pankkimiesten määräyksestä yhtiö otti ulkomaista velkaa, kun markan arvon uskottiin revalvoituvan. Kävi kuitenkin päinvastoin, markka devalvoitui ja Valtamerentakaisen talous tuhoutui. Vaikka Kuosmanen ei suoraan nimennyt Paasikiveä, oli selvää, että kritiikki kohdistui häneen, sillä Paasikivi oli ainoa yhtiön hallintoneuvostossa ollut pankkimies.¹³⁸

Velkojen kuittaamiseksi perikunta myi vuonna 1933 Kivisaaren 200 000 markalla Kansallis-Osake-Pankille. Kaksi päivää myöhemmin pankki myi saaren Werner Vahteralle 225 000 markalla.¹³⁹ Samainen summa oli merkitty Kivisaaren arvoksi Kontron perukirjaan 1928.¹⁴⁰ Helsingin seurakunnat ostivat Kivisaaren 500 000 markalla vuonna 1936. Kauppahintaa pidettiin edullisena, sillä rakennukset oli palovakuutettu 625 000 markan arvosta.¹⁴¹ Kivisaaren aika herrain huvilana oli päättynyt ja seurakunnallinen aika sai alkaa. Huvila- ja kalastaja-ajasta

¹³⁰ JPA Vierailu Kivisaareen syyskuussa 2023 ja 2025.

¹³¹ Kontro 2024.

¹³² Murtorinne 1995, 88, 98–99, 124.

¹³³ HSKA II Dbd2 Seurakuntien vuosikirja 1937; Paavilainen 1998, 197.

¹³⁴ Paavilainen 1998, 209–210.

¹³⁵ KA HKO Perukirja nro 27387/1928. Kontro Kaarlo Elias Juhonpoika 21.3.1928 Helsinki.

¹³⁶ Paavilainen 1998, 210.

¹³⁷ Kontro 2024.

¹³⁸ Paavilainen 1998, 210–211.

¹³⁹ Strang 2016, 309.

¹⁴⁰ KA HKO Perukirja nro 27387/1928. Kontro Kaarlo Elias Juhonpoika 21.3.1928 Helsinki.

¹⁴¹ HSKA Ha/Ma04a Komiteamietintö 1936.

muistuttivat useat rakennukset, sekä siellä yhä elinikäisellä oikeudella asuvat, tuolloin noin 70-vuotiaat kalastajaveljekset August ja Julius Backman.¹⁴²

3 Kivisaari seurakunnan kesäkodiksi 1930-luvulla

3.1 Hyvä maaseutu, paha kaupunki

1920-luvun lopulla Helsingin seurakunnissa heräsi ajatus kesäkotien hankkimisesta ympärivuotisen nuortentoiminnan mahdollistamiseksi. Nuorisotyö oli vielä uusi työmuoto, mutta jo nyt oli huomattu, kuinka kesä katkaisi pitkäksi aikaa nuorisotyön ja irrotti osan nuorista pysyvästi sen toiminnasta.¹⁴³ Ympärivuotisen toiminnan lisäksi kaupunkiin jääville nuorille haluttiin myös tarjota tervehenkistä, maaseutumaista toimintaa. Asetelma ”hyvä maaseutu – paha kaupunki” läpileikkasi koko yhteiskunnan ja näkyi monin tavoin kulttuurissa ja suomalaisissa elokuvissakin.¹⁴⁴ Teema heijasti ajan yhteiskunnallisia ilmiöitä: kaupungistumista, moraalien madaltumista, maaseudun autioitumista ja modernisaation herättämiä pelkoja. Maaseutu edusti luonnollista ja terveellistä elämäntapaa. Kaupunkeja sen sijaan pidettiin moraalisesti rappeuttavina ympäristöinä, joissa yksilö vieraantui yhteisöstä. Turun 1942 synodaalokokoukseen kirjoittamassa tekstissä pappi Olavi Tarvainen kuvailee näkemyksiä näin:

Pääosa väestöstä asuu maalla ja muodostaa kansamme terveimmän ja elinvoimaisimman osan. Sen ympärillä vallitsevat ulkonaiset olosuhteet ovat omiaan vaikuttamaan siveellisesti, kohottavasti. Asuminen lähellä luontoa, sen näköalojen, äänien, tuoksujen ja vaihteluiden tarkkaaminen vie lähelle Jumalaa, kaiken Luoja ja ylläpitäjää. Varsinkin oman maan, vaikkakin pienen, omistaminen ja viljeleminen lisää kiintymystä Isänmaahan. Elämäntahti maalla on usein rauhallinen ja maanviljelystyöhön sisältyy sisäistä tyydytystä ja iloa, jota tehtaankoneen ääressä työskentelevä harvoin tuntee. Vaikka työpäivä on pitkä ja työ usein raskasta, on se kuitenkin monipuolista ja terveellistä. Kodeissa on ainakin jossain määrin kristillisyyden kunnioitusta. Käydään silloin tällöin kirkossa ja ehkä kerran vuodessa ehtoollisellakin. On tunnettu asia, että kaupungissa oleva tehdastyö on omiaan saattaman työn ikävyyttäväksi, tylsyyttäväksi ja veltostuttavaksi. Aikaisemmin kutsumustyöhön sisältyi henkistä tyydytystä, nyt se täytyy hakea muualta ja useimmat etsivät sitä tanssista, alkoholista ja kevytmielisistä huvituksista. Asutuskaduilla läheiset naapuritkin ovat usein toisilleen vieraita, ja työpaikoissa vain harvoin on olemassa persoonallista kosketusta työnantajan ja työntekijöiden välillä. Monin paikoin ovat ahtaat asunto-olot vähentämässä perhe-elämän viihtyisyyttä. Omat lapset itkevät, naapurit huonosti rakennetuissa kasarmeissa häiritsevät toisiaan. Kuuluu juopuneiden eläimöistä, riitaa, soittoa, laulua. Rikollisuus on kaupungeissa tuntuvasti suurempaa kuin maaseudulla. Avioerotilastossa ja väkijuomien käytön yleisyydessä on suhde sama.¹⁴⁵

Seurakuntien kesäkotitoiminta perustui ajatukseen, jossa nuoret tuli viedä pois kaupungin haitallisista vaikutteista. Helsingin seurakuntien kesäkotien hankkimista varten perustetun Kesäkotikomitean mietinnössä 1936 korostettiin tervehenkisen ympäristön tarjoamaa siveellistä tukea ja sosiaalista merkitystä. Erityisesti kiinnitettiin huomiota vähävaraisten perheiden nuoriin,

¹⁴² HSKA Ha/Ma04a Komiteamietintö 1936.

¹⁴³ HSKA II Dbd2 Seurakuntien vuosikirja 1937, 34–35.

¹⁴⁴ Kaksi esimerkkiä ”hyvä maaseutu, paha kaupunki” teemaisista elokuvista: Juurakon Hulda, 1937. Elokuvan päähenkilö lähtee maalta kaupunkiin etsimään työtä ja parempaa elämää, mutta huomaa pian, että kaupunki on turvaton ja sen ihmisten moraalitilanne on kyseenalainen. Kukonlaulu kunkonlauluun, 1955. Elokuvassa maatalon poika lähtee kesävieras perässä kaupunkiin. Kaupunkilaiselämä osoittautuu tietenkin pettymykseksi, sillä itselliset naiset käyttäytyvät siellä kuin miehet. Ajan hengen mukaan elokuva ylistää maaseudun ihanuutta ja kritisoi kaupunkilaisuutta. KAVI Kansallinen audiovisuaalinen instituutti, s.a. (viitattu 16.3.2025).

¹⁴⁵ Tarvainen 1942, 47–50.

joilla ei ollut mahdollisuutta kesäloman viettoon. Kesäkoti tarjoaisi heille mahdollisuuden irtautua kaupungin kuormittavasta ilmapiiristä ja kokea virkistävä loman kaltaisia hetkiä kohtuullisin kustannuksin.¹⁴⁶ Kesäkodilla olisi mahdollisuus luonnonläheisyyteen ja yhteisöllisyyden kokemiseen, joita kaupungissa pidettiin katoavina arvoina. Nuoret viettäisivät aikaansa saaristossa, jossa heille järjestettäisiin hartaustilaisuuksia ja hengellistä kasvatusta. Kesäkotien odotettiin tulevan nuorille toiseksi kodiksi, jossa he asuisivat ja toimisivat samanlaisella huolella ja rakkaudella, kuin omassa kodissaan. Samalla kesänvieton toivottiin saavan aikaan hyviä ja siveellisesti kasvattavia vaikutuksia, joita oleskelu ihanassa Jumalan luomassa luonnossa mahtavan meren äärellä voisi antaa.¹⁴⁷

3.2 Vuokratuista kesäkodeista kohti pysyviä kesäkoteja

Valtakunnallisesti kesäkodit olivat 1900-luvun alun Suomessa nuorisotyön suunnannäyttäjiä. Seurakuntien lisäksi niitä oli muillakin, yhdistyksillä jopa seurakuntia enemmän. Yksi ensimmäisistä oli 1914 hankittu Helsingin NMKY:n Jukola. 1940-luvulla kesäkoteja oli Oulun, Vaasan, Porin, Tampereen, Hämeenlinnan, Hyvinkään, Lappeenrannan, Jyväskylän ja Helsingin seurakunnilla. Näistä osa oli vuokrattuja, osa seurakuntien omistamia. Seurakunnat, joilla oli vuokrattu kesäkoti, toivoivat hartaasti saavansa oman, pysyvän kesäkodin.¹⁴⁸

Helsingin seurakunnissa säännöllinen nuorisotoiminta alkoi ensimmäisenä Eteläisessä suomalaisessa seurakunnassa 1904. Työn laittoi alulle kirkkoherranapulainen A.W. Kuusisto.¹⁴⁹ Nuorisotyö toimi aluksi nuorisoliittojen, eräänlaisten yhdistysten alla. Eteläisen nuorisoliitot yhdistyivät 1915 Helsingin Eteläisen suomalaisen seurakunnan Nuorten Toveruusliitoksi,¹⁵⁰ joka vuokrasi Helsingin seurakuntien ensimmäisen kesäkodin 1926. Hyvin pian perässä seurasivat muut seurakunnat, Sörnäinen jo heti seuraavana vuonna.¹⁵¹ Eteläinen vuokrasi kesäkotia Herttuaniemessä 1931–1936. Aluksi sieltä vuokrattiin yksi, myöhemmin kaksi viereistä huvilaa, joissa mahtui yöpymään 50 henkeä.¹⁵² Rahat saatiin tyttötyössä toimineelta maanantaiompeluseuralta, joka lahjoitti kesäkodin kunnostamiseen merkittävän summan. Jo ensimmäisenä kesäkotikesänä nähtiin, kuinka seurakunnallinen nuorten kesätoiminta vilkastui, kun iso moottorivene ”Iku-Torso” kuljetti kahdesti viikossa kesäkotiin tulijoita.¹⁵³

Väliaikaisesti kesäkoteihin liittyi haasteita. Vuokraaminen aiheutti epävarmuutta ja teki toiminnasta varauksellista. Seurakunnat eivät uskaltaneet ryhtyä edes tarpeellisiin ja helposti

¹⁴⁶ HSKA Ha/Ma04a Komiteamietintö 1936.

¹⁴⁷ Seurakuntien uudet kesäkodit. *Nuori kirkko* 1.7.1936, 84–85.

¹⁴⁸ Jumalan lahja seurakuntiemme nuorille. *Kirkon nuoriso* 1.6.1941, 23–29.

¹⁴⁹ HSKA II Dbd2 Seurakuntien vuosikirja 1937, 27.

¹⁵⁰ HSKA Eteläisen suomalaisen seurakunnan seurakuntalehtinen 1932, 12.

¹⁵¹ HSKA II Dbd2 Seurakuntien vuosikirja 1937, 35.

¹⁵² Jumalan lahja seurakuntiemme nuorille. *Kirkon nuoriso* 1.6.1941, 23–29.

¹⁵³ HSKA Eteläisen seurakuntatyö 1931, 52.

tehtäviin parannustöihin, kun ei tiedetty kauanko kesäkoti olisi käytettävissä.¹⁵⁴ Herttuanieniemi, josta Eteläisen huvilat vuokrattiin kesäkotitoimintaan, oli yleisesti avointa kaupungin aluetta, jossa ”oleili kansaa telttoineen ja huonoine huvituksineen”. Lähellä olivat myös huvilanaapurit, joiden tanssitilaisuudet häiritsivät. Seurakunnan piirissä tanssia pidettiin siveettömänä ja syntisenä toimintana.¹⁵⁵ Vaikka Herttuanienien kesäkotiin kuului kaksi huvilaa, yksi tytöille ja toinen pojille, oli kesäkoti ahdas ja epämukava. Sen ainoana hyvänä puolena olivat helpot kulkuyhteydet kesäkodin sijaitessa mantereella.¹⁵⁶

Polttavaksi kysymykseksi kesäkodit nousivat keväällä 1936, kun näytti siltä, että Herttuanieniemi olisi kesän 1936 jälkeen luovutettava kaupungille. Kirkkovaltuusto asetti toimikunnan, jonka tavoitteena oli saada kesäkotitoiminta pysyväälle pohjalle.¹⁵⁷ Samaan aikaan kirkkoherrainkokouksessa oli nostettu esille seurakunnallisen vanhainkodin perustaminen. Kokouksen puheenjohtaja Paavo Virkkunen totesi kuitenkin, että kesäkotikysymys oli huomattavasti kiireellisempi ja siksi sitä oli ensisijaisesti edistettävä.¹⁵⁸

Seurakuntien kesäkotien hankinnan taustalla ahkeroi Eteläisen kirkkoherrana 1926–1951 toiminut Paavo Virkkunen. Hän oli kesäkotien hankinnassa niin keskeinen henkilö, että oikeutetusti voidaan kysyä, olisiko Kivisaarta koskaan hankittu ilman häntä. Virkkusen kellossa oli tunteja enemmän kuin muilla. Kirkkoherrana toimiessaan vaikutti hän samanaikaisesti politiikan ytimessä toimien kansanedustajana, opetusministerinä ja eduskunnan puhemiehenä. Virkkusta houkuteltiin ehdolle presidentin- ja arkkipiispanvaaleihin. Kirkossa hänet tunnettiin uudistajana ja ekumenian edistäjänä ja hän toimi Helsingin tuomiorovastina, yhteisen kirkkovaltuuskunnan puheenjohtajana ja kirkolliskokousedustajana, sekä Suomen Pappisliiton ja Suomen Lähetyseuran puheenjohtajana. Poliittinen kokemus ja henkilösuhteet tekivät Virkkusesta tärkeän vaikuttajan kirkon ja valtion suhteissa. Kansainvälisten suhteiden ja kielitaitonsa ansiosta hänellä oli keskeinen asema myös kirkon ulkomaanyhteyksissä. Kaiken tämän ohella Virkkunen julisti, suomensi uskonnollista kirjallisuutta ja kirjoitti lehtiartikkeleita sekä oppi-, tieto-, saarna- ja hartauskirjoja. Ahkerana radiosarnaajana hän oli myös aikansa ”mediapappi”, joka saarnasi koko kansalle. Aikaa riitti myös kirjeenvaihdolle. On arvioitu, että noin 3000 henkilöä kirjoitti Virkkuselle yhteensä 12 000 kirjettä.¹⁵⁹ Pysyvien kesäkotien hankinnan tullessa ajankohtaiseksi valittiin kasvatus- ja nuorisotyöstä kiinnostunut Virkkunen

¹⁵⁴ HSKA Ha/Ma04a Komiteamietintö 1936.

¹⁵⁵ Nuori seurakunta toimii. *Nuori kirkko* 1.7.1936, 92–93; Tarvainen 1942, 7.

¹⁵⁶ Helsingin seurakuntien nuorten kesänviettoa. *Kirkon nuoriso* 1.8.1937, 154–158.

¹⁵⁷ Nuori seurakunta toimii. *Nuori kirkko* 1.4.1936, 57–59.

¹⁵⁸ HSKA Kirkkoherrainkokouksen ptk 23.1.1936 §4.

¹⁵⁹ Virkkunen 2002, 112–116, 284–286, 296.

johtamaan Kesäkotikomiteaa, jonka tarkoituksena oli selvittää kesäkotien tarpeellisuus ja esittää ehdotuksia ostettavista kesäkodeista.¹⁶⁰

Komiteamietintö valmistui 18.5.1936. Mietinnössä todettiin, että jokaiselle seurakunnalle tulisi hankkia oma kesäkoti, joka olisi niin lähellä Helsinkiä, että päivän työstä vapautunut nuoriso voisi käyttää sitä iltapäivisin ja iltaisin. Komitean jäsenet olivat tiedustelleet sopivia kesäkoteja yksityisesti ja sanomalehti-ilmoituksin. Sopivia paikkoja ei kuitenkaan ollut helposti saatavilla, sillä Helsingin seutu oli tiheään asuttu. Mietinnössä esitettiin ostettavaksi huvila-alueet Degeröstä, Villingistä ja Kivisaaresta, joista viimeksi mainitun oli tarkoitus tulla Eteläisen ja Pohjoisen yhteiskäyttöön. Lopulta Kivisaari päättyi vain Eteläiselle, Pohjoinen halusi jäädä jo aiemmin vuokraamaansa Mustasaareen.¹⁶¹ Komitean esittämä Villingin huvila vaihtui ennen kaupantekoa Lekholmin saareen. Se oli edullisempi, alueena sopivampi ja sijainniltaan parempi, sillä se sijaitsi vain kahden kilometrin, eli noin kymmenen minuutin moottorivenematkan päässä Kivisaaresta. Lekholmin huvila varattiin ruotsinkielisten käyttöön.

Kirkkovaltuusto päätti kesäkotien ostamisesta 27.5.1936, vain yhdeksän päivää komiteamietinnön valmistumisen jälkeen.¹⁶² Kivisaari ostettiin säästöillä, muiden hankintaan lainattiin varat hautojen ylläpitorahastosta, joka oli kasvanut merkittävästi. Rahaston yli 5 miljoonan markan varoista lainattiin miljoonaa markkaa.¹⁶³ Seurakuntien uusiin kesäkoteihin kohdistui suuria odotuksia, sillä niiden uskottiin tarjoavan kesätoiminnalle pysyvyyttä ja uusia mahdollisuuksia. Seurakuntien johdon koettiin huomioineen nuorisotyön tarpeet.¹⁶⁴

3.3 Valmistelujen kesä

Kesäkotitoiminta vanhassa Herttuaniemessä jatkui vielä kesän 1936, sillä Eteläinen oli ennen Kivisaaren hankintaa ehtinyt tehdä sopimuksen Herttuaniemen vuokraamisesta. Kivisaaren ensimmäinen seurakuntakesä käytettiin tulevan toiminnan valmisteluun. Vaikka saaren rakennukset olivat verrattain hyvässä kunnossa ja toimintaan sopivia, tarvittiin muutostöitä. Kirkkovaltuusto myönsi valmisteluihin 45 000 markkaa.¹⁶⁵ Kivisaarella oli useita rakennuksia. Hyväkuntoinen ja osin kalustettu päärakennus, jossa oli 16 asuinhuonetta, keittiö, suurehko sali ja viisi kellaria. Puutarhurin asunto, jossa oli kaksi huonetta, varasto ja sikala. Lisäksi saarella oli puuvaja, varastohuone, käymälä, jääkellari, venevaja neljälle moottoriveneelle, sauna, vilpola

¹⁶⁰ HSKA Ha/Ma04a Komiteamietintö 1936.

¹⁶¹ HSKA Ha/Ma04a Komiteamietintö 1936.

¹⁶² Pysyväisiä nuorisokesäkoteja Helsingin seurakunnille itäisestä saaristosta. *Helsingin Sanomat* 27.5.1936, 15; Seurakuntien kesäkodeissa suuria laajennustöitä ensi vuonna. *Helsingin Sanomat* 8.11.1936, 7.

¹⁶³ HSKA Ha/Ma04a Komiteamietintö 1936; Pysyväisiä nuorisokesäkoteja Helsingin seurakunnille itäisestä saaristosta. *Helsingin Sanomat* 27.5.1936, 15.

¹⁶⁴ HSKA Eteläisen seurakuntatyö 1936, 25.

¹⁶⁵ Pysyväisiä nuorisokesäkoteja Helsingin seurakunnille itäisestä saaristosta. *Helsingin Sanomat* 27.5.1936, 15.

ja kasvihuone. Kaivoja oli kaksi. Saarella sijaitti myös 1800-luvulla rakennettu huvilavahdin rakennus, jossa Backmanin kalastajaveljillä oli elinikäinen asumisoikeus.¹⁶⁶

Lista muutostöistä oli pitkä. Päärakennuksen kellarin pakarihuone muutettiin poikien oleskeluhuoneeksi, terassin alla olevat osat työ- ja kalustuhuoneeksi ja toisessa päässä sijainnut huone kaminalliseksi lukuhuoneeksi. Terassille antavat pienet ikkunat suurennettiin. Keittiöön hankittiin uusi, ajanmukainen hella ja rakennettiin likaviemäri. Palvelijain huoneeseen rakennettiin komeroita. Terassille ja seinille tehtiin korjauksia. Puutarhurin vajasta, tallista, sikalasta ja varastosta tehtiin poikien kesäsuoja. Halkovaja-, käymälä- ja kalustorakennus siirrettiin ja muutettiin poikien asuinrakennukseksi, tilalle rakennettiin uusi halkovaja ja käymälä. Kasvihuone muutettiin vilpolaksi ja Karhusaareen rakennettiin urheilukenttä. Vanhat kaivot laajennettiin ja puhdistettiin, lisäksi rakennettiin varakaivo. Töitä tehtiin myös puutarhassa: yli-ikäiset pensaat kiskottiin maasta ja tilalle istutettiin marjapensaita, omenapuut hoidettiin ja puutarhaa valmisteltiin perunan ja keittiökasvien viljelyyn. Saareen ostettiin soutu- ja moottorivene. Kaikkien muutostöiden hinnaksi arvioitiin 72 000 markkaa.¹⁶⁷

Valmistelutöissä näkyivät ajan nuorisotyön ihanteet. Jokaisen kesäkodin käyttäjän tulisi rakentamisella, raivaamisella, puutarhanhoidolla, urheilulla ja muilla ohjelmaan sisällytettävillä toimilla saada muodostaa muistoja kesänvietostaan. Näiden ohella haluttiin myös sivistyä ja lukea. Tämä otettiin huomioon, kun pojille rakennettiin päärakennukseen oma lukuhuone.¹⁶⁸

Kivisaareen perustettiin hoitokunta, joka vastasi töiden suunnittelusta ja valvoi niiden toteutumista. Hoitokuntaan kuuluivat Paavo Virkkunen, rakennusmestari K.A. Himanka ja johtaja Santeri Salomaa. Työmies Holopainen ja kesäkotiasialle omistautunut Virkkunen asuivat Kivisaaressa koko kesän 1936. Virkkusen vuokra kesältä oli 2000 markkaa, Holopaisella oli vapaa asunto ja 1000 markan kuukausipalkka. Vaikka muutostöitä tehtiin ahkerasti, osa töistä oli kesken vielä syksyllä. Ulkorakennus ei ollut muuttunut poikien asuntolaksi, kasvihuone oli purkamatta, kaivot olivat laajentamatta ja puhdistamatta sekä uusi halkovaja ja käymälä rakentamatta.¹⁶⁹ Poikien asuntola saatiin kuitenkin valmiiksi vielä ennen talvea. Marraskuussa 1936 kerrottiin ylpeästi, kuinka saaressa oli nyt majoitusrakennus 30–40 nuorukaiselle.¹⁷⁰ Kaikki kustannusarviot muutostöistä olivat ylittyneet, kulut olivat nousseet jo 80 000 markkaan.¹⁷¹

Vaikka Kivisaari ei vielä ensimmäisenä seurakuntakesänä toiminut kesäkotina, kävi siellä runsaasti nuoria. Vieraskirjassa on merkintöjä helluntaista elokuun loppuun saakka. Nimiä

¹⁶⁶ HSKA Ha/Ma04a Komiteamietintö 1936.

¹⁶⁷ HSKA TA/Hq VII/2/1–6 kiinteistö VII /2 Kivisaaren hoitokunnan ptk 13.8.1936.

¹⁶⁸ HSKA Ha/Ma04a Komiteamietintö 1936.

¹⁶⁹ HSKA TA/Hq VII/2/1–6 kiinteistö VII /2 Kivisaaren hoitokunnan ptk 21.9.1936.

¹⁷⁰ Nuori seurakunta toimii. *Nuori kirkko* 1.11.1936, 140–141.

¹⁷¹ Seurakuntien kesäkodeissa suuria laajennustöitä ensi vuonna. *Helsingin Sanomat* 8.11.1936, 7.

kirjassa on yli 600. Monet vierailijoista myös yöpyivät saaressa, osa useita öitä peräkkäin.¹⁷² Syyskuussa 1936 nuorisotyöntekijät ja kerhonohjaajat kokoontuivat Kivisaareen yli sadan hengen voimalla ja lokakuuisena Mikkelinpäivänä moottorivene kuljetti sinne sateen ja tuulen läpi kolmisenkymmentä nuorta työntekijäkokoukseen.¹⁷³ Saaressa vierailtiin luvalla ja joskus myös luvatta. Eteläisten pikkupoikien kesäkerho teki Kivisaareen ”salaretken”, josta he tosin myöhemmin kertoivat julkisesti Nuori kirkko lehdessä:

Käytiin katsomassa miltä se meidän uusi valtakuntamme, Kivisaari, näyttää. Kierrettiin kenenkään tietämättä ympäri saarta todeten se suurenmoiseksi. Marjoja, metsää, kallioita ja niin hurjan puhdasta vettä. Toisen kerran mentiin sinne leiriltä kutsuvieraina ja otettiin ongetkin mukaan, kun ensi kerralla huomattiin, että pitkältä sillalta saisi paljon kaloja. Tutustuttiin sitten itse pääarakennukseen, joka oli todella komea, mutta se taitaa joutua kokonaan tytöille.¹⁷⁴

Ensimmäisen kesän vierailujen kuvauksesta käy ilmi, miten onni oli yksinkertaisissa asioissa. Saaren taianomaisuuteen riitti sauna, vilpoinen meri, Karhusaaren kuutamo, aurinkoinen aamu, ”suuri” kalansaalus, täysinäinen puuropata ja nuorukaisten seurat.¹⁷⁵

Elämä Kivisaareessa oli yksinkertaista. Talousvesi nostettiin kaivosta ja pesuvesi merestä. Saari oli sähkötön, eikä sinne aluksi ollut puhelinyhteyttä. Puhelin saatiin kesällä 1938, mikä teki kesäkodista ajanmukaisen ja turvallisemman.¹⁷⁶ Huvila-ajalta olleisiin pääarakennuksen sähköjohtoihin suunniteltiin sähködynamo, mutta se jätettiin hankkimatta ja siihen varatut rahat säästettiin.¹⁷⁷ Päätös kantoi kauas, Kivisaari oli sähkötön aina 2000-luvulle saakka.¹⁷⁸

Toiminnassa oli otettava huomioon kuljetuksiin liittyvät haasteet. Eteläinen sijaitsi Helsingin keskustassa, josta oli 40 minuutin merimatka Kivisaareen.¹⁷⁹ Oli varmistettava, että kuljetuksen hinta ei muodostuisi esteeksi osallistua toimintaan. Laivalippujen oli oltava niin edullisia, että kuka tahansa varallisuudesta riippumatta saattoi saapua kesäkodille. Tähän oli kiinnittänyt huomiota jo kesäkotikomitea todetessaan, että kesäkodit voisivat täyttää tarkoituksensa vain, jos köyhimmätkin pystyivät käyttämään kesäkotia. Seurakuntien johto neuvotteli 1937 laivamatkoille mahdollisimman alhaiset hinnat. Edestakainen lippu höyryalus Degeröllä maksoi normaalisti kahdeksan markkaa, mutta höyryaluksen johtokunta suostui puolittamaan hinnan kesäkotiin tulijoille. Neljän markan alennettu hinta oli silti osalle vielä liikaa, minkä vuoksi seurakunnat antoivat vähävaraisimmille alennuskortteja, jolla edestakainen matka maksoi vain kolme markkaa. Myönnetyn lisäalennuksen seurakunnat korvasivat laivayhtiölle. Vieläkin edullisemmin Kivisaareen pääsi, jos pyöräili mantereella sijaitsevalle

¹⁷² HSKA Kivisaaren vieraskirjat 1936–1982.

¹⁷³ Nuori seurakunta toimii. *Nuori kirkko* 1.10.1936, 125.

¹⁷⁴ Nuori seurakunta toimii. *Nuori kirkko* 1.9.1936, 110–112.

¹⁷⁵ Nuori seurakunta toimii. *Nuori kirkko* 1.10.1936, 125.

¹⁷⁶ HSKA Eteläisen seurakuntatyö 1938, 18.

¹⁷⁷ HSKA TA/Hq VII/2/1–6 kiinteistö VII /2 Kivisaaren hoitokunnan ptk 29.5.1936.

¹⁷⁸ Elste-Ranta 2025.

¹⁷⁹ Helsingin seurakuntien nuorten kesänviettoa. *Kirkon nuoriso* 1.8.1937, 154–158.

Degerön kesäkodille. Sieltä oli vain 12 minuutin venematka ja Kivisaaren oma moottorivene nouti tulijat 50 pennin maksua vastaan. Moottoriveneeseen mahtui kerralla 30–40 henkeä.¹⁸⁰

Ensimmäisen varsinaisen toimintakesän 1937 kynnyksellä vastassa oli vielä käytännön ongelma: Kivisaaresta puuttuivat sängyt, eikä niiden hankintaan ollut varattu varoja.

Kirkkoherrojen anomuksesta kirkkovaltuusto myönsi määrärahat huhtikuussa 1937 ja kesäkotiin tilattiin rakennusmestari Kahilan piirustusten pohjalta puiset sängyt patjoineen.¹⁸¹ Kivisaaren valmistelujen vuosi oli ohi ja kesäkotia oli valmis toimintaan.

3.4 Juhlalliset avajaiset

Kivisaaren kesäkotia vihittiin käyttöön tuulisena päivänä 30.5.1937.¹⁸² Höyryalus Jollas kuljetti saareen 470 henkeä, joukossa nuoria ja kutsuvieraita: pappeja, kirkkovaltuuston ja -neuvoston jäseniä sekä Tampereen hiippakunnan¹⁸³ piispa Aleksis Lehtonen.¹⁸⁴ Kuvauksia kesäkodin juhlallisista avajaisista julkaistiin lehdissä:

Vieraitten saapuessa perille puhalsi voimakas tuuli, mutta miellyttävästi järjestetty vastaanotto haihdutti kylmyysvaikutelman. Jo rannassa oli kuoro tervehtimässä vieraita laululla, ja partiolaiset sekä nuorisopiirin jäsenet muodostivat laiturille kunniakujan, jota pitkin vieraat, piispa etummaisena, astuivat huvilaan. Avajaisjuhla alkoi yhteisesti lauletuilla Suvivirren säkeistöillä, minkä jälkeen tohtori Paavo Virkkunen teki selkoa kesäkodin aikaansaamisesta ja kiitti kirkkovaltuusmiehiä sen edellyttämästä uhrauksesta sekä velvoitti siellä kesänsä viettävää nuorisoa osoittautumaan tämän uhrauksen arvoiseksi.¹⁸⁵

Kesäkodin vihki käyttöön itseoikeutetusti Paavo Virkkunen.¹⁸⁶ Juhlallisen tilaisuuden ja musiikkiesitysten jälkeen katseltiin Kivisaarta ja nautittiin kahvit, ennen kuin höyryalus Jollas kuljetti vieraat kaupunkiin.¹⁸⁷ Virallisesti avattu Kivisaari oli nyt valmis ottamaan vastaan sadat kävijät. Majoittumaan mahtui kerralla jopa 150 nuorta.¹⁸⁸ Jo avajaispäivä oli antanut viitteitä saaren suosioista: 1937 Kivisaareissa vieraili tai yöpyi yhteensä 5400 henkeä. Vuonna 1938 määrä kasvoi jo 6900 henkeen ja kolmantena kesänä 1939 kävijöitä oli jo 7300 henkeä.¹⁸⁹

Kivisaareissa oli vakituksia asukkaita kesinä 1937–1939 vuosittain noin 30. He olivat rippikoulun käyneitä, työssä käyviä nuoria, jotka lähtivät aamulla kaupunkiin töihin ja palasivat illalla takaisin. Kesäkodilla saivat asua nuoret, jotka osallistuivat aktiivisesti seurakunnan toimintaan. Viikonloppuisin väkeä oli runsaasti, majoittujien määrä oli sadan paikkeilla,

¹⁸⁰ Seurakuntien kesäkodeissa suuria laajennustöitä ensi vuonna. *Helsingin Sanomat* 8.11.1936, 7; Kesäkodit kutsuvat. *Nuori kirkko* 1.5.1937, 71–72.

¹⁸¹ HSKA Kirkkoherrainkokouksen ptk 22.3.1937 §2; HSKA Kirkkohallintokunnan ptk 10.4.1937 §4.

¹⁸² Kuvat 31–34: Kivisaaren kesäkodin avajaisjuhla 30.5.1937.

¹⁸³ Helsingin suomenkieliset seurakunnat kuuluivat Tampereen hiippakuntaan aina Helsingin hiippakunnan perustamiseen saakka 1959.

¹⁸⁴ Pääkaupungin seurakuntanuorison kesä. *Kotimaa* 3.9.1937, 6.

¹⁸⁵ Seurakuntien kesäkodit Degeröllä ja Kivisaareissa avattu. *Ajan Suunta* 31.5.1937, 3.

¹⁸⁶ Seurakuntiemme kesäkodit. *Nuori kirkko* 1.7.1937, 90–92.

¹⁸⁷ Seurakuntien kesäkodit Degeröllä ja Kivisaareissa avattu. *Ajan Suunta* 31.5.1937, 3.

¹⁸⁸ Helsingin seurakuntien nuorten kesänviettoa. *Kirkon nuoriso* 1.8.1937, 154–158.

¹⁸⁹ HSKA Eteläisen seurakuntatyö 1937, 21; HSKA Eteläisen seurakuntatyö 1938, 21; Nuori seurakunta toimii. *Nuori kirkko* 1.9.1939, 110–111.

juhannuksena enemmänkin. Sunnuntaisin vietettiin jumalanpalvelusta Merilinnassa, ”maailman kauneimmassa temppelessä”. Kesäkodilta tehtiin veneretkiä saaristoon, Eteläisen kanttori Armas Maasalon huvilalle ja toisten seurakuntien kesäkodeille. Torstai-iltaisin pidettiin nuorten seuroja ja keskiviikkoisiin oli ulkoiluilta, jolloin urheiltiin, uitiin ja pelattiin kaaripalloa.¹⁹⁰ Kesäkodin toiminta oli monipuolista ja kuvasti niitä arvoja, joilla sen hankintaa oli perusteltu.

3.5 Ei päivää ilman kaaripalloa

Kaaripallo, laji joka nykyään tunnetaan lentopallona, teki läpimurtonsa Suomessa helsinkiläisten kesäkotien kautta. Paavo Virkkusen veljenpoika Heimer Virkkunen tutustui lajiin Yhdysvalloissa. Kun Heimer elokuussa 1927 palasi Suomeen esitteli hän lajin kotimaassaan. Kaaripalloa alettiin harrastaa kristillisissä piireissä, mutta varsinainen läpimurto tapahtui vasta kesäkodeilla. Erityisen vahvasti ”kaarista” harrastettiin Helsingin Mustasaassa, kesäkodilla jossa Heimer Virkkunen oli nuorisopappina. Mustasaassa sijaitsi Suomen ensimmäinen lentopallokenttä ja ensimmäiset ottelut pelattiin siellä 1930-luvun alussa. Lajin toinen varhainen keskus oli Kivisaari,¹⁹¹ jonne heti valmistelukesänä rakennettiin kenttä kaariksi peluuta varten.¹⁹² Laji oli Kivisaaren nuorille tuttu jo Herttuaniemestä. Kaaripallo oli niin suosittu, että sanottiin, ettei kesäkodilla kulu päivääkään ilman kaaripalloa.¹⁹³ Kivisaaren hieman liian pientä kaaripallokenttää suurennettiin jo seuraavana vuonna 1938.¹⁹⁴ Kesäkotien välillä vallitsi myös leikkimielinen kilpailuhenki: kentän laajennuksen odotettiin merkitsevän sitä, että Pohjoisen seurakunnan hegemonia lajissa murtuisi seuraavan kesän aikana.¹⁹⁵

Kun kilpalentopalloilu Suomessa alkoi, menestyivät kilpasarjassa hyvin seurakuntien kesäkodeilla alkunsa saaneet joukkueet. Lentopalloa pelattiin pitkään järjestäytymättömänä ”puulaakipelinä”, kunnes 1940-luvun lopussa Koripalloliitto otti vastuulleen sen edistämisen. Mustasaaresta kilpasarjaan nousi Keski-Helsingin Pallojätit ja Kivisaaresta Eteläiset, jotka myöhemmin tunnettiin nimellä Johanneksen Pojat. Kun Suomen ensimmäinen Koripalloliiton järjestämä virallinen lentopallotarja pelattiin 1950, mestaruuden voittivat Eteläiset. Liiton mestaruus tuli heille kolmena ensimmäisenä vuonna.¹⁹⁶ Johanneksen Pojat toivat Kivisaareen myös mestaruussarjan humua, kun miesten SM-sarjan otteluita pelattiin sen kentällä.¹⁹⁷

¹⁹⁰ Helsingin seurakuntien nuorten kesänviettoa. *Kirkon nuoriso* 1.8.1937, 154–158; Kesäkotien kesäinen keskus. *Kotimaa* 29.7.1938, 1–3; Nuori seurakunta toimii. *Nuori kirkko* 1.9.1938, 107–109; Nuori seurakunta toimii. *Nuori kirkko* 1.9.1939, 110–111.

¹⁹¹ Kuvat 35–36: Kaaripalloa ja lentopalloa Kivisaassa.

¹⁹² Liimatainen 1987, 9–13.

¹⁹³ Kesäkotimuistelmia. *Nuori kirkko* 1.9.1936, 109; Kesäkotien kultainen aika on käsillä. *Nuori kirkko* 1.5.1957, 16–17.

¹⁹⁴ Nuori seurakunta toimii. *Nuori kirkko* 1.5.1939, 77–79.

¹⁹⁵ Kesäkodit kutsuvat. *Nuori kirkko* 1.5.1938, 74.

¹⁹⁶ Liimatainen 1987, 30–38.

¹⁹⁷ Tänään. *Helsingin Sanomat* 17.8.1957, 12.

3.6 Toiminnan kolme ensimmäistä vuotta

Kesäkauden avajaisia vietettiin helluntaisin, mutta saareen tehtiin retkiä jo ennen sitä: vappuna leikittiin, urheiltiin, siivottiin kesäkodin ympäristöä ja tasoitettiin urheilukenttää. Talkoissa oli kerralla jopa 160 nuorta.¹⁹⁸ Talviretkiäkin tehtiin, useana laskiaisena Kivisaareen hiihdettiin jäätyneen meren halki ihailemaan talvista maisemaa. Muilla kesäkodeilla talvitoimintaa oli enemmän, Degerön Päivärinteellä tarjoihti teetä ja Mustasaaren ravintola pidettiin avoinna pyhäpäivisin.¹⁹⁹ Kivisaari lähensi myös Helsingin ruotsalaisten ja suomalaisten seurakuntien nuoria, sekä ihmisiä kauempaakin: jo toiminnan alkuvuosina vierailijoita kävi maaseudulta ja ulkomailta saakka: Virossa, Unkarista, Ceylonista ja Romanian Transilvaniasta.²⁰⁰

Kivisaareessa yhä asuvien Backmanin kalastajaveljesten mökin taakse perustettiin leiriniemi partiolaisille ja seurakunnan pikkupojille. Leirit kestivät viikosta kahteen. Ensisijaisesti kesäkotina oli tarkoitettu rippikoulun käyneille nuorille, mutta leiriniemen myötä nuoremmatkin pääsivät sinne kesänviettoon.²⁰¹ Kalevan Pojat kertoi elokuussa 1938 pidetystä kesäleiristään:

Vähäiset sadekuurot antoivat leirille vaihtelua, jota navakat tuulet säestivät. Leirin osanottajat, parisen kymmentä luvultaan, suorittivat monia käytännöllisiä harjoituksia, kuten pioneeritöitä ja nuoran käsittelyä solmimisessa. ”Ylivetona” oli pienen lahdelman yli rakennettu, 5 metrin korkuinen ”apinasilta”, joka tuli ei ainoastaan leiriväen, vaan myös kesäkotijoukon erityisesti suosimaksi. Sillan käyttäminen vaati melkoista nuorallakävijän taitoa, sillä jänneväli oli 25 metriä. Huimimpia ylitysesityksiä suoritti leirin kokki Karuso, jopa niin, että pojat olivat peloissaan aamiaisensa vuoksi. Jokailtaisilla iltanuotioilla, joille elokuinen iltapimeä antoi loisteliasta makua, koettiin voimakkaasti yhteisen ilon ja hiljentymisen suuri voima.²⁰²

Äidit ja isät saapuivat mielellään Kivisaareen seuraamaan nuortensa kesänviettoa. Kesäkodille kutsuttiin myös diakoniatöiden huollettavana olevia vanhuksia. He viipyivät saarella koko päivän ja olivat sanomattoman kiitollisia ja onnellisia kesäisestä päivästä saaristossa. Useille heistä tuo yksi päivä merkitsi koko kesää, sillä muun ajan he viettivät ahtaassa ja pimeässä kaupunkihuoneessa, missä kesästä ei paljoa tiedetty.²⁰³ Aika pian toiminnan alettua Kivisaaren puutteen katsottiin, ettei tälle vanhemmalle seurakuntaväelle ollut omaa rakennusta, sillä he tarvitsivat rauhallisen paikan, jossa levähtää ja virvoittua. Jo ensimmäisen toimintakesän lopussa 1937 kirkkohallintokunta antoi Eteläisen rakennusmestarille tehtäväksi hankkia Kivisaareen uusi parakki- ja kahvilarakennus. Tämä Vilpolaksi kutsuttu rakennus valmistui seuraavana kesänä tarjoten varttuneemmalle väelle tuon kaivatun lepopaikan.²⁰⁴

¹⁹⁸ Nuori seurakunta toimii. *Nuori kirkko* 1.5.1937, 76–79; Nuori seurakunta toimii. *Nuori kirkko* 1.5.1938, 78–80.

¹⁹⁹ Nuori seurakunta toimii. *Nuori kirkko* 1.2.1937, 27–29; Nuori seurakunta toimii. *Nuori kirkko* 1.1.1939, 13–14.

²⁰⁰ Pääkaupungin seurakuntanuorisos kesä. *Kotimaa* 3.9.1937, 6; Nuori seurakunta toimii. *Nuori kirkko* 1.6.1938, 94–95; Nuori seurakunta toimii. *Nuori kirkko* 1.5.1939, 77–79; Nuori seurakunta toimii. *Nuori kirkko* 1.9.1939, 110–111.

²⁰¹ Helsingin seurakuntien nuorten kesänviettoa. *Kirkon nuorisos* 1.8.1937, 154–158; Pääkaupungin seurakuntanuorisos kesä. *Kotimaa* 3.9.1937, 6.

²⁰² Nuori seurakunta toimii. *Nuori kirkko* 1.9.1938, 107–109.

²⁰³ HSKA II Dbd3 Seurakuntien vuosikirja II 1938, 25; Kesäkotina – seurakuntaelämän kesäinen keskus. *Kotimaa* 29.7.1938, 1–3.

²⁰⁴ HSKA Kirkkohallintokunnan ptk 15.1.1938 §10; HSKA II Dbd4 Seurakuntien vuosikirja III 1939, 30; Pääkaupungin seurakuntanuorisos kesä. *Kotimaa* 3.9.1937, 6.

Muitakin parannuksia tehtiin. Kirkkovaltuusto myönsi uuden moottoriveneen hankintaan, kalustojen täydentämiseen ja Vilpolan sisustamiseen yli 30 000 markkaa.²⁰⁵ Poikien uimapaikka kunnostettiin ja sinne rakennettiin kaksi ponnahduslautaa ”ahventen valtakunnassa pistäytymistä varten”. Myös tytöt saivat oman uimalaiturin hyppytelineineen Meritorpan lähetyville. Pojille raivattiin lisää tilaa ullakolta. Leiriniemeen raivattiin tie ja tehtiin tasoitustöitä. Pallokenttää laajennettiin. Uuden saunan tarve tiedostettiin, mutta sitä jouduttiin vielä odottamaan. Kulkuyhteydet saatiin paremmiksi, kun Jollas-höyryn reittiä muutettiin ja matka-aika lyheni. Sunnuntaille tuli aikuista seurakuntaväkeä varten myös oma kirkkovuoro.²⁰⁶ Kesäkodin ensimmäiset vuodet näyttivät, kuinka vahvasti seurakunnat olivat sitoutuneet niihin ja niiden kehittämiseen. Puutteita pyrittiin korjaamaan ja uusia tarpeita mahdollistamaan.

Kesäkotitoimintaan ja sen hyviin vaikutuksiin suhtauduttiin varauksettoman positiivisesti 1930-luvun toimintakertomuksissa ja lehtikirjoituksissa. Määrärahoja anottaessa kesäkodin positiivisia vaikutuksia käytettiin perusteluna rahojen tarpeellisuudelle. Joitain kesäkotitoimintaan epäluuloisesti suhtautuviakin löytyi: joissain kodeissa nuoria kiellettiin jopa käymästä kesäkodilla. Osa heistä tuli silti.²⁰⁷ Myös kirkkohallintokunta kyseenalaisti, oliko oikein käyttää nuorisotyöhön annettuja määrärahoja kesäkodin kuluihin ja henkilökunnan palkkaukseen. Kirkkoherrat totesivat tämän olevan ehdottoman tarpeellista, sillä kesäkoteja käyttävät nuoret olivat niin vähävaraisia, että heille koituvat maksut oli saatava mahdollisimman alhaisiksi.²⁰⁸ Kesäkotitoimintaa kohtaan osoitettu kritiikki oli kuitenkin niin vähäistä, että on pääteltävä sen olleen 1930-luvulla tarpeellista ja laajasti arvostettua.

Kesäkodin välillä leikkimielistä ja kepeääkin toimintaa kehystivät siveelliset ja korkeammat tavoitteet: kristillisten arvojen korostaminen ja taistelu moraalittomuutta vastaan. Kirkollisissa piireissä katsottiin maailman ajautuneen kaaokseen ensimmäisen maailmansodan jälkeen. ”Uusi moraali” oli uhka yhteiskunnalle, sillä se korosti ihmisen viettien vapauttamista. Freudin psykoanalyysin vaikutuksesta noussut seksuaalinen vapaamielisyys sekä viihdelehtien ja kirjallisuuden levittämä ”moraalittomuus” nähtiin vaarallisina ilmiöinä. Sukupuolitaudit, avioerot ja aborttien lisääntyminen olivat tämän kehityksen seurauksia.²⁰⁹ Nuorison nähtiin tarvitsevan siveellistä kasvatusta. Viikoittaisissa nuorten illoissa kesäkodilla keskusteltiin vakavista elämänkysymyksistä. Nuorille opetettiin kuinka heidän tuli kamppailla syntejään vastaan. Ylpeys, tottelemattomuus, kiittämättömyys ja ahneus olivat iltojen yleisiä aiheita. Myös

²⁰⁵ HSKA II Dbd4 Seurakuntien vuosikirja III 1939, 43.

²⁰⁶ Kesäkodit kutsuvat. *Nuori kirkko* 1.5.1938, 74; Mitä kesä tarjoaa. *Nuori kirkko* 1.5.1939, 73.

²⁰⁷ Kesäkotit – seurakuntaelämän kesäinen keskus. *Kotimaa* 29.7.1938, 1–3.

²⁰⁸ HSKA Kirkkoherrainkokouksen ptk 25.1.1939 §5.

²⁰⁹ Tarvainen 1942, 5–11.

usko tuli tunnustaa rohkeasti.²¹⁰ Nuoria kutsuttiin hengelliseen työhön. Useana kesänä nuoret järjestivät kaupungissa pihakirkkoja, joissa he veivät kristinuskon sanomaa ”kivierämaan asukkaille”. Kivisaaren nuoret poistuivat keskiviikkoiltaisina kaupunkiin pitämään pihakirkkoja.²¹¹ Kirkkoa sanottiin ”taistelevaksi kirkoksi” ja nuoria sen ”urheiksi sotureiksi”.²¹²

Taistelut ja sotilaat tulivat pian surullisen tutuksi kesäkodin nuorille ja työntekijöille myös aivan konkreettisella tavalla. Kivisaareen oli vasta saatu muodostettua toimivat rakenteet, kun se asetettiin uusien haasteiden eteen talvisodan syttyessä 30.11.1939. Suomi oli sodassa. Sen vaikutukset näkyivät vahvasti myös kesäkodin toiminnassa seuraavien vuosien ajan.

4 Kesäkodin sota-aika 1940-luku

4.1 Sodan vaikutukset seurakunnan toimintaan

Viime kuukausien aikana Euroopan suurvaltojen välillä vallinnut jännitystilanne on lauennut hirvittävään todellisuuteen. Se, minkä pitemmän aikaa on aavistettu olevan tulossa, on tapahtunut. On puhjennut sota, jonka seuraukset saattavat olla mittaamattoman tuhoisat. On selvää, että tämä uusi vakava tilanne tulee painamaan leimansa myös alkaneeseen syyskauden toimintaamme.²¹³

Toisen maailmansodan aika vaikutti monin tavoin seurakunnan toimintaan. Kirkoissa pidettiin vakavan ajan hartaushetkiä ja sodanajan rukoushetkiä, joihin osallistui runsaasti väkeä.²¹⁴

Monen vakiintuneen toiminnan jatkaminen kävi vaikeaksi rintamakutsujen ja väestön evakuoitien vuoksi. Vaikutus näkyi myös nuortentoiminnassa, suuri osa ohjaajista ja osallistujista oli hajaannuksessa. Kaupunkiin jääneiden nuorten kokoontumisia vaikeuttivat ilmahälytykset, joiden pelossa vanhemmat eivät päästäneet nuoria liikkumaan kodeistaan.²¹⁵ Jatkosodan pommituksissa kaupungissa syntyi jopa paniikkimielialaa, äitejä lapsineen piiloutui keskeneräisiin väestönsuojiiin ja tunneleihin, viettäen niissä päivät ja yöt. Siviilejä oli evakuoitava pääkaupungista entistä enemmän. Sota näkyi konkreettisesti kirkoissa. Kullatut ristit ja koristukset himmennettiin, Agricolan kirkontornin huippu laskettiin alas ja kirkkohallintokunnan luvalla tornia käytettiin lottien tähystysasemana.²¹⁶ Ilmahälytyksien aikana kirkot pimennettiin: ikkunat peitettiin ja kirkossa oli oltava niin pimeää, ettei siellä nähnyt lukea. Paniikin estämiseksi valoa oli oltava kuitenkin sen verran, että liikkuminen oli mahdollista.²¹⁷

²¹⁰ Mitä kesäkodeissamme tapahtui. *Nuori kirkko* 1.9.1935, 9; Hoitakaa juuria. *Nuori kirkko* 1.4.1939, 51–52.

²¹¹ HSKA Eteläisen seurakuntatyö 1936, 24–25; HSKA Eteläisen seurakuntatyö 1938, 18–19; HSKA II Dbd3 Seurakuntien vuosikirja II 1938, 19–20.

²¹² Taisteleva nuori kirkko. *Nuori kirkko* 1.9.1937, 110.

²¹³ Sota. *Nuori kirkko* 1.9.1939, 100.

²¹⁴ HSKA Kirkkoherrainkokouksen ptk 6.9.1939 §3; HSKA Kirkkoherrainkokouksen ptk 27.9.1939 §2; HSKA Kirkkoherrainkokouksen ptk 11.10.1939 §5; HSKA Kirkkoherrainkokouksen ptk 18.10.1939 §7.

²¹⁵ HSKA Kirkkoherrainkokouksen ptk 11.10.1939 §1; HSKA Eteläisen seurakuntatyö 1942.

²¹⁶ HSKA II Dbd7 Seurakuntien vuosikirja VI 1942; HSKA II Dbd5 Seurakuntien vuosikirja IV 1940.

²¹⁷ HSKA Kirkkoherrainkokouksen ptk 18.10.1939 §5.

Sodan aikana nuorisotyö muuttui. Herättiin huomaamaan, että nuorille oli puhuttava heidän kielellään ja välitettävä hengellisiä sisältöjä heidän lähtökohdistaan.²¹⁸ Toiminnassa korostui yhteinen vastuu, palveleva rakkaus, solidaarisuus ja aktiivinen osallistuminen avustustoimintaan, diakoniakeräyksiin ja sotilaille suunnattuun tukityöhön.²¹⁹ Sotaorvoista pidettiin huolta. Nuoret keräsivät vaatteita ja rahaa, joillekin perustettiin jopa pankkitilejä.²²⁰

Sota loi myös uusia avustustarpeita, jotka heijastuivat Kivisaaren jo entuudestaan vähävaraisiin nuoriin. Erityisesti reserviläisperheiden taloudellinen ahdinko oli suuri. Reserviin kutsuttujen perheiden toimeentulo oli vaikeaa, eivätkä valtion heille maksamat korvaukset riittäneet. Vuokrat jäivät rästiin ja toimeentulo oli epävarmaa. Seurakunta jakoi rahallista apua, ruoka-avustuksia ja tarvikkeita, kuten saunalippuja, kenkien korjausapua ja tavarakortteja. Lisäksi järjestettiin juhlia, joiden tuotoilla tuettiin reserviläisperheitä ja evakuoituja.²²¹ Kivisaaren nuoret osallistuivat aktiivisesti diakonia- ja avustustyöhön. Sairaiden ja vanhusten kodeissa vieraillessaan he näkivät omakohtaisesti ihmisten köyhyyden ja puutteen, mutta samalla myös sen, kuinka usko saattoi säilyä vahvana vaikeissakin olosuhteissa.²²²

4.2 Valmiina maailmaa varten – kesäolympialaiset 1940

Eteläisessä oli odotettu kesää 1940, jolloin maailman katseet kääntyisivät kesäolympialaisten myötä Helsinkiin. Kivisaaren oli tarkoitus olla pieni osa tätä suurta olympiatapahtumaa. Kesäkodin osallisuutta oli valmisteltu huolella ja nuorten odotukset olivat korkealla.²²³ Talvisodan jälkeen kesä saapui ehkä odotetumpana kuin koskaan ennen, mutta ilman olympialaisia. Sota oli heikentänyt Suomen taloutta ja luonut katkoksen kisojen valmisteluun. Moni osallistujamaa oli jättäytynyt pois. Virallisesti kisoista luovuttiin huhtikuussa 1940, jolloin sota Euroopassa oli laajentunut Saksan hyökättyä Tanskaan ja Norjaan.²²⁴

Toteutuessaan olympialaiset olisivat vaikuttaneet merkittävästi kesäkodin toimintaan. Seurakuntanuoret olisivat ottaneet vastaan vieraita, palvelleet heitä arjen tehtävissä ja toimineet hengellisinä isäntinä. Kivisaaresta olisi tullut hetkeksi ekumeeninen kulttuurien kohtaamispaikka. Seurakuntien tilojen avaaminen olympiavieraille oli osa suurempaa missiota, jossa katsottiin, että kirkon tuli palvella ihmisiä evankeliumin sanomalla. Seurakuntanuorille oli osoitettu erityinen rooli vieraiden vastaanottamisessa ja illanviettojen järjestämisessä.

²¹⁸ Tarvainen 1942, 35–36.

²¹⁹ HSKA II Db6 Seurakuntien vuosikirja V 1941.

²²⁰ Nuori seurakunta toimii. *Nuori kirkko* 1.11.1940, 125; Nuori seurakunta toimii. *Nuori kirkko* 1.1.1941, 10.

²²¹ HSKA Kirkkoherrainkokouksen ptk 25.1.1939 §5; HSKA II Db5 Seurakuntien vuosikirja IV 1940; HSKA II Db6 Seurakuntien vuosikirja V 1941.

²²² Nuori seurakunta toimii. *Nuori kirkko* 1.2.1941, 29.

²²³ HSKA Kirkkoherrainkokouksen ptk 8.2.1939 §5; HSKA Kirkkoherrainkokouksen ptk 12.4.1939 §1.

²²⁴ Suursota esti suomalaisten odottaman Helsingin olympiaisännyyden 1940, *s.a.* (viitattu 1.4.2025); Kanerva 1999, 14–15.

Olympialaiset nähtiin etsikköaikana, joka haastoi seurakuntaa esittelemään kristinuskoa kansainväliselle yleisölle. Tarjottu toiminta ei kilpailisi stadionin ohjelman kanssa, vaan täydentäisi sitä. Iltaisin kun stadionilla ei ollut ohjelmaa, oli suunnitelmissa järjestää nuorisokokouksia, hartaustilaisuuksia ja musiikkiesityksiä myös Kivisaaressa.²²⁵

Kivisaari oli myös osa majoitussuunnitelmaa, jonka tavoitteena oli ottaa vastaan satoja pääkaupunkiin saapuvia olympialaisvieraita. Kivisaareen oli tarkoitus majoittaa 100 olympiavierasta osana seurakuntien kokonaiskapasiteettia, joka kattoi 750 henkeä eri puolilla kaupunkia.²²⁶ Majoitussuunnitelmat loivat Kivisaareen käytännön haasteita: vieraille ei voitu tarjota olympiakomitean suosittamaa neljää huoneistoneliometriä henkilöä kohden, eikä lattiavuoteista viiden markan yöpymismaksulla saatu katettua kustannuksia, joita syntyi siivouksesta, päivystyksestä, pesuastioista ja patjojen vuokrauksesta. Seurakunnat päättivät periä tuplahintaa, 10 markan yöpymismaksua.²²⁷ Majoittujien tulisi tuoda oma pyyhe ja lakanat. Lisämaksua vastaan vieraille voitaisiin tarjota aamuisin puuroa, voileipiä, kahvia ja teetä – ehkä jopa virvoitusjuomia. Kivisaareen varauduttiin hankkimaan syviä lautasia ja lusikoita, joita voitaisiin myöhemmin käyttää omassa toiminnassa.²²⁸

Olympialaisjärjestelyihin osallistui laajasti seurakuntien hallinto. Erityiset määrärahat, logistiikka, varustehankinnat ja tiedotussuunnitelmat oli viety pitkälle. Perumispäätös merkitsi paitsi kansainvälisen urheilutapahtuman menettämistä, myös valtavaa henkistä pettymystä. Moninaiset valmistelut, majoitusjärjestelyt ja nuorten innostus haudattiin sodan raunioihin. Olympiavieraista huolehtimisen sijaan Kivisaari luovutti omaisuutta rintamalle. Puolustusvoimien käyttöön annettiin huopia ja muuta armeijalle sopivaa tavaraa. Rintamalle lähetettiin runsain mitoin Raamattuja ja Uusia testamentteja, sekä virsikirjauudistuksessa tarpeettomiksi jääneet vanhat virsikirjat.²²⁹ Kesäkotitoiminnan mahdollistamiseksi Kirkonkonttori päätti toukokuussa 1940 korvata kesäkodille rintamalle luovutetut huovat.²³⁰

4.3 Palvelua kahdella rintamalla: kotona ja ”siellä jossakin”

Sodan myötä nuorisotyö sai isänmaallisen sävyn. Tytöt palvelivat kotirintamalla, pojat sotarintamalla. Osa lähti sotaan vapaaehtoisena. Palvelukseen astuville pojille järjestettiin seurakunnassa jäähyväishetkiä. Yhteyttä kodin ja rintaman välillä ylläpidettiin kirjeitse. Poikia muistettiin rukouksin ja paketteihin neulottiin sukkia, käsineitä ja alusvaatteita, sekä kerättiin virsikirjoja ja lehtiä. Lähetykset osoitettiin sekä tuntemattomille, että oman seurakunnan

²²⁵ Seurakuntanuoriso ja olympialaiset. *Nuori kirkko* 1.9.1938, 103.

²²⁶ HSKA Kirkkoherrainkokouksen ptk 12.4.1939 §1.

²²⁷ HSKA Kirkkoherrainkokouksen ptk 8.2.1939 §5; HSKA Kirkkoherrainkokouksen ptk 12.4.1939 §1.

²²⁸ HSKA Kirkkoherrainkokouksen ptk 12.4.1939 §1.

²²⁹ HSKA II Db5 Seurakuntien vuosikirja IV 1940.

²³⁰ HSKA Kirkkoherrainkokouksen ptk 8.5.1940 §2; HSKA Kirkkoherrainkokouksen ptk 20.5.1940 §3.

"eteläisille pojille". Kaupunkilaisnuorista monet olivat maaseudulla pommituksia paossa tai suorittamassa työvelvollisuuttaan. Heidän ja kaupungissa olevien nuorten välillä kulkivat kiertokirjeet. Rintamalomilla oleville pojille Kivisaari tarjosi levähdyspaikan. Siellä missä ennen veisattiin virsiä ja pelattiin kaaripalloa, muisteltiin nyt niiden lisäksi kaatuneita ystäviä ja kerättiin voimia seuraavaan rintamakomennukseen.²³¹

Sota vei papistonkin rintamalle. Kaikki Eteläisen nuorisopapit olivat sodanajan rintamalla, koko papistostakin yli puolet. Pastorivajetta paikattiin satunnaistyövoimalla. Toisen maailmansodan aikaan Suomessa kaatui 35 pappia tai sotilaspappina toiminutta teologian ylioppilasta. Eteläisen papeista yksikään ei kaatunut, vaikka osa heistä joutui vaarallisiin tilanteisiin.²³² Pappien lisäksi Eteläisen työvoimasta olivat suurelta osin poissa myös tyttötyöntekijät. Kolmesta työntekijästä ainoastaan yksi oli kaupungissa, kahden muun palveluksessa sodan aikaisissa tehtävissä: maisteri Suoma Karo lääkintälottana ja maisteri Elvi Saari työpalvelussa.²³³ Kesäkodilla pyrittiin pärjäämään ilman monia tuttuja työntekijöitä.

Sotilaspastoreiden tehtävä rintamalla oli vaativa. Heidän tuli tukea hengellisesti miehiä, jotka joutuivat päivittäin kohtaamaan kuoleman läheisyyden. Eteläisen nuorisopastorit Hannu Pietilä ja Erkki Sarkama kuvasivat kirjeissään, miten hengelliset kokemukset ja sodan karu todellisuus yhdistyivät. Pietilä kirjoitti jouluhetkestä pakkasessa, korvessa jossa miehet lauloivat virsiä teltoissaan lähempänä Jumalaa kuin ehkä koskaan ennen. Hän kertoi kokeneensa rintamamiesten kanssa ”sitä pyhien yhteyttä, jota mekin siellä Kivisaaressa olemme hetkittäin tunteneet”. Sarkama puolestaan kertoi hengellisistä keskusteluista ja vaaran hetkistä, joissa ”Jumalan varjelus” koettiin konkreettisena pelastuksena.²³⁴ Sarkama antoi myös ohjeita rintamalle kirjoitettaviin kirjeisiin. Sotilaiden mielialaa ja toivoa oli pidettävä yllä, eikä sitä saanut lannistaa kertomuksilla kotirintaman vaikeuksista tai puutteista:

Monet miehet tulivat näyttämään minulle kotoa ja ystäviltä saapuneita kirjeitään. Niissä oli välitöntä, rakkauden sanelemaa uskonnon kieltä, siksi ne vaikuttivatkin syvästi, jopa niin syvästi, että papinkin täytyi saada siitä osansa. Ja sitten — pois kaikki ruikuttelu kirjeistä. Siellä rintamalla on miehillä tarpeeksi huolia, joten ei heille tarvitse alinoma muistuttaa perunoista, puista ja silakoista. Valoisia, toivorikkaita kirjeitä, niin kuin kristityt nuoret kirjoittavatkin ahdistusten ja vaikeuksienkin keskellä. ”Murheellisina, mutta aina iloisina, köyhinä, mutta kuitenkin monia rikkaiksi tekevinä, mitään omistamatta, mutta kuitenkin omistaen kaikki”. 2. Kor. 6:10.²³⁵

²³¹ HSKA Eteläisen seurakuntatyö 1943; HKSA II DbA5 Seurakuntien vuosikirja IV 1940; Nuori seurakunta toimii. *Nuori kirkko* 1.5.1939, 77–79; Sukkakerhot kokoontuvat – nuorisotyötä uusissa olosuhteissa. *Nuori kirkko* 1.11.1939, 139–140; Nuori seurakunta toimii. *Nuori kirkko* 1.3.1940, 30; Kesäkotimme erikoisen kiitoksen aiheina sotakesänä. *Nuori kirkko* 1.6.1942, 84; Larkio 1980, 166.

²³² HSKA Eteläisen seurakuntatyö 1941; HSKA II Dbd7 Seurakuntien vuosikirja VI 1942; HSKA Eteläisen seurakuntatyö 1943; Nuori seurakunta toimii. *Nuori kirkko* 1.8.1941, 96; Murtorinne 1995, 256.

²³³ Seurakuntakodista lottasairaalaan. *Nuori kirkko* 1.3.1940, 31; Nuori seurakunta toimii. *Nuori kirkko* 1.1.1943, 15.

²³⁴ Elämme täällä vain päivän kerrallaan. *Nuori kirkko* 1.8.1941, 90; Kristuksen kanssa me voitamme. *Nuori kirkko* 1.2.1940, 5–7.

²³⁵ Joko-tahi, raja nuorisomme keskuudessa selvemmäksi! *Nuori kirkko* 1.5.1942, 68.

Papiston rooli rintamalla ei rajoittunut vain sanan ja ehtoollisen jakamiseen. He osallistuivat partiotehtäviin, ylittivät miinakenttiä ja joutuivat alttiiksi vihollisen tulelle siinä missä muutkin. Kivisaaren rauhanaikaisten kesien isäntä, pastori Tarmo Nuotio muistutti työlomansa aikana, ettei pappi ollut vain muodollinen osa yksikköä, vaan "Jumalan valtakunnan täysivaltainen lähettäjä".²³⁶ Kotilomillaan tai rintamapalveluksen päättyessä papit palasivat seurakuntatyöhön osin muuttuneina miehinä. Pietilä kuvasi kokemustaan rintamalta paluun jälkeen: Hämärät korsut olivat vaihtuneet ilmaviin saleihin, mutta työn merkitys oli entistä syvempi. Hän totesi, ettei kristillisyyttä voi "harrastaa", vaan sitä täytyy elää – erityisesti tällaisena aikana. Rintamakokemus vahvisti nuorisotyön merkitystä: seurakunnan tuli kohdata nuoria siellä, missä he olivat – rintamalla, korsussa, kesäkodissa tai jumalanpalveluksessa – ja kaikissa vaikeuksissa tuli luottaa Kristuksen voimaan.²³⁷

4.4 Kesäkodin sotavuodet

Sotavuosina Kivisaaren kävijämäärät²³⁸ vaihtelivat sotaolojen, liikennejärjestelyjen, ruokahuollon ja turvallisuustilanteen vaikutuksesta. Vuoden 1940 kävijämäärät olivat vielä rauhanvuosien tasolla, mutta jo 1941 kävijämäärä putosi lähes 80 prosenttia edellisvuodesta. Pudotus oli kuitenkin väliaikaista, kesäkotikokous kasvatti vierailijamäärää vuosittain noin tuhannella, kunnes sotien päättyessä kävijämäärä oli palannut jo lähes entiseen.²³⁹ Nuorille Kivisaari tarjosi lepohetken sodasta. Monet asiat, jotka kaupungissa muistuttivat sodan todellisuudesta, tuntuivat kesäkodilla kaukaisilta. Sodan todellisuudesta ei oltu kuitenkaan täysin irrallaan.²⁴⁰

Elämä Kivisaassa on ollut rauhallista. Kaupungin hälytys sireenien ulvonta kuuluu vain etäisenä kaikuna. Joskus on tosin Kivisaaren perhe herännyt kesken makeimpia uniaan viholliskoneitten surinaan. Ilmatorjuntatykit paukkuvat, konekiväärit rätisevät. — Joskus jylisevät tykit merellä, niin että ikkunaruudut helisevät ja Merilinna tärähtelee. Silloin me, jotka itse olemme suojassa, yritämme rukoilla niitten veljämme puolesta, joille sota on veristä taistelua elämästä ja kuolemasta.²⁴¹

Sota keskeytti kesäkotitoiminnan Kivisaassa kahdesti. Ensimmäisen kerran toiminta keskeytyi jatkosodan syttyessä juhannuksena 1941, jolloin kesäkotikokous oli poissa käytöstä 20.6.–7.7. kun osa saaresta luovutettiin linnoitusalueilta siirrettyjen perheiden käyttöön.²⁴² Heinäkuun

²³⁶ Iloa työlomalla. *Nuori kirkko* 1.1.1944, 5–6.

²³⁷ Temmatkoon Herra meidät kokonaan taisteluun. *Nuori kirkko* 1.11.1942, 124–125; Nuori seurakunta toimii. *Nuori kirkko* 1.1.1944, 13; Iloa työlomalla. *Nuori kirkko* 1.1.1944, 5–6.

²³⁸ Kivisaaren kävijämäärät 1939–1945 Eteläisen vuosikertomuksissa (kokonaismäärä/nuoria/aikuisia/yöpymisiä). 1939: 7660/6536/1125/4129. 1940: 6514/5527/987/3623. 1941: 1208/1109/99/671. 1942: 2863/2701/162/–. 1943: 3412/2978/434/2053. 1944: kesäkotikokous suljettu. 1945: 4727/4383/344/2591.

²³⁹ HSKA Eteläisen seurakuntatyö 1942–1946.

²⁴⁰ HSKA II Dbd7 Seurakuntien vuosikirja VI 1942.

²⁴¹ Kesäkodeillamme vilkasta toimintaa sodankin aikana. *Nuori kirkko* 1.8.1941, 84–85.

²⁴² HSKA Eteläisen seurakuntatyö 1941; HSKA II Dbd7 Seurakuntien vuosikirja VI 1942.

ensimmäisenä sunnuntaina kesäkodin ”sotaloma” päättyi ja toiminta alkoi uudelleen – tosin ilman isäntää ja talonmiestä, jotka oli kutsuttu sotapalvelukseen.²⁴³

Toisen kerran Kivisaaren toiminta keskeytyi 1944. Eteläisen uljas Merilinna seiso i kesän tyhjänä auki ammottavin ikkunoin, joista kukikas ikkunaverho surumielisesti vilkutti, ikään kuin muistuttaen ajasta, jolloin iloinen ja huoleton nuoriso vietti kesää omalla saarellaan. Talven suurpommituksissa Kivisaareen oli pudonnut seitsemän pommia. Saaren pelättiin kärsineen pahoja vaurioita. Vappuna 1944 Kivisaareen tehty sadan nuoren retki kuitenkin osoitti, etteivät tuhot olleet niin pahat kuin oli pelätty. Merilinnan ikkunat olivat tuhoutuneet, sauna vaurioitunut ja hieman etäämmällä sijainnut Meritorppa lähimetsineen poissa, mutta muuten rakennukset olivat kohtalaisessa kunnossa.²⁴⁴ Vappuretken kuvauksessa kerrotaan, kuinka talkoilla puhdistettiin sisätilat lasinsirpaleista ja piha pommienkappaleista, joista ”muodostuikin melkoinen museo”.²⁴⁵ Pommitusten aikaansaamista vaurioista ja entisestään vaikeutuneista kulkuyhteyksistä johtuen Kivisaari oli kuitenkin poissa käytöstä koko kesän 1944. Saaressa käytiin vain muutamalla retkellä siirtämässä irtaimistoa turvallisempaan paikkaan. Kivisaaren tilalle tuli ”korvikekesäkot i”, Degeröstä rouva Eklundilta vuokrattu huvila. Siellä yöpyminen ei kuitenkaan ollut mahdollista pienten tilojen vuoksi.²⁴⁶

Sodan aikana Kivisaari valmistui vastaanottamaan nuoria entiseen tapaan, mutta sota painoi leimansa sen elämään: milloin joku tovereista sai lähtökutsun rintamalle, milloin taas saapui kenttäpostissa suruviesti. Monesta asiasta oli myös pulaa.²⁴⁷ Tästä huolimatta toiminta pyrittiin pitämään mahdollisimman ennallaan. Järjestettiin jumalanpalveluksia, päivähartauksia, seuroja, yhteislaulutilaisuuksia, juhannusjuhlia, saunailtoja, leirejä ja retkiä.²⁴⁸ Talvisaikaan Degerön rannasta jäätyneen ulapan poikki suuntautuneet hiihtoladut osoittivat, ettei Kivisaari ollut sota-aikana talvellaakaan unohduksissa, vaikkakin vain harvat, pakkasta ja tuulta pelkäämättömät vaeltajat, uskaltautuivat retkillään sinne saakka.²⁴⁹ Talvisodan aikana retket olivat kiellettyjä. Kun ”sotaretkikielto” loppui maaliskuussa 1940 rynnistivät nuoret kesäkodeille suurella joukolla. Kalevan Pojat ottivat tähän pienen varaslähdön pitäessään helmikuussa tuulessa ja lumipyryssä hiihtokilpailut Kivisaaressa.²⁵⁰ Nuorten keväinen rynnistys Kivisaaren jä i tuona keväänä kuitenkin tavallista myöhäisemmäksi kelirikon vuoksi. Kun aikaisempina

²⁴³ Kesäkodeillamme vilkasta toimintaa sodankin aikana. *Nuori kirkko* 1.8.1941, 84–85; Kesäkodit varsin mieluisia seurakuntanuorten kokoontumispaikkoja. *Kotimaa* 8.8.1944, 1.

²⁴⁴ KK PPK IV Kivisaaren viesti 1948; Kesän kynnyksellä. *Nuori kirkko* 1.5.1944, 59–60; Sota-ajasta omat vaikeutensa. *Kotimaa* 8.8.1944, 1.

²⁴⁵ Ilo Herrassa on iankaikkinen vaan. *Nuori kirkko* 1.5.1944, 58–59.

²⁴⁶ HSKA Eteläisen seurakuntatyö 1944; Tämä on ollut paras kesämme. *Nuori kirkko* 1.9.1944, 72; Nuori seurakunta toimii. *Nuori kirkko* 1.9.1944, 78.

²⁴⁷ HSKA II Dbd7 Seurakuntien vuosikirja VI 1942.

²⁴⁸ Nuori kirkko 1939–1945; *Kotimaa* 1940–1945.

²⁴⁹ Tervetuloa kesäkodeillemme! *Nuori kirkko* 1.5.1941, 74–75.

²⁵⁰ Nuori seurakunta toimii. *Nuori kirkko* 1.3.1941, 48.

vuosina kesäkodille oli retkeilty ahkerasti jo toukokuun ajan, oli meri nyt vielä niin jäässä, ettei saareen ollut kulkuyhteyttä.²⁵¹ Myös kesäsuunnitelmat olivat epävarmoja. Polttoainepula vaikeutti laivayhteyksien järjestämistä, eikä moottoriveneitä ei voitu käyttää. Kulku oli järjestettävä kokonaan höyrylaivaliikenteen voimin. Myös ruoan suhteen kesäkodilla oli totuttava entistä vaatimattomampiin olosuhteisiin, sillä ruokatarpeiden saanti oli vaikeaa. Vaikeuksiin näytettiin suhtautuvan valoisasti: ”Emme näitä vaikeuksia säikähdä, vaan opettelemme kieltäytymään tyytyväisinä sellaisesta, mitä emme voi saada. Se on niin terveellistä meille vaativaisille helsinkiläisille!”²⁵² Jatkuva pula ruokatarvikkeista, hyödykkeistä, polttopuista, polttoaineesta ja työntekijöistä jatkui kesäkodilla koko sota-ajan. Ruokapulaa koitettiin paikata ”kasvitarha- ja kalakamppailulla”. Kivisaareen tuotiin talvella jäätä pitkin multaa kasvitarhan kunnostamiseksi. Nimensä mukaisesti Kivisaari oli kivistä ja karua maata, ilman tuontimultaa viljelyä ei kannattanut edes yrittää. Ainoa saaressa menestyksekkäästi viljelty kasvi oli raparperi, jota vieläkin kasvaa alkuperäisen saunarakennuksen liepeillä. Kasvitarhan ohella ryhdyttiin ”kalakamppailuun” uusin pyydyksin ja katiskoin. Sen odotettiin tarjoavan nuorille tilaisuuden hovin ja hyödyn yhdistämiseen.²⁵³ Kalastus tuottikin saalista, mutta viljely oli vaikeaa. Multakuljetuksia ja viljely-yrityksiä jatkettiin kuitenkin sinnikkäästi läpi sota-ajan ja sen jälkeenkin.²⁵⁴

Pula-ajan korttijärjestelmä tuotti emännille omat vaikeutensa. Ruoan ostoa säännösteltiin 1939–1953. Kansalaisilla oli henkilökohtaiset elintarvikekortit, joiden perusteella he saivat ostaa tietyn määrän kortin mukaisia elintarvikkeita. Parhaimmillaan – tai pahimmillaan – jokaisella oli 51 erilaista ostokorttia, joiden luovuttaminen muiden käyttöön oli kiellettyä. Ensimmäisenä kortille joutuivat sokeri ja kahvi, jotka olivat lähes täysin tuontitavaraa. ”Korttipeli” oli hankalaa ja vaikutti jokaisen elämään. Viralliset toimijat kuten seurakunnat, saattoivat ostaa hieman ylimääräisiä ruokatarvikkeita, jos toiminta oli hyväksytty ja ilmoitettu viranomaisille. Ruoka oli niukkaa, korvikkeita käytettiin paljon. Ruokalistalla oli puuroa, keittoja, perunaa ja leipää sekä satunnaisesti lihaa tai kalaa, jos niitä oli saatavilla. Juuri mitään ei saanut hankittua ilman korttia ja aina sekään ei auttanut: kun myytävää tavaraa ei ollut, sitä ei yksinkertaisesti ollut.²⁵⁵

Kotimaa-lehden uutisesta käy ilmi, että kesällä 1940 Kivisaaressa oli vielä vähän kahvia jäljellä, mutta sitä tarjottiin vain valituille vieraille, kuten kirkkoherra Virkkuselle seurueineen.²⁵⁶ Kesällä 1941 kesäkodille oli jo tuotava omat eväät, virvokejuomia saattoi

²⁵¹ Nuori seurakunta toimii. *Nuori kirkko* 1.4.1940, 47; Kesäkodit kutsuvat. *Nuori kirkko* 1.5.1940, 13.

²⁵² HSKA Kirkkoherrainkokouksen ptk 15.4.1940 §6; Kesäkodit kutsuvat. *Nuori kirkko* 1.5.1940, 13.

²⁵³ Tervetuloa kesäkodeillemme! *Nuori kirkko* 1.5.1941, 74–75.

²⁵⁴ HSKA Kirkkohallintokunnan ptk 29.10.1946 §20; JPA Vierailu Kivisaareen syyskuussa 2023 ja 2025; Palstaviljelyä ja virkistystä invalideille Helsingin seurakuntien kesäkodeissa. *Kotimaa* 16.6.1942, 3.

²⁵⁵ Jermo 1974, 7–17.

²⁵⁶ Nuori seurakunta toimii. *Nuori kirkko* 1.7.1940, 78–80.

sentään vielä ostaa.²⁵⁷ Nuorilta penättiin tyytyväistä mieltä olosuhteita helpottamaan.²⁵⁸ Kesällä 1942 vaikeudet olivat entistä suuremmat, erityisesti ruokapuoli on pulmallinen. Kesäkotit pystytiin tarjoamaan ainoastaan sunnuntaisin puuroa, muusta ruokailusta oli selvittävä omin eväin tai kalastamalla. Korviketeetä ja virvokejuomia oli saatavilla. Nuorten ruoanlaittoa varten kunnostettiin poikien alarakennuksen keittiö ja viikonloppuisin talon kattiloista kuusi oli nuorten käytettävissä. Ruoanlaitto oli kaikkien puuhaa, ahkerasti ja näppärästi keittiössä häärivät niin tytöt kuin pojat kattiloiden ja pannujen parissa.²⁵⁹ Vaikka monesta oli pulaa, koettiin kesäkodista kuitenkin ennen kaikkea kiitollisuutta: ”Kiitoksen sävel soi ylinnä lauluissamme, me Kivisaaren nuoret olemme jälleen koolla näin suurena joukkona. Vielä omistamme Kivisaaren, sellaisen jonka kauneuteen ei koskaan voi tottua”.²⁶⁰ Sotapalveluksessa olevat olivat kesäkodilla läsnä lomillaan ja saarelaisten ajatuksissa. Kivisaaren koettiin olevan rintamapalveluksessa oleville nuorille entistäkin rakkaampi. Kesäkodilta lähtivät monet terveisetkin rintamalle: ”Älkää unohtako Kivisaarta! Hilda-täti keittiöstä pyytää sanomaan, ettette unohtaisi muun taistelun ohella taistelua omassa itsessänne olevaa vihollista vastaan. Ja Polle sanoo: ”Pitäkää suora kurssi!”²⁶¹ Yllättäviäkin hetkiä koettiin. Näistä erikoisin lienee välirauhan aikaan tapahtunut kahden puolalaisen upseerin rantautuminen Kivisaareen:

Yllättäviä vieraita on Kivisaari saanut montakin, houkuttelee meren romantiikka sen linnaan kaikenlaisia sankareita. Mutta yliveto tässä noteerattiin kuitenkin 28.6.1940, jolloin kaksi puolalaista upseeria laskettiin eestiläisellä kalastaja-aluksella Kivisaaren rantaan ja anoi turvaa Suoma Karolta. Turvaa annettiin ja kaikkea muutakin ja passitettiin herrat lopulta Puolan lähetystöön. Mutta niin olivat polakat ihastuneet Kivisaareen ja sen asukkaihin, että ilmestyivät parin päivän kuluttua jälleen näkyviin. Jälleen trahteerattiin heille kaikkea hyvää aina luterilaista nuorisojumalanpalvelusta myöten ja istutettiin lopulta puoliväkisin laivaan ja laulettiin läksiäisiksi: ”Riennä riemuin eespäin vaan”. Surullisina heiluttivat puolalaiset meille jäähyväisiään ja me odotamme Kivisaaressa pelolla, milloin laiva tuo heidät jälleen.²⁶²

4.5 Elämää ”Veljeshovissa”, sotainvalidit Kivisaaressa

Kivisaari tarjosi 1940–1943 sotainvalideille lepoa, virkistystä ja kuntoutusta. Invalideista useimmat olivat aivovammaisia, jotka tarvitsivat kuntoutumiseen rauhallisen ympäristön. Sotainvalidien Veljesliiton Helsingin alaosasto huolehti taloudellisista järjestelyistä, kesäkodin henkilökunta käytännön asioista ja muonituksesta.²⁶³ Sotainvalidien käyttöön annettiin saaren länsiosassa sijainnut Vilpola, sekä muutama huone päärakennuksesta. Invalidien lisäksi saarella asui kahtena kesänä sairaanhoitajaoppilaita, joiden käyttöön annettiin Meritorppa.²⁶⁴

²⁵⁷ Helsingin ev.lut. seurakunnat. *Kotimaa* 30.5.1941, 38.

²⁵⁸ Tervetuloa kesäkodeillemme! *Nuori kirkko* 1.5.1941, 74–75.

²⁵⁹ Me odotamme kesää. *Nuori kirkko* 1.4.1942, 58–59; Kesäkotimme erikoisen kiitoksen aiheina sotakesänä. *Nuori kirkko* 1.6.1942, 84–86; Palstaviljelyä ja virkistystä invalideille Helsingin seurakuntien kesäkodeissa. *Kotimaa* 16.6.1942, 3.

²⁶⁰ Tuokiokuvia kesäkodeiltamme. *Nuori kirkko* 1.7.1940, 70–71.

²⁶¹ Kesäkotimme erikoisen kiitoksen aiheina sotakesänä. *Nuori kirkko* 1.6.1942, 84.

²⁶² Nuori seurakunta toimii. *Nuori kirkko* 1.7.1940, 78–80.

²⁶³ HSKA Eteläisen seurakuntatyö 1943; Nuori seurakunta toimii. *Nuori kirkko* 1.7.1940, 78–80.

²⁶⁴ HSKA Eteläisen seurakuntatyö 1942–1943; Kesäkotimme erikoisen kiitoksen aiheina sotakesänä. *Nuori kirkko* 1.6.1942, 84–86.

Erityisiä invalidikesiä olivat kesät 1942–1943, jolloin sotainvalidit asuivat Kivisaaren ”Veljeshovissa” juhannuksesta elokuun loppuun. Saarella asui kesän aikana 30–50 sotainvalidia, jotka osallistuivat arkisiin askareisiin, kalastukseen, saunan lämmittämiseen, keittiöpuiden ja veden kantamiseen, sekä muihin käytännön töihin. Veneet olivat suosittuja ja niiden myötä katiskat, verkot, pitkäsiima, uistimet ja onget olivat ahkerassa käytössä. Kalaa tuli ja kerran rannasta nousi harvinaisuuskin, lähes kilon painoinen ankerias. Invalidit osallistuivat kesäkodin hartauksiin ja olivat tyytyväisiä saamaansa hoitoon ja virkistykseen.²⁶⁵ Sotainvalidi-lehdessä kesäisten päivien kerrottiin kuluvan nopeasti hyvässä toverihengessä.²⁶⁶ Kuvissa invalidit hoitajineen olivat verannalla, paistattelemassa sillalla auringossa tai ruokkimassa lampaita.²⁶⁷ Invalideja kävi saarella myös päiväretkillä, enimmillään päivävieraita oli kerrallaan 150. Täyteen lastatut veneet toivat invalideja saareen, joille kesäkoti tarjosi joskus jopa kortilla olevaa kahvia ja kaikkea mahdollista parastaan.²⁶⁸ Niitä, jotka eivät itse voineet kävellä, kannettiin:

On tuulinen heinäkuun alkupäivä. Jotkut vieraista selviävät laivasta omin voimin, toiset kainalosauvojen varassa. Hänet, joka on menettänyt molemmat jalkansa, kannamme sisään saakka. Nautimme sitten kahvipöydän antimia ja tutustumme Kivisaareen. Olen pienellä kierroksella hänen kanssaan, joka urhoollisuudestaan on saanut neljännen luokan vapaudenristin. Siinä kävellessämme hän kertoo: ”Haavoituin toiseen jalkaani. Jouduin olemaan 14 vuorokautta hangella ja molemmat jalkani paleltuivat. Söin vettä ja lunta. Jouduin vangiksi, mutta hoitoa en saanut lähipäivinä. Kun jalkani katkaistiin, sain ensin opetella kulkemaan käsien varassa. Nyt minun on kuljettava vuosi näillä puujaloilla. ”Sua kohti Herrani” laulamme kuin rukouksena laivan lähtiessä. Jospa olisimme tuottaneet vieraillemme pienenkin virkistysen! Kivisaaren nuorille oli heidän käyntinsä unohtumaton. Se oli väkevä saarna.²⁶⁹

Invalidit jättivät kivisaarelaisiin unohtumattoman jäljen. Kivisaaren nuorten ja sodan kokemusten vavisuttamien invalidien nuotioillat keskusteluineen jäivät mieliin.²⁷⁰ Nuorisotoiminnassa sota-aikana korostunut vastuu, palveleva rakkaus ja aktiivinen osallistuminen tulivat konkreettisiksi, kun kesäkoti nuorineen tarjosi sotainvalideille virkistystä ja yhteisöllistä tukea.²⁷¹

4.6 Saksalaisia vaikutteita

Nuori kirkko -lehden kannessa julkaistiin 1943 valokuva Päivärinteen kesäkodin lipunlaskusta. Kuvassa nuoret seisovat muodollisessa rivistössä lipputangon ympärillä, oikea käsi eteenpäin ja ylös kohotettuna.²⁷² Tervehdys muistuttaa kansallissosialistista tervehdystä. Ottaen huomioon aikakauden poliittisen ja sotilaallisen tilanteen, aseveljeyden Saksan kanssa, sekä kirkon tiiviit

²⁶⁵ HSKA Eteläisen seurakuntatyö 1943; Kesäkotimme erikoisen kiitoksen aiheina sotakesänä. *Nuori kirkko* 1.6.1942, 84–86; Nuori seurakunta toimii. *Nuori kirkko* 1.7.1940, 78–80; Sotainvalidit kesävirikistystä saamassa. *Kotimaa* 10.9.1943, 1.

²⁶⁶ Kaksi virkistyskotia Helsingin liepeillä. *Sotainvaliidi* 1.9.1942, 20; Helsingin alaostaston kerhotoiminkunta toimeliiana. *Sotainvaliidi* 1.6.1943, 20.

²⁶⁷ Kuvat 37–38: Sotainvalidit Kivisaareessa.

²⁶⁸ Nuori seurakunta toimii. *Nuori kirkko* 1.7.1940, 78–80; Kesäkodeilta. *Nuori kirkko* 1.9.1943, 87.

²⁶⁹ Tuokiokuvia kesäkodeiltamme. *Nuori kirkko* 1.7.1940, 70–71.

²⁷⁰ Kesäkodeilta. *Nuori kirkko* 1.9.1943, 87.

²⁷¹ HSKA II DBa6 Seurakuntien vuosikirja V 1941.

²⁷² Kuvat 39–40: Nuori kirkko -lehden kansikuva 1.9.1943.

yhteydet Saksaan, on aiheellista pohtia missä määrin kansallissosialistiset aatevaikutteet heijastuivat ja näkyivät toiminnassa. Kuva on otettu Degerön Päivärinteellä, mutta yhtä hyvin kuvauspaikka olisi voinut olla Kivisaari. Kesäkotien välillä oli runsaasti yhteyksiä, ne sijaitsivat lyhyen venematkan päässä toisistaan ja niiden toiminta sekä arvot olivat samankaltaisia.²⁷³

Seurakunnallinen kasvatustyö ei ollut immuuni sota-ajan ideologisille ja ulkopoliittisille virtauksille. Nuorisotyöhön heijastuivat kirkon kansainväliset suhteet ja strategiset valinnat, jotka olivat sidoksissa hengellisiin ja poliittisiin motiiveihin. Kirkollinen yhteys rakentui Martti Lutherin ja reformaation perinnölle, mutta maailmansodan kontekstissa se sai uuden merkityksen: Saksa alettiin nähdä kristinuskon ja läntisen kulttuurin puolustajana ateistista bolševismia vastaan, mikä lisäsi kirkon piirissä myönteistä suhtautumista Saksaan.²⁷⁴ Saksalaista nuorisokasvatusta leimanneet kuri, järjestys ja hengellinen kasvatus nähtiin esimerkillisenä mallina. Pastori Martti Simojoki raportoi 1943 Saksan-matkan vaikutelmia, kuvaten saksalaisen nuorison "terveeksi, ryhdikkääksi ja voimakkaaksi". Simojoen mukaan Hitler-Jugendin univormuihin pukeutuneet pojat rukoilivat hartaina ja rippikouluissa sekä perhehartauksissa korostettiin kristillistä kurinalaisuutta. Tekstissä ihailtiin myös saksalaista kasvatustajajärjestelmää ja sen vaikutusta nuorisoon: "Meillä valitettavan yleinen velto, kaduilla maleksiva tyyppi on siellä nykyisin harvinainen".²⁷⁵ Vaikka Simojoen käsitys saattoi perustua idealisoituun tai propagandistiseen kuvaan, kertoo se ajan tarpeesta nähdä Saksassa jotakin toivottavaa – jopa pelastavaa – erityisesti nuorison hengellisen kasvun näkökulmasta.

Saksalaisvaikutus ei jäänyt pelkästään puheeksi. Käytännön yhteistyö näkyi vierailuissa, luennoitsija- ja stipendiaattivaihdoissa sekä yhteisessä julkaisutoiminnassa.²⁷⁶ Kivisaaren ”isä”, Paavo Virkkunen tunnettiin lämpimänä Saksan ystävänsä.²⁷⁷ Eteläisen kirkkoherrana toimineen Virkkusen ajatukset vaikuttivat kesäkodin ideologiaan. Saksalaista kulttuurista nostetut kasvatukselliset ihanteet, kirkollinen yhteistyö ja aikakauden ulkoiset vaikutteet saattoivat näkyä normalisoituina rituaaleina, joiden alkuperää ei aina edes tiedostettu. Saksan todellisesta tilanteesta ei myöskään tiedetty kaikkea. Tieto tuhoamisleireistä olisi vaikuttanut Suomen kirkon ja Saksan suhteisiin. Virkkunen teki 1942 matkan Saksaan, joka antoi uutta ja osin järkyttävääkin tietoa. Epävirallisissa keskusteluissa Virkkunen kuuli voimakasta kritiikkiä Saksan kirkkopoliitiikkaa kohtaan ja näki juutalaisten syrjintää. Tiedot nuorison uskonnonvastaisesta kasvatuksesta, juutalaisboikoteista ja sotavankien hengellisen hoidon estämisestä ylittivät hänen

²⁷³ HSKA Ha/Ma04a Komiteamietintö 1936.

²⁷⁴ Murtorinne 1975, 12; Murtorinne 1995, 237–240.

²⁷⁵ Saksalainen nuoriso tekee voimakkaan, terveen ja ryhdikkään vaikutuksen. *Nuori kirkko* 1.12.1943, 119–120.

²⁷⁶ Murtorinne 1995, 274.

²⁷⁷ Murtorinne 1975, 67.

ja monien muiden kirkon johtajien pahimmatkin odotukset.²⁷⁸ Kauheuksien koko kuva ei kuitenkaan auennut. Liittoutuneiden tiedustelupalvelut saivat tietää tuhoamisleireistä vasta useita kuukausia myöhemmin. Virkkunen näki Saksassa saman, minkä jokainen suomalainen oli voinut lukea lehdestä tai Berliinin kävijä nähdä: juutalaiset merkittyinä keltaisella tähdellä.²⁷⁹ Vaikka kesän 1942 havainnot herättivät hämmennystä ja paheksuntaa ei Suomen kirkollinen johto reagoinut julkisesti. Synodaalikokouksessa Saksan kirkkoa koskevat ongelmat ohitettiin lähes kokonaan, mikä osoittaa harkittua hiljaisuutta poliittisesti arasta aiheesta. Kirkon suhtautuminen Saksaan oli ristiriitaista: kriittistä tietoa oli saatavilla, mutta sitä ei haluttu tai uskallettu käsitellä tai tuoda esiin virallisissa yhteyksissä.²⁸⁰

Vaikka tiiviit yhteydet ja saksalaisen kulttuurin ihailu sävyttivät kasvatustyötä, on todettava, että Nuori kirkko lehden kansikuvan symboliikka monitulkintainen. Kuvassa esiintyvät nuoret ovat pukeutumisesta päätellen partiolaisia. Tervehdys ei vastaa perinteistä partiotervehdystä, jossa oikea käsi on hartiakorkeudella kolmea sormea ylös nostettuna. Perinteisestä partiotervehdyksestä poikkeavia, kuvassa nähdyn kaltaisia partiotervehdyksiä on kuitenkin esiintynyt 1920–1940-luvuilla.²⁸¹ Tällaista partiotervehdystä missä oikea käsi oli kohotettuna yläviistoon, kutsuttiin suureksi tervehdykseksi. Siitä luovuttiin sotien jälkeen, koska se muistutti erehdyttävästi Saksan kansallissosialistien ja Italian fasistien käyttämää tervehdystä. Tervehdysten erona oli kuitenkin ollut partiotervehdykseen kuuluva sormien asento: peukalo taivutettuna pikkusormen kynnen päälle muiden sormien ollessa suorana.²⁸² Vaikka ensinäkemältä voi siis vaikuttaa siltä, että Nuori kirkko lehden kansikuva on ”juuri sitä miltä se näyttääkin” – kansallissosialistinen tervehdys – on kuitenkin todennäköistä, että kyseessä on suuri partiotervehdys, eikä se viittaa kansallissosialismiin.

4.7 Uusi rauhan aika

Sodan päättyessä keväällä 1945 Eteläisen nuorista moni oli poissa. Asepalveluksessa menehtyneiden poikien valokuvat ripustettiin Merilinnan salin seinälle kirkkohallintokunnan varoin.²⁸³ Kuvien keskellä elämän lyhydestä muistutti teksti: ”Veljet, aika on lyhyt”.²⁸⁴ Ensimmäisenä Kivisaaren pojista oli kaatunut sen talonmiehenä ja moottorialuksen kapteenina tunnettu Usko Kettunen.²⁸⁵ Saaren henkilökuntaan kuulunut Mikael Kääpä puolestaan oli

²⁷⁸ Murtorinne 1975, 142–147.

²⁷⁹ Virkkunen 2002, 328–332.

²⁸⁰ Murtorinne 1975, 142–147.

²⁸¹ Kuvat 41–42: Partiotervehdyksiä.

²⁸² Paavilainen 2010, 55.

²⁸³ HSKA Kirkkohallintokunnan ptk 21.8.1945 §3.

²⁸⁴ Kuva 43: Kaatuneiden kuvat.

²⁸⁵ Nuori seurakunta toimii. *Nuori kirkko* 1.5.1939, 77–79; Tähdenvälejä kesäkodiltamme. *Nuori kirkko* 1.9.1939, 102–104.

kirjoittanut viimeisen kirjeensä kesäkodille vain muutama päivä ennen kaatumistaan.²⁸⁶ Kaikkia kaatuneita muistettiin arvokkaasti: pojat saatettiin sankarihautaan, heille pidettiin muistoseuroja ja julkaistiin monisanaisia muistokirjoituksia Nuoressa kirkossa.²⁸⁷ Pappien puheissa kaatuneiden muisto velvoitti nuoria julistamaan evankeliumia ja elämään sitä todeksi.²⁸⁸

Sotien jälkeinen aika merkitsi kesäkodille toiminnan normalisoitumista ja jälleenrakennuksen aikaa. Kivisaari avasi ovensa suurin odotuksin, vaikka haasteet ruoan ja liikenteen järjestämisessä aiheuttivat yhä huolta.²⁸⁹ Kesällä 1946 Kivisaari vastaanotti ruoka-apua Tanskasta.²⁹⁰ Nuorille kesäkoti oli yhä tärkeä virkistyspaikka, jossa yhdistyivät hengellisyys, yhteisöllisyys ja vapaa-ajan vietto.²⁹¹ Kesäkodin toiminnalla oli syvempi tarkoitus kuin vain mukavan vapaa-ajan vietto. Sen ensisijaisena tarkoituksena oli kasvattaa kristittyjä, jotka jakaisivat siunausta ympärilleen.²⁹² Nuorisotyön ytimeksi muodostui omasta uskosta todistaminen, palvelutehtävät ja hengellisen herätyksen tukeminen.²⁹³ Monen kesäkodin kävijän rinnassa kimalsi pieni kultainen risti, helsinkiläisten seurakuntanuorten yhteinen tunnus. ”Pikkuristin” kantaminen osoitti henkilökohtaista sitoutumista kristillisiin arvoihin ja aktiivista vastuunottoa nuorisotyössä. Ristiä tuli pitää rintapielessä kaikkialla, silloin se välitti evankeliumia ja yhdisti tuntemattomatkin kristityt toisiinsa.²⁹⁴

Sodanjälkeisessä nuorisotyössä korostettiin aiempaa enemmän nuorten tavoittamista myös kirkon ulkopuolella. Esiin nousi ajatus, että nuorisotyön tuli suunnata katseensa ympäröivään maailmaan ja tavoitella aktiivisesti suuria nuorisojoukkoja, tavoitteenaan uusi, moraalisesti ja hengellisesti uudistunut nuorisosukupolvi.²⁹⁵ Sodan päätyttyä nuorten moraalin oli havaittu heikenneen, huvittelunhalun kasvaneen ja nuorten osittain jopa riehaantuneen.²⁹⁶ Nuorista oltiin huolissaan kirkon ulkopuolellakin ja nuoret nähtiin enemmän ongelmana kuin aiemmin.²⁹⁷ Moraalin terävöittämiseksi alettiin järjestää seurakuntailtoja, joissa kuultiin esitelmiä aiheista ”siveellinen hätä Helsingissä” ja ”vaarantunut nuoriso”.²⁹⁸ Kirkkoherrat vetosivat jopa pääministeriin alkoholikauppojen sulkemiseksi, sillä niiden avaaminen oli aiheuttanut ”tavatonta juopottelua” sodan jännityksen lauettua.²⁹⁹ Seurakunnan nuorisotyölle Kivisaari tarjosi entiseen

²⁸⁶ Isänmaan puolesta. *Nuori kirkko* 1.11.1941, 134–138.

²⁸⁷ Nuori kirkko -lehdessä julkaistiin yhteensä 53 helsinkiläisnuoren muistokirjoitus 1939–1944.

²⁸⁸ Uusi työkausi kutsuu. *Nuori kirkko* 1.9.1941, 100; Nuori seurakunta toimii. *Nuori kirkko* 1.3.1942, 48.

²⁸⁹ Kesäkodit avaavat ovensa. *Nuori kirkko* 1.5.1946, 37.

²⁹⁰ HSKA Eteläisen seurakuntatyö 1946.

²⁹¹ Minkälaiseksi tuleva kesä muodostuu. *Nuori kirkko* 1.5.1947, 48–50.

²⁹² Kesäkodit. *Helsingin Sanomat* 12.10.1950, 3.

²⁹³ HSKA Eteläisen seurakuntatyö 1945–1949.

²⁹⁴ Mihin pikkuristi sinua velvoittaa? *Nuori kirkko* 1.12.1946, 98–99.

²⁹⁵ Mistä on kysymys. *Nuori kirkko* 1.11.1946, 76–77; Halinen 2019, 19; Helander 1969, 49–51.

²⁹⁶ HSKA Eteläisen seurakuntatyö 1944; Halinen 2019, 17.

²⁹⁷ Kaarninen 2006, 26.

²⁹⁸ HSKA Eteläisen seurakuntatyö 1943.

²⁹⁹ HSKA Kirkkoherrainkokouksen ptk 17.4.1940 §4.

tapaan hyvät puitteet houkutellessaan nuoria terveelliseen ympäristöön, pois kaupungin vaaroista toisten kristittyjen seuraan.

Kivisaaren kymmenvuotisjuhlaa vietettiin 1947.³⁰⁰ Seuraavan kesän kynnyksellä julkaistiin ”Kivisaaren viesti”, kuvitettu juhlaulkaisu kesäkodin vaiheista nuorten kuvailemana. Sitä myytiin huomattava määrä.³⁰¹ Kymmenen vuoden aikana Kivisaaresta oli muodostunut erinomainen virkistyspaikka ja hengellisen elämän tukikohta. ”On sula mahdollisuus enää ajatella seurakuntanuorison kesää ilman Kivisaaren kesäkotiä” kirjoitti juhlauutisessa nuorisopastori Hannu Pietilä.³⁰² Kivisaari oli selvinnyt sotavuosista. Oli uusien haasteiden aika.

5 Kansankirkon kesäkotit 1950–1976

5.1 Yhteiskunta ja nuorisokulttuuri murroksessa

Suomi eli 1950–70 luvuilla voimakkaan yhteiskunnallisen ja kulttuurisen murroksen aikaa, joka heijastui myös nuorisokulttuuriin. 1950-lukua leimasivat jälleenrakennus ja säännöstely, mutta vuosikymmenen lopulla alkoi näkyä yhteiskunnan moniarvoistuminen ja katsomuksellinen liberalisoituminen.³⁰³ Kivisaaren toimintaa sävytti herätyskristillisuus. Nuoria kutsuttiin mukaan kaduilta ja kahviloista, jonka seurauksena toiminnassa nähtiinkin useita uusia kasvoja.³⁰⁴ Herätyskristillisuus laimeni 1950-luvun lopulla, jolloin Helsingin seurakuntien valtava laajeneminen asetti ne uusien ongelmien eteen.³⁰⁵

Alkanut yhteiskunnallinen muutos kiihtyi suuren murroksen vuosikymmenellä 1960-luvulla. Suomi muuttui maatalousvaltaisesta kaupunkimaiseksi teollisuusyhteiskunnaksi. Henkilöautot, jääkaapit, pesukoneet, pölynimurit ja mopot muokkasivat elämää uudenaikaiseksi. Maailma pieneni, kun televisio toi kansainväliset tapahtumat olohuoneisiin.³⁰⁶ Samaan aikaan syntyi uudenlainen tietoisuus nuoruudesta omana elämänvaiheena. Nuoriso alkoi erottua omaksi yhteiskuntaluokakseen, jolla oli omat arvot, ihanteet ja kulttuuri.³⁰⁷ Nuorisokulttuuriin vaikutti kansainvälinen populaarikulttuuri, erityisesti amerikkalaiset elokuvat, musiikki ja kulutustavarat.³⁰⁸ Elintason nousu ja kaupungistuminen loivat nuoruudelle uudet puitteet. Kaupunki tarjosi rahaa, vapaa-aikaa ja mahdollisuuksia nuorisokulttuurin rakentamiseen. Nuoret kohtasivat minihameen, ehkäisy pillerin, sähkökitaran ja kulttuuriradikalismia.³⁰⁹ Tanssilavat,

³⁰⁰ Kivisaari 10 vuotta Eteläisillä. *Nuori kirkko* 1.7.1947, 58.

³⁰¹ HSKA Eteläisen seurakuntatyö vuonna 1948; KK PPK IV Kivisaaren viesti 1948.

³⁰² Kivisaari 10 vuotta Eteläisillä. *Nuori kirkko* 1.7.1947, 58.

³⁰³ Halinen 2019, 8–10; Murtorinne 1977, 18–19.

³⁰⁴ HSKA Eteläisen seurakuntatyö 1950; Huotari 1980a, 191.

³⁰⁵ Laajenevan työkentän edessä. *Nuori kirkko* 1.3.1957, 1.

³⁰⁶ Bergholm 2006, 147; Kaarninen 2006, 15.

³⁰⁷ Halinen 2019, 63.

³⁰⁸ Kaarninen & Aapola 2003, 14–15.

³⁰⁹ Häggman 2006, 7.

elokuvat ja baarit toimivat vapaa-ajan keskuksina, joissa irtaannuttiin perinteisistä arvoista.³¹⁰ Kirkon asema alkoi horjua, sitä kritisoitiin entistä näkyvämmiin nuorten kyseenalaistaessa auktoriteetteja ja etsiessään uutta tapaa ilmaista uskonnollisuuttaan.³¹¹

Kirkon nuorisotyössä käytiin kriittistä keskustelua toiminnan suunnasta ja pyrittiin vastaamaan uusiin tarpeisiin. Pohdinnoista ei kuitenkaan syntynyt kokonaiskirkollista nuorisotyön tavoiteohjelmaa, joka olisi ohjannut seurakuntia.³¹² Nuorisotyön tavoitteena oli yhä ohjata nuoria hyviin toveripiireihin, pois kaduilta vetelehtimästä, mutta käytännössä törmättiin vaikeuksiin. Mukaan houkutteleva oli aiempaa vaikeampaa, erityisesti suurissa kaupungeissa.³¹³ Seurakunnan sijaan nuoret kiinnittyivät kaupunkikulttuuriin ja huviteollisuuteen. Kun kodeissa ei tilanpuutteen tai perheolosuhteiden vuoksi ollut mahdollisuutta viettää aikaa, tuli baareista ja kaduista paikkoja, joissa tavattiin ystäviä ja käsiteltiin nuorten elämänskysymyksiä.³¹⁴

Nuorisokulttuuri muutti myös kirkon hengellistä musiikkia. Pinnalle nousi uudenlainen, rytmiltään kevyempi, säestykseltään monipuolisempi ja tyylieltään populaarimusiikkia lähempänä oleva gospel musiikki, jonka tunnusomaiseksi soittimeksi tuli kitara.³¹⁵ Hengellinen nuorisomusiikki ei uudistunut kivuttomasti. Seurakunnissa käytiin kiivasta keskustelua uuden nuorisomusiikin arvoista ja ristiriidasta perinteiden kanssa. Musiikin meluisuutta ja sanoitusten kepeyttä arvosteltiin pitäen sitä "raitiovaunun kolinana ja hunajaa hersyvinä sanoina".³¹⁶ Puolustaviakin näkemyksiä esitettiin: jokainen sukupolvi tarvitsisi oman äänensä ja jotta kirkko voisi tavoittaa nuoria, olisi sen tunnettava ajan henki. Vastustuksesta huolimatta uusi nuorisomusiikki omaksuttiin nopeasti kirkolliseen toimintaan. Kivisaareen tuli itse tehdyt vihreäkantiset laulukirjat, jotka nimettiin kansainvälisten vieraiden myötä DDR-vihkosiksi.³¹⁷

Samaan aikaan koko kirkko oli muutoksessa. Se alkoi entistä enemmän omaksua kansankirkollista identiteettiä, jossa pyrittiin vastaamaan yhteiskunnan ja yksilöiden tarpeisiin. Kirkko ei saanut olla olemassa itseään, vaan maailmaa varten. Kehitettiin uusia työmuotoja, joiden tavoitteena oli tehdä näkyväksi yhteiskunnallista vastuuta ja tavoittaa vielä toiminnan ulkopuolella olevia.³¹⁸ Muutos heijastui nuortentoimintaan. Uuden ajatusmallin mukaan kaikki, eivät vain henkilökohtaisen uskonratkaisun tehneet nuoret, kuuluivat nyt seurakuntaan.³¹⁹ Nuoria

³¹⁰ Kaarninen & Aapola 2003, 15, 24.

³¹¹ Haikarainen 1980, 159–161; Halinen 2019, 46–47.

³¹² Elomaa 1980, 37–39.

³¹³ HSKA Johanneksen seurakuntatyö 1960, 16–17; Seurakunnan nuorisotyön tarkoitus. *Nuori kirkko* 1.5.1958, 14–15.

³¹⁴ Baarissa tavataan, katu vetää, seurakuntakin kutsuu – mihin menisin? Tytöt kertovat. *Nuori kirkko* 1.9.1959, 6–10; Baarissa tavataan, katu vetää, seurakuntakin kutsuu – mihin menisin? Pojat jatkavat. *Nuori kirkko* 1.11.1959, 16–20.

³¹⁵ Haikarainen 1980, 159–161; Huotari 1980a, 193.

³¹⁶ Nykymusiikki. *Nuori kirkko* 1.10.1956. 20–21.

³¹⁷ HSKA Kivisaaren lauluvihkot.

³¹⁸ Halinen 2019, 11; Murtorinne 1977, 20–22.

³¹⁹ Helander 1969, 14.

ei enää nähty ainoastaan hengellisen työn kohteina, vaan heitä haluttiin auttaa kokonaisvaltaisesti.³²⁰ Kirkosta tuli paikka, joka kantoi vastuuta ja toimi silloinkin, kun yhteiskunta ei sitä tehnyt. Helsingissä yhtenä esimerkkinä tästä olivat kesäkodit. Ne tarjosivat 1960-luvulla kaupunkilaisnuorille kesänviettopaikkoja, kun kaupunki ei siihen kyennyt.³²¹ Kesäkotien toiminta nähtiin yhä merkittävänä osana nuorten kasvatusta ja hyvinvointia. Kirkossa kristillisyyden ei katsottu voivan sulkea silmiään ympäröivän maailman hädältä.³²²

5.2 Meren kimallus on sinun – kesäkoti kuuluu kaikille

Kesäkotitoiminta oli voimissaan 1950- ja 1960-luvuilla. Monet kesäkodit jäivät pieniksi runsaiden kävijämäärien myötä. Hankittiin uusia kesäkoteja niin, että Helsingin seurakunnilla oli niitä jo viisitoista. Niiden ylläpitoon ja varainhankintaan perustettiin kesäkotitoimikunta. Valtakunnallisesti kesäkodeilla vieraili 1965 noin 233 000 nuorta ja 37 500 aikuista. Helsingin kesäkodeista suosituimpia olivat Kivisaari ja Mustasaari.³²³ Tilastojen³²⁴ valossa Kivisaari oli nuorten toiminnassa erittäin merkittävä. Se keräsi kolmen kesäkuukauden aikana kolmasosan, joskus jopa puolet koko nuorisotyön vuotuisesta kävijämäärästä. Suurimmillaan kävijämäärät olivat 1960-luvulla, jolloin ylitettiin 10 000 kesävieraan raja.³²⁵ Seurakuntien päättäjät haluttiin yhä vakuuttaa kesäkodin tarpeellisuudesta. Johanneksen pappi Eero Saarinen otti tavakseen kutsua kiinteistöistä ja taloudesta päättävät miehet vuosittain kestittäväksi Kivisaareen.³²⁶

Kun kansankirkkoajatuksen myötä nuorten kesätoiminta alettiin nähdä enemmän nuorisohuollollisena asiana, löysi uusi joukko nuoria tiensä kesäkodille. Heitä kutsuttiin mukaan hienoin otsikoin: ”Meren kimallus on sinun” kirjoitettiin lehdissä. Ruokailu ja virvokkeet olivat edullisia ja yöpyminen ilmaista, oma huopa ja lakanat piti ottaa mukaan. Päivittäiset kulkuyhteydet oli järjestetty niin, että nuoret pystyivät yhä käymään kaupungissa töissä. Vähävaraisille myytiin entiseen tapaan venematkalle alennuslippuja.³²⁷ Kivisaareessa oli yösija jopa 180 henkilölle. Pelkästään pääarakennus Merilinnaan mahtui tiiviisti majoittumalla 130

³²⁰ Liikkuuko nuorisotyömme oikeilla linjoilla? Nuori kirkko 1.1.1947, 12; Helander 1969, 10.

³²¹ Helsinki huolehtii paremmin lasten kuin nuorten kesästä. Helsingin Sanomat 10.5.1968, 14; Seurakuntien kesäkodit, pääkaupungin nuorison virkistyspaikkoja. Uusi Suomi 24.6.1955, 11.

³²² Mistä on kysymys. Nuori kirkko 1.11.1946, 76–77; Helander 1969, 18.

³²³ Osa seurakuntien kesäkodeista jatkaa toimintaa talvellakin. Helsingin Sanomat 29.11.1965, 11; Kesäkodeista ja kesäkodista. Nuori kirkko 1.5.1957, 1; Löytynyt uusi kesäkoti. Nuori kirkko 1.6.1959, 4–6.

³²⁴ Kivisaaren kävijämääriä Eteläisen, Johanneksen ja Agricolan vuosikertomusten perusteella pyöristettynä tasalukuun: 1951/6060, 1952/7450, 1953/6540, 1954/7800, 1955/10 170, 1955/7050, 1957/9000, 1958/9260, 1959/9000, 1960/8320, 1961/10 000, 1968/1300, 1969/4500, 1970/3200. Seurakunnat eivät enää 1970-luvulla ilmoittaneet vuosikertomuksissaan Kivisaaren kävijämääriä.

³²⁵ HSKA Eteläisen seurakuntatyö 1955; HSKA Johanneksen seurakuntatyö 1959, 27; HSKA Johanneksen seurakuntatyö 1960, 17; HSKA Johanneksen seurakuntatyö 1961, 31–32.

³²⁶ Tuovinen 2025.

³²⁷ Kuvat 44–45: Kivisaaren yhteysalus; Unohtumaton kesä odottaa meitä. Nuori kirkko 1.5.1950, 71; Kivisaari 20-vuotias. Helsingin Sanomat 30.5.1957, 20.; Kuka ja kuinka kesäkodeille pääsee? Nuori kirkko 1.6.1956, 19.; Mustasaaren kesäkoti 25-vuotias. Helsingin Sanomat 20.6.1955, 4.; Seurakuntien kesäkodit, pääkaupungin nuorison virkistyspaikkoja. Uusi Suomi 24.6.1955, 11; Kesikset kutsuvat. Ilta-Sanomat 9.6.1956, 9.

yöpyjää. Vertailun vuoksi todettakoon, että 2000-luvulla Kivisaari pystyi kokonaisuudessa majoittamaan vain noin 40 henkeä ja Merilinna oli poistettu nuorten majoituskäytöstä.³²⁸

Kun kesäkodin tehtäväksi alettiin yhä enemmän nähdä kesänviettopaikan tarjoaminen, saapui sinne nuoria, jotka eivät muutoin osallistuneet seurakunnan toimintaan. Syntyi järjestyshäiriöitä ja haasteita päihteiden käytössä.³²⁹ Porttikieltoja annettiin, lempeänä tunnettu isäntä Hannu Pietilä kielsi mm. eräältä ”Pätkikseltä” saareen tulon kahdeksi viikoksi.³³⁰ Saarikiellon sai helposti, siihen riitti öinen hiljaisuuden rikkominen. Kun iltaisin ei saanut valvoa, keksivät nuoret ratkaisun: he nousivat aamuviideltä ja menivät saunarantaan uimaan, säännöissä kun ei sanottu mitään aamuista. Tähän ei puututtu, nuorten tuli saada olla nuoria.³³¹

Kesäkodin nuoret edustivat kaikkia yhteiskuntapiirejä.³³² Varsinaisia pääsyvaatimuksia ei ollut, mutta tulijoilta edellytettiin 15 vuoden ikää, sääntöjen noudattamista, ohjelmaan osallistumista ja saaren askareissa auttamista. ”Kunniallisella kesisläisellä” tuli olla vastuuntuntoa, huomaavaisuutta, auttavaisuutta ja kristillistä mieltä.³³³ Nuoret osallistuivat arkisiin töihin: tytöt tiskasivat ja autoivat keittiössä, pojat huolehtivat polttopuista ja veden kantamisesta, saunan lämmityksestä ja muista raskaammista töistä. Myös moniin kekseliäisiin talkoisiin osallistuttiin ja juhannuskokkoon kuljetettiin pitkässä karavaanissa vanhoja huonekaluja, laudanpätkiä, risuja ja muuta puutavaraa.³³⁴ Kesäkoti ei ollut vain vapaa-ajanviettopaikka, se oli yhteisö, jota nuoret itse rakensivat ja ylläpitivät.³³⁵

Kevät aloitettiin siivoustalkoilla. Talven jäljet haravoitiin pois ja rakennukset kunnostettiin kesää varten. Joka kevät mantereelta rahdattiin veneellä saareen piano.³³⁶ Talkootyö oli aluksi käytännön tarpeiden sanelemaa ja osa kesäkodin toimintaa, mutta 1960-luvulta lähtien osin myös vaadittu käytäntö, kun seurakuntien kiinteistötoimisto edellytti nuorilta kesäkodin siivousta ja kunnostusta ennen ja jälkeen kesäkauden.³³⁷ Toukokuussa saarella pidettiin useita talkooviikonloppuja, joskus jopa viikon mittainen talkoo- ja urheiluleiri.³³⁸ Talkoot jäivät

³²⁸ Seurakuntien kesäkodit, pääkaupungin nuorison virkistyspaikkoja. *Uusi Suomi* 24.6.1955, 11; Kivisaari helsinkiläisnuorten keidas kaupungin liepeillä. *Helsingin Sanomat* 24.6.1955, 10; Elste-Ranta 2025.

³²⁹ Tuovinen 2025; Helander 1969, 66.

³³⁰ Hannu Pietilä täyttää 40-vuotta. *Nuori kirkko* 1.4.1951, 55.

³³¹ Tuovinen 2025.

³³² Nuoriso kirkkoa valtaamassa. *Suomen Kuvalehti* 22.6.1956, 42.

³³³ Kristus, anteeksiantamus ja puhdas nuoruus – tätä kesäkoti parhaimmillaan antaa. *Nuori kirkko* 1.5.1953, 72–74.; Kesäkodit avaavat näinä päivinä ovensa. *Nuori kirkko* 1.5.1958, 16–17, 32.; Kivisaari nuorten saari. *Helsingin Sanomat* 9.6.1962, 25.

³³⁴ Kivisaari helsinkiläisnuorten keidas kaupungin liepeillä. *Helsingin Sanomat* 24.6.1955, 10; Rippikoulua saaristoleirillä Bombayn hellehattu päässä. *Helsingin Sanomat* 3.7.1964, 7.

³³⁵ Kuvat 46–51: Kivisaaren elämää 1960-luvulla.

³³⁶ Tuovinen 2025.

³³⁷ HSKA II Cb1 Agricolan kirkkoneuvoston ptk 22.05.1973 liite; HSKA III H10 Kiinteistötoimiston kiertokirjeet 23.07.1969 ja 28.05.1970; Kivisaari nuorten saari. *Helsingin Sanomat* 9.6.1962, 25.

³³⁸ HSKA III H10 Kivisaaren kesää käsittelevä kokous 8.3.1971 §10.

naisteologien harteille, papit eivät niihin osallistuneet. ”Kukahen nämäkin hommat tekee sitten kun meistä tulee pappeja”, kerrotaan naisteologin puuskahtaneen kesäkotia siivotessaan.³³⁹

Kivisaassa oli palkallinen isäntä, jonka tehtäviin kuului moottoriveneen kuljettaminen, polttopuiden ja elintarvikkeiden haku, käymälöiden tyhjentäminen ja saunan lämmitys.³⁴⁰ Isäntänä oli usein joku nuori mies, joka aikaisempina kesinä oli innostunut Kivisaaresta niin paljon, että halusi viettää siellä suuren osan kesästään. Tavallisesti isäntä oli myös teologian ylioppilas. Isäntä toimi nuorisopastorin apulaisena ja huolehti saaren järjestyksestä, ohjelmasta ja hartauselämästä.³⁴¹ Isännistä tunnetuimmaksi tuli myöhemmin Helsingin piispaksi noussut Eero Huovinen, joka toimi kesän 1964 saassa kesäisäntänä. Huovisen veli Matti oli Kivisaassa samana kesänä pianisti-renkinä.³⁴² Kesäisäntänä toimiessaan Huovinen oli vastavalmistunut ylioppilas, opinnot yliopistossa alkoivat syksyllä. Eero Huovisen pesti kesti kuusi viikkoa. Huovinen muistelee, miten nuoren ylioppilaan muistiin piirtyivät hänen kirkossa pitämänsä puheet ja niiden jännitys, sekä muodissa olleet yölliset jekut, joissa kesävieraita heräteltiin aamuyöllä jekuttaen saareen nousseen puolalaisia merimiehiä, joita jotkut esittivätkin.³⁴³ Jekun juuret lienevät todenperäisessä tapahtumasarjassa, sota-aikaisessa puolalaisten upseerien rantautumisessa saareen.³⁴⁴ Nuori Huovinen osoittautui erinomaiseksi isännäksi. Hänellä oli rauhallinen, kiistaton auktoriteetti usein levottomaan poikajoukkoon. Läksiäislahjaksi annettiin iso lapinleuku, jota siivitti tarina miekan kivistä vetäneestä nuoresta Arthurista. Lapinleuku hukkui vielä samana kesänä, mutta Kivisaassa saatu kokemus ei. Huovinen oli onnistunut kesäkodin ”johtajuuden testissä” paimentaessaan itseään vanhempia nuoria.³⁴⁵

Kivisaassa isännän apuna oli renkejä, keittiössä emäntää – joidenkin mukaan saaren todellista johtajaa – auttoivat piit.³⁴⁶ Emännistä pitkäaikaisin oli Hilda Mäntynen, joka vietti Kivisaassa yli 20 kesää.³⁴⁷ Nuorille Hildasta tuli tärkeä henkilö, eränlainen kesän varaäiti.

Niin hauskoja kuin Kivisaaren kesät ovatkin, merkitsevät ne suurta voimaponnistusta saaren emännälle. Jokainen luottaa siihen, että Hilda täti kyllä hoitaa asiat. Mutta harva meistä ehkä tajuaa, mitä hyvin suuren perheen äidin uupumattomuutta ja käytännöllistä älyä tähän vaaditaan. Kun täti sitten illalla on väsynyt, saa hän harvoin unta ennen puolta yötä, siitä olemme me Merilinnassa majoilleet eri polvet pitäneet huolta.³⁴⁸

Hildan jälkeen emännäksi 1960 tuli Liisa Louhija (myöh. Tuovinen), joka antautui tehtäväänsä perusteellisesti. Ensimmäisenä kesänä Liisan lapsuusaikojen mekoista ja veljen

³³⁹ Tuovinen 2025.

³⁴⁰ HSKA III H10 Toivo Malisen työsopimus 6.5.1970.

³⁴¹ Kivisaari nuorten saari. *Helsingin Sanomat* 9.6.1962, 25.

³⁴² Rippikoulua saaristoleirillä Bombayn hellehattu päässä 1964, 7.

³⁴³ Huovinen 2025.

³⁴⁴ Nuori seurakunta toimii 1940d, 78–79.

³⁴⁵ Tuovinen 2025.

³⁴⁶ Rippikoulua saaristoleirillä Bombayn hellehattu päässä. *Helsingin Sanomat* 3.7.1964, 7; Tuovinen 2025.

³⁴⁷ HSKA Johanneksen seurakuntatyö 1960, 16.

³⁴⁸ Kaksikymmentä vuotta vartiopaikallaan. *Nuori kirkko* 1.5.1953, 70–71.

paidoista leikattiin matonkuteita ja kudottiin mattoja kesäkodille. Aluksi uuteen emäntään epäillen suhtautuneet nuoret olivat kesän päätteeksi hyväksyneet uuden tulokkaan.³⁴⁹ Liisa vietti Kivisaassa kuusi unohtumatonta kesää. Aiemmin puolihuolimattomasti hoidetut asiat, taloudenpito sekä piikojen työ- ja vapaa-ajat laitettiin järjestykseen. Nolaamiseen perustuvat leikit yritettiin kitkeä ohjelmasta. Läksiäislahjaksi 1965 Liisa sai nuorten kokoaman muistokirjan. Sen sivuilta välittyi niin kesäkodin, kuin sen emännän suuri merkitys nuorille.³⁵⁰

Taloudenhoito oli 1960-luvulla vapaata. Ruokamaksuista ei ollut kuitteja tai kirjanpitoa, keittiö toimitti emännälle vain kirjekuorellisen rahaa, josta maksettiin ruokatarvikkeet ja piikojen palkkiot. Kivisaari tuotti vuosikymmenen ensimmäisellä puoliskolla hieman voittoa. Sen talouden kivijalka oli itse leivotussa leivässä ja keittiöemännän tarkassa rahankäytössä. Kesän lopussa jäljelle jääneet rahat jaettiin työntekijöille, muodollisesti toimintaa varten. Kuitteja, kirjanpitoa tai selvitystä siitä mihin rahat käytettiin, ei ollut.³⁵¹

Arjen pyörittäminen vaati ponnisteluja. Vaikka kaupunkielämää helpottivat uudet innovaatiot, elämä Kivisaassa jatkui yksinkertaisena. Saari oli yhä sähkötön, eikä sitä oltu liitetty kaupungin käyttö- tai jätevesijärjestelmään. Käymälät olivat perinteisiä huusseja, vesi kannettiin kaivosta tai merestä ja talousvesi haettiin mantereelta. Rakennukset olivat vanhoja ja vaatimattomia. Ihminen, joka kaipasi nykyaikaisia mukavuuksia ei Kivisaassa viihtynyt.³⁵² Kesäkodin ainoa pesupaikka oli sauna. Alkuperäinen sauna Merilinnan kupeessa oli päässyt huonoon kuntoon ja kiuas kulutti paljon polttopuita. Kovasti kaivattu uusi sauna valmistui 1956 saaren itäiselle puolelle.³⁵³ Kiukaalle heitettiin kaivovettä sen ruostumisen estämiseksi, mutta padassa lämmitettävä pesuvesi oli merivettä, joka kannettiin saunaan käsivoimin ämpäreiden avulla.³⁵⁴ Kun suurina saunailtoina kylpijöitä saapui sankoin joukoin, oli ennen sauna paikalla vain vähän kantajia. Kivisaassa moneen pulmaan yritettiin löytää ratkaisu kotikutoisin keinoin. Saunan vesiongelmiaan keksittiin ratkaisu 1968. Mereen vedettiin letku, josta vanhan moottoriveneen loppuun kuluneella ja lähes käyttökelvottomalla pumpulla pumpattiin vesi saunaan. Sen tilalle saatiin 1969 hydraulinen käsipumppu.³⁵⁵

Vesiongelmista suurimmaksi osoittautui kuitenkin talousvesi. Saaren kaivoveden laatu todettiin useaan otteeseen huonoksi: vedessä oli suolaa, ruostetta ja öljyä. Kaivoja yritettiin

³⁴⁹ Nuori seurakunta toimii. *Nuori kirkko* 1.5.1960, 21; Nuori seurakunta toimii. *Nuori kirkko* 1.9.1960, 24–25.

³⁵⁰ Tuovinen 2025.

³⁵¹ Tuovinen 2025.

³⁵² HSKA III H10 Kirkkohallintokunnan ptk 12.8.1976 §4; Kiehtova Kivisaari. *Kirkko ja kaupunki* 26.7.1978, 4.

³⁵³ HSKA II Cca2 Eteläisen kirkkoneuvoston ptk 12.6.1953 §3; Kivisaari helsinkiläisnuorten keidas kaupungin liepeillä. *Helsingin Sanomat* 24.6.1955, 10.

³⁵⁴ Kuva 52: Pojat kantavat vettä saunaan; Rippikoulua saaristoleirillä Bombayn hellehattu päässä. *Helsingin Sanomat* 3.7.1964, 7.

³⁵⁵ HSKA II Cca3 Johanneksen kirkkoneuvoston ptk 26.6.1968 §5; Kurki 2023.

puhdistaa tyhjentämällä ne ja pyyhkimällä pois pumpun pintaan tihkuva öljyjäte.³⁵⁶ Ongelma ei kuitenkaan poistunut. Lopulta 1970-luvulla päädyttiin uuteen ratkaisuun: talousvesi oli tuotava mantereelta. Fiskari-veneen keskelle asennettiin 1000 litran vetoinen lasikuitusäiliö, joka täytettiin Degeröissä. Vesi pumpattiin fiskarista Merilinnan ullakolle asennettuun suureen säiliöön, josta se virtasi omalla paineellaan keittiöön. Ruuhkaisina aikoina vettä oli haettava päivittäin. Isännän ja renkien kovalla työllä saareen saatiin kaupungin vesi, jota käytettiin juoma- ja talousvetenä. Sillä sai pestä myös hampaat, mutta muuten saarella käytettiin merivettä.³⁵⁷

Huolto- ja henkilökuljetuksiin käytettäviin moottoriveneisiin liittyi paljon ongelmia. Jo 1960-luvun alussa Kivisaaren oma vene, tuttavallisesti "Prutku", tunnettiin oikullisuudestaan. Moottoriongelmat olivat yleisiä ja matka jatkui usein airojen varassa. Myös veneen runko oli vanha ja arveluttavan heikko. Vene todettiin vaaralliseksi 1971 ja uuden hankkiminen katsottiin kiireelliseksi. Vaikka vene oli korjauskelvoton, ei uutta venettä ei saatu.³⁵⁸ Kesäkotilaiset suhtautuivat veneeseen kuitenkin ymmärtäväisesti. Moottorivene oli paitsi huolto- ja hätäkuljetuksia varten, myös osa saarielämästä.³⁵⁹ 1960–1970-luvuilla moottoriveneellä tehtiin retkiä ja iltaristeilyjä aina ulkosaaristoon Itä-Tontun saarelle ja majakoille asti. Kun kaikki eivät mahtuneet moottoriveneeseen hinattiin moottorin perässä toista pienempää venettä.³⁶⁰

Ruoka Kivisaassa oli yhä yksinkertaista ja vaatimatonta.³⁶¹ Sitä kuvattiin sanomalla emännän vastaavan ”parsakaalikeitosta ja näkkileivästä”.³⁶² 1950-luvulla nuorten odotettiin osallistuvan ruokahuoltoon tuomalla mukanaan leipää, voita ja sokeria.³⁶³ Vaatimaton ruokalinja jatkui vielä 1970- ja 1980-luvulla. Päivän aikana tarjottiin aamu- ja iltatee, aamiainen ja päiväkahvi, mutta lämmintä ruokaa vain kerran päivässä. Annoskoot ja valikoima olivat niukkoja. Ruokaa ei saanut varaamatta, ilmoittautua piti vähintään kaksi tuntia etukäteen.³⁶⁴ Kun pöytään pistettiin parempaa tarjolle rippikoulun vierailupäivänä 1964, tarjottiin vanhemmille ”veskunasoppaa”, eli perunoita ja maksalla höystettyä paksua ruskeaa kastiketta. Lisäksi tarjolla oli kurkkua, silliä, keitettyjä herneitä, hapanleipää, voita ja maitoa. Jälkiruokana oli

³⁵⁶ HSKA II Cca3 Johanneksen kirkkoneuvoston ptk 26.06.1968 §5; HSKA III H10 Kivisaarikokous ptk 13.04.1971; Lemmetyinen 2023.

³⁵⁷ Lemmetyinen 2023.

³⁵⁸ HSKA II Cca3 Johanneksen kirkkoneuvoston ptk 2.6.1967; HSKA II Cca3 Johanneksen kirkkoneuvoston ptk 11.3.1968 §17; HSKA II Cca3 Johanneksen kirkkoneuvoston ptk 8.4.1968 §13; HSKA II Cca3 Johanneksen kirkkoneuvoston ptk 26.6.1968 §5; HSKA II Cca3 Johanneksen kirkkoneuvoston ptk 1.12.1971 §6; HSKA II Cca3 Johanneksen kirkkoneuvoston ptk 4.12.1972 §4; HSKA III H10 Kivisaarikokous ptk 13.4.1971 §6; Kivisaari helsinkiläisnuorten keidas kaupungin liepeillä. *Helsingin Sanomat* 24.6.1955, 10; Kesäkodeilta koottua. *Nuori kirkko* 1.5.1960, 5–7.

³⁵⁹ Kuvat 53–56: Kivisaaren moottorivene.

³⁶⁰ Lemmetyinen 2023; Tuovinen 2025.

³⁶¹ Kuvat 57–58: Ruokailuja Kivisaassa.

³⁶² HSKA II Cb1 Agricolan kirkkoneuvosto ptk 22.5.1973.

³⁶³ Kesäkodit. *Helsingin Sanomat* 6.6.1959, 20; Kivisaari nuorten saari. *Helsingin Sanomat* 9.6.1962, 25.

³⁶⁴ HSKA III H10 Kivisaarikokous ptk 11.02.1971; HSKA II Cb1 Agricolan kirkkoneuvoston ptk 22.05.1973.

sekahedelmäkeittoa. Koska astianpesu oli vaikeaa, syötiin sekä etu- että jälkiruoka samoilta syviltä lautasilta.³⁶⁵ 1970-luvun rippikoululaiset toivoivat vieraskirjan sivuilla ”snadisti parempia aterioita”. Jotkut puolestaan muistelivat lämmöllä riisi- ja perunavellejä tai meriveteen keitettyä kaakaota.³⁶⁶

Kesäkodilla oli muitakin käytännön ongelmia. Sähköttömässä saarella keittiön tarvitsemaa sähköä tehtiin aggregaatilla, joka piti kovaa meteliä ja oli usein epäkunnossa. Valaistus hoidettiin öljylampuin, kynttilöin ja myrskylyhdyin.³⁶⁷ Paloturvallisuus oli lapsenkengissä. Oli suoranainen ihme, ettei Kivisaarella syttynyt tulipaloja. Usein iltakierrokselle tullessa emäntää vastassa oli näky, jossa lattialla paloi kynttilä, jonka ympärillä oli tavaroita, eväspapereita ja tytöt hyppivät kaiken yli yöpaidoissaan. Kynttilöiden käyttö majoitushuoneissa kiellettiin 1970-luvulla.³⁶⁸ Myös rakennusten lämmitys oli haasteellista. Kesäkodin ensimmäisinä vuosikymmeninä rakennusten alkeellisuus ja kylmyys ei haitannut kaupungissakin vaatimattomiin oloihin tottuneita nuoria, mutta kaupunkiasumisen kehitys toi esiin kontrastin kesäkodin ja kaupungin olojen välillä. ”Tytöjen huoneet ovat kuin jääkaappeja” kirjoitettiin vieraskirjaan.³⁶⁹ Kivisaaren lämmittämiseen käytettiin uuneja 1970-luvulle saakka, jolloin avuksi saatiin huoneista toiseen liikuteltavia kaasulämmittimiä, mutta niiden teho ei ollut riittävä. Lämmitysongelmaa vaadittiin korjattavaksi moneen otteeseen.³⁷⁰ Ongelmat huipentuivat 1980-luvulla rippikoululeirillä syttyneeseen paloon. Kaasulämmittimien vuoto ja lämmityskiellossa olleen takan käytöstä aiheutunut hormin nokipalo vei kaksi nuorta sairaalahoitoon. Sitä ennen moni oli kuitenkin ehtinyt vilustua talven jäljiltä vielä kylminä olleissa rakennuksissa. Palon jälkeen seurakuntayhtymä toimitti saareen pikaisesti uudet kaasulämmittimet, mutta nuorten vanhemmat olivat tapahtuneesta järkyttyneitä ja kritisoiivat seurakuntaa turvallisuuden laiminlyömisestä.³⁷¹

Yksinkertaisuudesta ja haasteistaan huolimatta kesäkotina oli kuitenkin yhä tärkeä paikka, joka kauden alussa ja lopussa avattiin ja suljettiin juhlallisoin menoin. Avajaispäivä ajoittui yleensä helluntaihin tai kesäkuun alkuun. Paikalla oli 1970-luvun taitteeseen saakka usein satoja nuoria, joskus myös piispoja ja kirkkoherroja.³⁷² Piispa Martti Simojoki puolisoineen oli läsnä avajaisjuhlassa kesäkuussa 1960.³⁷³ Nuoret esiintyivät, saaren entisistä rengeistä koottu kuoro lauloi ja sellotaiteilija Karoly Garam soitti Merilinnan salissa.³⁷⁴ Kivisaaren merkitys näkyi

³⁶⁵ Rippikoulua saaristoleirillä Bombayn hellehattu päässä. *Helsingin Sanomat* 3.7.1964, 7.

³⁶⁶ HSKA Kivisaaren vieraskirjat 1936–1982; Tirkkonen 2024.

³⁶⁷ Kurki 2023.

³⁶⁸ HSKA II Cb1 Agricolan kirkkoneuvoston ptk 22.5.1973; Tuovinen 2025.

³⁶⁹ HSKA Kivisaaren vieraskirjat 1936–1982.

³⁷⁰ HSKA II Cca4 Johanneksen kirkkoneuvoston ptk 13.1.1975; Kurki 2023.

³⁷¹ Häkä tukahdutti rippileirin. *Uusi Suomi* 8.6.1986, 9.

³⁷² HSKA Eteläisen seurakuntatyö 1951; Kivisaari nuorten saari. *Helsingin Sanomat* 9.6.1962, 25; Helsingin ev.lut. seurakunnat. *Helsingin Sanomat* 28.5.1955, 20.

³⁷³ Kuvat 59–60: Kivisaaren kesäkauden avajaiset 1960.

³⁷⁴ Kivisaari avattiin. *Kirkko ja kaupunki* 1.6.1960, 5.

myös sen saamassa näkyvyydessä: kesän 1960 avajaisjuhla oli listattuna Helsingin Sanomien menopalstalla yhdessä Mannerheimin patsaan paljastustilaisuuden kanssa.³⁷⁵

5.3 Paperitiikeri oli täällä jälleen – Kivisaaren toimintaa 1950–1976

Kivisaaren vieraskirjat kertovat omalla tavallaan saaren toiminnasta ja toimijoista. Niiden merkinnät eivät ole täydellisiä, moni on jättänyt nimensä kirjoittamatta ja välillä kirja on ollut kadoksissakin: ”Merkipäivä, Kivisaaren vieraskirja löytyi kahden kuukauden etsimisen jälkeen kirjahyllyn takaa”, kirjoitti Paavo Unkari kirjaan 21.8.1950. Elämänläheisine merkintöineen vieraskirjat ovat käsinkosketeltavia nuorisokulttuurin muutoksen peilejä. Alkuvuosikymmeninä vieraskirjoihin kirjoitettiin hillitysti, merkinnät koostuivat lähinnä nimistä ja kohteliaista kiitoksista. Nuorten käytös oli muodollista, oma ääni ja persoona pysyivät taustalla. 1950-luvulta tultaessa tyyli muuttui. Vieraskirjoja alettiin käyttää itseilmaisun välineenä. Nimien rinnalle ilmestyivät lempinimet, käsialat muuttuivat suuremmiksi ja ilmeikkäämmiksi, ja teksteihin tuli huumoria ja persoonallisuutta. ”Koko kesä” -merkinnät kertoivat, että monet viettivät saarella pitkiäkin aikoja. 1960-luvulla vieraskirjaan alettiin lisätä myös piirroksia ja sarjakuvia. Merkintä ”Paperitiikeri oli täällä jälleen 7.–12.8.1965” jätti kirjoittajan todellisen henkilöllisyyden mainitsematta, osoittaen miten persoonista, lempinimistä ja ”sisäpiirin jutuista” tuli osa yhteisöä.³⁷⁶ Vieraskirjoissa nähtävä kulttuurin muutos peilaa myös kesäkodin toiminnan kehitystä. Toiminta nivoutui hengellisyyteen, mutta samalla kesäkotia markkinoitiin yhä terveellisenä vastakohtana kaupungin pölyiselle kesälle.³⁷⁷ Kesäkodilla oli mahdollisuus hyviin harrastuksiin: urheiluun, uintiin ja kalastamiseen. Merestä tosin ei yleensä noussut kalaa vaan enemmänkin meriheiniä, mikä ei kuitenkaan vähentänyt kalastamisen iloa.³⁷⁸

Elämä kesäkodilla ei ollut kuitenkaan pelkkää lepoa ja rauhaa. Emännillä keittiössä oli tulinen kiire, kun ruoka oli saatava valmiiksi. Ja sitä piti olla riittävästi, pelkästään jo ”vehnästäkin”, eli tuiki tavallista pullaa. ”Kansa oli nälkäistä ja sitä lappoi kaupungista täysin venein, varsinkin viikonloppuina”, totesi Nuori kirkko Kivisaaren kesän jälkitunnelmista.³⁷⁹ Päivissä oli selkeä ohjelma. Aamulla herätettiin kello 8, hiljaisuus laskeutui 23. Päivään mahtui niin paljon ohjelmaa, että hiljaisuuden koittaessa jokainen saaren asukas oli nuorten mielestä ”kypsä nukkumaan”.³⁸⁰ Raamattupiiri pidettiin joka päivä, joskus jopa kahdestikin, sunnuntaisin oli jumalanpalvelus ja lauantaisin nuorten seurat. Kesän 1955 viimeisiin seuroihin osallistui 324

³⁷⁵ Helluntain muistilista. *Helsingin Sanomat* 3.6.1960, 19.

³⁷⁶ HSKA Kivisaaren vieraskirjat 1936–1982.

³⁷⁷ Unohtumaton kesä odottaa meitä. *Nuori kirkko* 1.5.1950, 71; Kesäkodit odottavat sinua. *Nuori kirkko* 1.5.1955, 14–15.

³⁷⁸ Kivisaari 20-vuotias. *Helsingin Sanomat* 30.5.1957, 20; Kivisaari helsinkiläisnuorten keidas kaupungin liepeillä. *Helsingin Sanomat* 24.6.1955, 10.

³⁷⁹ Kulunutta kesää kuvin ja sanoin. *Nuori kirkko* 1.9.1950, 88–89.

³⁸⁰ Kivisaari helsinkiläisnuorten keidas kaupungin liepeillä. *Helsingin Sanomat* 24.6.1955, 10.

nuorta.³⁸¹ Kesäkodilla vietettiin myös viikon mittaisia ”Kivisaaren hiljaisia päiviä”, joissa kuultiin opetuspuheita katumuksesta, rukouksesta ja Jumalan lähestymisestä.³⁸² Juhannus oli todellinen juhla: kokkotulet syttyivät suvivirren sävelten kiiriessä yli ulapan.³⁸³ Rippikoulu-, partio- tyttö- ja poikaleirit olivat oleellinen osa toimintaa.³⁸⁴ Kivisaareen tehtiin myös retkiä ja vierailuja³⁸⁵, muutama talvellakin jään yli hiihtäen.³⁸⁶ Toimintaa ohjasi tietoinen pyrkimys tasa-arvoisuuteen ja halu osoittaa ystävällisyyttä lähimmäisille. Työntekijät kiersivät iltaisin majoitushuoneissa kysymässä kuulumisia ja laulamassa iltalaulun.³⁸⁷ Vaikka kesäkodin ohjelma oli hetkittäin vakavamielistä, mahtui sen hirsiseinien sisään paljon leikkimielisyyttäkin:

Tänä iltana meillä on vängät nakkikestit, me ollaan ostettu nakkeja. Me tarkoittaa neljää, jotka asuu tässä huoneessa. Meillä on suuria kynttilöitä ja me aiotaan paistaa nakkeja kynttilänliekillä. Huomenna tulee ruotsalaiset Lekholmasta pelaan futista, saa nähdä kuka tänä vuonna voittaa.³⁸⁸

Majoitushuoneet saivat hauskoja nimiä.³⁸⁹ Joukosta löytyi mm. Impivaara, Penninluola, Tossu, Kaksio, Ruuma, Petturit, Pähkinä, Törppölä, Hanhela, Saaristo, XX3, Sininen ja Punainen huone sekä Kahden kalan kammio.³⁹⁰ Kun uusi poikien asuntola valmistui 1964. Nimeämisessä noudatettiin lystikästä linjaa, asuntolasta tuli Kaleeri. Vihreää, kaksiporstuaista puutaloa kutsuttiin Hylyksi ja Merilinnan viereinen kahden huoneen tupa oli Priki.³⁹¹ Poikien rakennus valmistui oivalliseen aikaan, sillä palotarkastuksessa 1968 kiellettiin Merilinnan kolmannen kerroksen käyttö. Siellä ei saanut enää majoittua, oleskella tai säilyttää edes tavaraa.³⁹²

Kivisaaren viimeinen side kalastaja- ja salakuljetusaikaan katkesi 1950-luvun lopulla, kun kesäkodilla kymmenen vuotta talonmiehenä ja moottoriveneenkuljettajana toiminut ”Kivisaaren Aleksis” (Aleksander Wilhelm Hellberg 1902–1958) kuoli alle 60-vuotiaana. Aleksander oli kalastaja Otto Hellbergin poika. Miehistä kumpikin oli osallistunut pirtun salakuljetukseen,

³⁸¹ Loppujuhlat seurakuntain kesäkodeissa. *Helsingin Sanomat* 2.9.1952, 6; Nuori seurakunta toimii. *Nuori kirkko* 1.10.1955, 26–27.

³⁸² Helsingin ev.lut. seurakunnat. *Helsingin Sanomat* 17.8.1957, 15.

³⁸³ Kuvat 61–65: Juhannuksen viettoja Kivisaaressa; Kulunutta kesää kuvin ja sanoin. *Nuori kirkko* 1.9.1950, 88–89.

³⁸⁴ Nuori seurakunta toimii. *Nuori kirkko* 1.5.1950, 78.

³⁸⁵ Kivisaaressa vierailleita ryhmiä 1950-luvulla Eteläisen ja Johanneksen vuosikertomusten ja Kivisaaren vieraskirjojen mukaan: Helsingin poikakoti, koulujen tukioppilaita, seurakuntien vanhuksia, äiti- ja lapsikerhoja, viran- ja toimenhaltijoita, miestenpiirejä, vanhuksia, päiväkoteja, koululaisryhmiä, diakoniaopiston sisarkurssilaisia, HYKS psykiatrian poliklinikan henkilökuntaa ja asiakkaita, työväenopistolaisia, nuorisokoteja, Helsingin Sanomien, Helsingin Osuuskaupan, Shellin, Sohlbergin, Alkon, Fazerin, Strömbergin, Happitehtaan ja Kaapelitehtaan henkilökuntaa, Postilaitoksen autokorjaamon väkeä, lääketieteen kandidaattikurssi, maanmittausinsinöörit, poliisit, AA-kerho, Demokraattiset nuoret sekä Sysmän, Lahden ja Vihdin seurakuntanuoret, Suomenlinnan, Santahaminan ja Vallisaaren seurakuntaväkeä.

³⁸⁶ HSKA Eteläisen seurakuntatyö 1953; Nuori seurakunta toimii. *Nuori kirkko* 1.3.1959, 27.

³⁸⁷ Vietin kesäni kynnyksellä. *Nuori kirkko* 1.9.1952, 75; Tuovinen 2025.

³⁸⁸ Nuoret kertovat kesäkodeistaan. *Nuori kirkko* 1.6.1956, 16–18.

³⁸⁹ Kuvat 66–67: Kahden kalan kammio ja Merilinna.

³⁹⁰ Kivisaari helsinkiläisnuorten keidas kaupungin liepeillä. *Helsingin Sanomat* 24.6.1955, 10; Rippikoulua saaristoleirillä Bombayn hellehattu päässä. *Helsingin Sanomat* 3.7.1964, 7; Kesä oli kerrankin kesää. *Helsingin Kirkkosanomien* n:o 3 1955, 4.

³⁹¹ Kulosaaressa entistetään ja Kivisaaressa viimeistellään. *Helsingin Sanomat* 11.7.1964, 3; Rippikoulua saaristoleirillä Bombayn hellehattu päässä. *Helsingin Sanomat* 3.7.1964, 7; Elste-Ranta 2024.

³⁹² HSKA II Cca3 Johanneksen kirkkoneuvoston ptk 26.6.1968 §4.

jäänyt kiinni ja tuomittu oikeudessa. He olivat sukua Kivisaaren kalastajaveljeksille, August ja Julius Backmanille, jotka olivat eläneet saaressa aina vuoteen 1939 ja 1945 saakka. Aleksis oli voittanut kesäkotilaisten rakkauden ja luottamuksen miellyttävällä ja avuliaalla käytöksellään. ”Suurimman osan ikäänsä Suomenlahdella kalastajana toimittuaan häneen oli juurtunut merenkävijän rauhallisuutta ja koruttomuutta, jota sivullisenkin täytyi ihailla” kirjoitti hänestä Nuoren kirkon muistokirjoitus.³⁹³

Toinenkin suru-uutinen kohtasi kivisaarelaisia 1950-luvun alussa. ”Rehti toveri ja rauhallinen poika” Keijo Grönroos, jolla oli ollut tapana purjehtia omalla veneellä Kivisaareen, hukkui purjehdusonnettomuudessa. Hukkumista seuraavana sunnuntaina Kivisaaressa pidettiin muistoseurat. Keijon äiti lahjoitti kivisaarelaisille poikansa purjevene. Sen masto oli poikki. Vene haudattiin Kivisaaren rantavesiin 1951. Purjehtijansa lailla se oli ansainnut levon.³⁹⁴

Kivisaaressa solmittiin ystävyys- ja seurustelusuhteita, joista osa johti avioliittoonkin. Parien onnesta iloittiin yhdessä.³⁹⁵ Jotkut nuorista löysivät kesäkodilla myös ammatillisen kutsumuksensa, hakeutuivat teologiseen ja vihittiin myöhemmin papeiksi. Heistä yksi oli Ismo Saarikoski, runoilija Pentti Saarikosken (1937–1983) isovelji. Nuorten toiminnassa aktiivinen oli myös sisar Sirkka Saarikoski, joka myöhemmin avioitui Kivisaaren renkinä toimineen sellotaiteilija Karoly Garamin kanssa.³⁹⁶ Kihloihin nuoripari oli mennyt soudellessa Karhusaaren ja Ison Villasaaren välisessä kapeassa, Jordaniksi nimetyssä salmessa.³⁹⁷ Myös Pentti Saarikoski vieraili Kivisaaressa useana kesänä. Aluksi hän kirjoitti vieraskirjaan tavanomaisesti koko nimensä, mutta myöhemmin vain Benedictus, jona hänet Kivisaaressa tunnettiin.³⁹⁸ Saarikosken suhde seurakuntaan oli ristiriitainen. Hän kertoi käyvänsä siellä vain tavataksaan ihmisiä, joita ilman hän ei voinut elää. ”Pilasin sunnuntaini” merkitsi hän Kivisaaressa käynnin jälkeen päiväkirjaansa 22.8.1954. Kesäkodille hän oli omien sanojensa mukaan mennyt purkamaan liikaa energiaansa, todetakseen vain, ettei se ollut oikea paikka sellaiseen.³⁹⁹ Kivisaarella oli kuitenkin kauaskantoinen vaikutus Saarikosken elämään, sillä hän tapasi siellä ensimmäisen vaimonsa 1950. Tuolloin vasta kolmetoistavuotias Tuula Unkari (1936–2021) oli lähtenyt kesäkodille veljensä Paavon mukana. Perillä Merilinnan terassilla häntä odotti erikoinen näky: vaaleaan popliinitakkiin pukeutunut Saarikoski kirjoitti Merilinnan terassin kiveykseen nimikirjoitustaan kultateräisellä mustekynällä. ”Ensimmäinen asia mitä Kivisaaressa kuulin, oli että Benedictus puhuu tänään radiossa. Hän oli vasta 13-vuotias, nero ja kauhukakara. Häntä oli

³⁹³ Muistokirjoitus Aleksis Hellberg. *Nuori kirkko* 1.5.1958, 25.

³⁹⁴ Aika on lyhyt. *Nuori kirkko* 1.9.1951, 78.

³⁹⁵ Nuorisio kirkkoa valtaamassa. *Suomen Kuvalehti* 22.6.1956, 42; Halloo Eteläinen. *Nuori kirkko* 1.11.1954, 24.

³⁹⁶ Kuvat 68–69: Karoly Garam ja Sirkka Saarikoski, Jordaniksi nimetty salmi.

³⁹⁷ HSKA Johanneksen seurakuntatyö 1958–1959; Tuovinen 2025.

³⁹⁸ HSKA Kivisaaren vieraskirjat 1936–1982.

³⁹⁹ Saarikoski 1984, 17, 87, 233.

vaikea olla huomaamatta”, muisteli Tuula nuorta Saarikoskea elämäkerrassaan.⁴⁰⁰ Pentti Saarikoski kirjoitti muutamaan otteeseen seurakuntien Nuori kirkko lehteen 1957 kuvaillen runollisesti Jumalan läsnäoloa ja tupakan polton iloja: ”Nicotiniaa sankemmasti, lattiasta lakeen asti!”. Myös kolme runoa julkaistiin. Niiden esipuheessa Saarikoski kirjoitti olleensa kiukkuinen, kun ei ollut osannut kieltäytyä päätoimittajan pyynnöstä. Hän päätti antaa kolme ”loppusoinnutonta ja täysin käsittämätöntä runoa”, jottei päätoimittaja enää toiste vaivaisi häntä.⁴⁰¹ Näin kävikin, runot jäivät viimeiseksi julkaisuksi Nuoressa kirkossa. Sen sijaan seuraavana vuonna 1958 Otava julkaisi Saarikosken ensimmäisen oman runokokoelman nimeltä Runoja.⁴⁰² Saarikosken yhteys seurakuntaan ja Kivisaareen päättyi toraisasti. Viimeiset ajat hän oli taistelurintamalla pastori Eero Saarisen kanssa, nimittäen tätä ”saatanalliseksi mieheksi”.⁴⁰³

1960-luvulla Kivisaaressa haluttiin vastata uuden nuorisokulttuurin vaatimuksiin. Tavoitteena oli tavoittaa entistä laajempi joukko niitä, jotka eivät osallistuneet seurakunnan toimintaan. Hengellisyydestä ei kuitenkaan luovuttu: hartaudet, raamattupiirit, seurat ja ehtoolliskirkot jatkuivat entiseen tapaan.⁴⁰⁴ Aiempien vuosikymmenten tapaan jumalanpalveluksia ja hartauksia pidettiin ulkonakin, sillä niihin osallistui niin paljon ihmisiä myös mantereelta, etteivät kaikki mahtuneet sisään Merilinnaan.⁴⁰⁵ Leiritoiminta jatkui vilkkaana. Kesäkodilla kävi yhä runsaasti vierailijoita, ulkomailtakin. Urheilutoiminta oli entistä tärkeämpi osa toimintaa, saarella oli nyt kaksi pallokenttää, toinen lentopalloa ja toinen koripalloa varten.⁴⁰⁶ Talven ”kivisretki” piti yhteyttä yllä toimintakauden ulkopuolellakin:

Oli aamu ja oli koskematonta valkoista lunta, oli mäki, jossa ei kaatunutkaan ja oli aurinko. Sitten oli päivä ja oli nuotio, lämmittävä ja savuava, oli teetä ja oli makkaraa ja oli hyvä olo. Tuli ilta, tuli sumu, ja oli jälkiä lumessa, jotka veivät kotiin, ja oli sydämessä hiljainen kiitos.⁴⁰⁷

1950- ja 1960-luvuilla tapahtui seurakunnallisia uudistuksia, jotka osaltaan pohjustivat kesäkodin 1970-luvulla kohtaamia haasteita. Vuonna 1956 tehtiin nimenmuutos, Eteläisestä tuli Johanneksen seurakunta.⁴⁰⁸ Lisäksi kauan odotettu Helsingin hiippakunta aloitti toiminnan 1.7.1959.⁴⁰⁹ Muutoksista vaikuttavin oli kuitenkin 1968 Johanneksen jako Agricolan ja Johanneksen seurakunniksi. Jako johtui muuttoliikkeen vuoksi ylisuureksi paisuneesta seurakunnasta. Muutos oli osaltaan vaikuttamassa Kivisaaren vuosikymmenien ajan kestäneen

⁴⁰⁰ Saarikoski 2015, 26–29.

⁴⁰¹ Ajatuksista. *Nuori kirkko* 1.1.1957, 5, 11; Nuoriso ja tupakka. *Nuori kirkko* 1.1.1957, 18–20; Pentti Saarikosken runoja. *Nuori kirkko* 1.9.1957, 15–16.

⁴⁰² Saarikoski 1958.

⁴⁰³ Tuovinen 2025.

⁴⁰⁴ HSKA Johanneksen seurakuntatyö 1969, 8; Kesäkodeilta koottua. *Nuori kirkko* 1.5.1960, 5–7.

⁴⁰⁵ Kuvat 70–71: Jumalanpalveluksia ja hartauksia ulkona.

⁴⁰⁶ Kivisaari nuorten saari. *Helsingin Sanomat* 9.6.1962, 25.

⁴⁰⁷ Nuori seurakunta toimii. *Nuori kirkko* 1.1.1960, 18.

⁴⁰⁸ HSKA Johanneksen seurakuntatyö 1956.

⁴⁰⁹ Suven täyttymystä ja toiveita. *Nuori kirkko* 1.6.1959, 1.

loiston hiipumiseen. Yksi seurakunta ei enää vastannut kesän toiminnasta, vaan kesä jaettiin kahden seurakunnan kesken.⁴¹⁰

1960-luvun alussa kesäkodin toiminta oli vielä yleisesti merkittävää, Helsingin Sanomat listasi sen avajaiset menovinkkeihinsä Korkeasaaren, Suomenlinnan ja Linnanmäen yhteyteen.⁴¹¹ Toiminta laajennettiin kattamaan kaiken ikäiset. Erityisesti tämä koski viikonloppuja, arkipäivät olivat yhä nuorten. Pääosin kävijät olivat 15–30 vuotiaita.⁴¹² 1970-luvun alun päiväohjelma näyttäytyi samankaltaisena kuin aiemmin: aamu- ja iltahartaudet, raamattupiiri, pohdintaryhmä, ehtoolliskirkko ja jumalanpalvelus pitivät pintansa. Uutena aktiviteettina ohjelmaan ilmestyi keskipäivän työtunti.⁴¹³ Juhannusjuhla kokosi nuoret yhä saareen.⁴¹⁴

Toiminta muuttui kuitenkin pian. Kesällä 1972 Kivisaari oli avoinna enää vain viikonloppuisin, arkisin sinne saattoi tehdä vierailuja sopimalla niistä etukäteen henkilökunnan ja laivayhtiön kanssa.⁴¹⁵ Leiririppikoulut vähensivät entisestään aukioloa, kun Kivisaari rauhoitettiin rippikoulun ajaksi vain rippikoulukäyttöön.⁴¹⁶ Nuorten leirit jatkuivat entiseen tapaan, osa sai uusia teemojakin kuten judo. Jatkoriparit tulivat osaksi toimintaa. Juhannusta juhlittiin yhä, mutta nyt nuorten juhannusretken tai -leirin muodossa. Suosituiksi tulivat myös kaiken ikäisille suunnatut kuutamoristeilyt.⁴¹⁷ Viikkotoimintaa ei enää ilmoitettu lehdissä, tietoja toiminnasta piti kysyä nuorisotyöntekijöiltä.⁴¹⁸ Kesäkodin toiminta sellaisena kuin se aiemmat vuosikymmenet oli tunnettu, oli päättynyt.

⁴¹⁰ HSKA Johanneksen seurakuntatyö 1970, 11.

⁴¹¹ Helsinki tänään. *Helsingin Sanomat* 30.5.1971, 10.

⁴¹² HSKA II Cca3 Johanneksen kirkkoneuvoston ptk 16.2.1967 §12; Kesäohjelmaa seurakunnilla. *Helsingin Sanomat* 22.7.1971, 7.

⁴¹³ HSKA III H10 Kivisaarikokous ptk 11.2.1971; Kesäkodit avautuvat. *Uusi Suomi* 7.6.1970, 6; Seurakuntien kesää. *Uusi Suomi* 30.6.1971, 10.

⁴¹⁴ HSKA III H10 Kivisaarikokous 8.3.1971 §10; Juhannusjuhlia. *Helsingin Sanomat* 17.6.1970, 13; Juhannusmuistio. *Helsingin Sanomat* 23.6.1971, 11; Seurakuntien ilmoitukset. *Kirkko ja kaupunki* 23.4.1975, 9.

⁴¹⁵ HSKA III H10 Kivisaarikokous ptk 9.3.1972.

⁴¹⁶ HSKA II Cb1 Agricolan kirkkoneuvoston ptk 22.5.1973.

⁴¹⁷ HSKA III H10 Kivisaaren isännän ohjeet 1976, HSKA Agricolan seurakunnan toimintaa 1968–1975, 23; Kuutamoristeilyllä. *Kirkko ja kaupunki* 11.8.1976, 2; Seurakuntien ilmoitukset. *Kirkko ja kaupunki* 23.4.1975, 9; Seurakuntien ilmoitukset. *Kirkko ja kaupunki* 11.6.1975, 9; Seurakuntien ilmoitukset. *Kirkko ja kaupunki* 25.6.1975, 5; Seurakuntien ilmoitukset. *Kirkko ja kaupunki* 30.6.1976, 6; Seurakuntien ilmoitukset. *Kirkko ja kaupunki* 16.6.1976, 9.

⁴¹⁸ Kesämahdollisuuksia seurakunnissa. *Kirkko ja kaupunki* 2.6.1976, 7; Seurakuntien ilmoitukset. *Kirkko ja kaupunki* 23.4.1975, 9; Seurakuntien ilmoitukset. *Kirkko ja kaupunki* 30.6.1976, 6.

5.4 Kivisaari 35 mm kelalla ja televisiovastaanottimissa

Seurakunnat halusivat tuoda kesäkotitoimintaa laajemminkin tunnetuksi. Tätä tavoitetta tukemaan tehtiin Kivisaaresta 1956 lyhytelokuva⁴¹⁹ Nuorison saari.⁴²⁰ Filmin valmistumisen aikoihin elokuvan suosio oli Suomessa räjähdysmäisessä nousussa.⁴²¹ Hieman yli seitsemän minuutin mittainen lyhytelokuva kiersi elokuvateattereissa välittäen kuvaa seurakunnallisesta nuorisotyöstä, jonka keskiössä oli luonnonläheisyys, liikunta, yhteisöllisyys ja hengellisyys. Elokuvan äänenä oli Paavo Nurmi, kuvaajana ja tuottajana Olle Åkerblom, levityksestä vastasi Suomen Merimieslähetyssseura (nyk. Suomen Merimieskirkko). Elokuva kuljetti katsojan moottorivene Tiiralla Kivisaareen, jossa kuvattiin saaren ajanviettomahdollisuuksia: pingiksen ja lentopallon peluuta, painonnostoharjoituksia, uintia, melomista, telttailua ja ongintaa – luontoa tai Karhusaarta unohtamatta. Ruokailut, kahvittelu ja saunominen vedenkantoineen näyttäytyvät mukavina leiripuuhiina. Kesäkodin tärkeintä sisältöä, hengellisyyttä, ei myöskään unohdettu, kun 35 mm kelalle tallentui hartaushetki Merilinnan edustalla.⁴²²

Elokuvalla haluttiin kertoa kesäkodin toiminnasta nuorille ja heidän vanhemmilleen. Elokuvan nimeä mukaileva mainos nähtiin samana kesänä Helsingin Sanomien etusivulla: ”Kivisaari – nuorten saari: täysihoitoa tarjotaan, tervetuloa käymään ja lomailemaan!”⁴²³ Kivisaaren filmi ei ollut kuitenkaan ensimmäinen Helsingin seurakuntien lyhytelokuva, sillä 1953 oli elokuvateattereihin kuvattu nuorisotyötä esittelevä ”Me olemme löytäneet” filmi.⁴²⁴

Yhteiskunnan murroksessa seurakunnat suhtautuivat televisioon ja elokuvaan kaksijakoisesti: toisaalta niiden nähtiin uhkaavan perinteisiä auktoriteetteja ja nuorten moraalia, toisaalta ne tunnistettiin joukkovaikuttamisen välineeksi, jota tulisi hyödyntää myös kirkossa. Nuori kirkko -lehdessä esitettiin 1959 huoli siitä, että kirkko oli jäämässä jälkeen elokuvan kasvavan vaikutusvallan edessä. Suomessa myytiin vuosittain 30 miljoonaa elokuvalippua. Ehdotettiin yhteiselimen perustamista, joka hankkisi sopivia elokuvia seurakuntien käyttöön.⁴²⁵

⁴¹⁹ Selatessani Johanneksen arkistomateriaaleja kiinnittyi huomioni vuoden 1956 vuosikertomuksessa pieneen mainintaan: ”Kesätoiminta on keskittynyt pääasiallisesti Kivisaareen, seurakuntamme kauniiseen kesäkotiin, jonka työskentelystä viime kesänä tehtiin äänitetty filmi kiertämään Suomen elokuvateattereihin”. Tämän enempää ei kerrottu elokuvasta, ei sen nimestä tai tekijöistä. Seurakuntien arkistokaan ei osannut kertoa enempää. Alkoi pitkälinen, lähes vuoden kestänyt salapoliisityö, jonka tuloksena elokuva löytyi Kansallisesta audiovisuaalisesta instituutista. Sen hakupalvelussa hakusanalla ”Kivisaari” tuli 1083 osumaa, joita selaamalla lopulta löytyi Olle Åkerblomin lyhytelokuva Nuorison saari. Tekijänoikeudellisista syistä filmi ei ollut katsottavissa verkkopalvelussa, mutta sen saattoi nähdä leikkauspöydällä. Filmin kela etsittiin kylmäsäilytyksestä ja tuotiin Kaikukadulle, jossa katsoin sen helmikuussa 2025. Ohikiitävän hetken olin aikamatkalla Kivisaaressa. Tallensin elokuvan tutkimuskäyttöön, se on katsottavissa <https://youtu.be/SUWI4mLMwy4>.

⁴²⁰ HSKA Johanneksen seurakuntatyö 1956.

⁴²¹ Kaarninen 2006, 22.

⁴²² KAVI SL189 Nuorison saari 1956. Åkerblom Olle. E-kopio.

⁴²³ Kivisaari nuorten saari. *Helsingin Sanomat* 9.6.1962, 25; Halloo Johannes. *Nuori kirkko* 1.12.1957, 28.

⁴²⁴ Kansilehti. *Nuori kirkko* 1.3.1953; Nuori seurakunta toimii. *Nuori kirkko* 1.12.1953, 144.

⁴²⁵ HSKA II Cca3 Johanneksen kirkkoneuvoston ptk 29.11.1965; Vastatuulia tarvitaan. *Nuori kirkko* 01.09.1959, 1; Kaarninen 2003, 431.

Oman lyhytelokuvansa lisäksi on Kivisaari vilahtanut valkokankaalla tai televisiovastaanottimissa muulloinkin. Ensimmäisen kerran Kivisaari taltioitui filmille jo 1936, kun se toimi elokuvan VMV 6 kuvauspaikkana. Kivisaari esitti pirtun salakuljetuksesta kertovassa elokuvassa konsuli Dasselheimin huvilaa. Elokuvassa näkyvät Merilinna, laivalaituri ja saunarakennus.⁴²⁶ Varhaisin kesäkotitaltiointi Kivisaaresta on 1940 Kalevan Poikien leirillä kuvattu ”Terveisiä Kivisaaresta!”, joka ilmeisesti kuitenkin ei ole säilynyt nykypolville saakka.⁴²⁷ Kesäkoteja ja nuorten toimintaa esiteltiin myös 1959 lyhytelokuvassa ”Ratkaiseva siirto”.⁴²⁸ Vuonna 1979 Kivisaari nähtiin vielä Helsinki television taajuuksilla seurakuntien tuottamassa väriohjelmassa Kivisaaresta ja Mustasaaresta.⁴²⁹

5.5 Gemeinsames Leben – kansainvälinen kesäkoti

Kesäkodin alkuajoista lähtien Kivisaaresta kävi kansainvälisiä vieraita. 1950-luvulla se kestitsi ainakin Saksasta, Italiasta, Sveitsistä, Norjasta, Tanskasta ja Yhdysvalloista saapunutta nuorisoa. Kansainvälisyys vahvistui toisen maailmansodan jälkeen, kun sodan raunioista noussut Eurooppa tarvitsi uudenlaista yhteyden rakentamista. Ekumeeniset työleirit syntyivät osana kirkollista jälleenrakennustyötä. Ensimmäiset leirit järjestettiin 1947 Kirkkojen Maailmanneuvoston aloitteesta. Tavoitteena oli osallistua sodan tuhojen korjaamiseen, sekä konkreettisten rakennus- ja avustustöiden tekemiseen.⁴³⁰ Kivisaaresta pidettiin useita ekumeenisia työleirejä, joihin osallistui nuoria USA:sta, Japanista, Hollannista, Länsi-Saksasta, Sveitsistä, Puolasta ja Tanskasta.⁴³¹ Työleirit olivat osa rauhantyötä, joka loi kohtaamisia ja ymmärrystä ihmisten välille.⁴³² Ihmisten kohtaamisten uskottiin olevan vaikuttavampia kuin kirkkojen välinen virallinen vuoropuhelu. Ennakkoluulot häipyvät parhaiten, jos syntyi henkilökohtaisia ystävyssiteitä.⁴³³ Työleireistä ei maksettu palkkaa ja osallistujat maksoivat matkansa ja osan ylläpitokuluista. Palkkioksi riitti, että sai uusia kokemuksia, näkökulmia ja ystäviä – niitä ei voinut mitata rahassa.⁴³⁴ Kirkkojen yhteys muuttui eletyksi todellisuudeksi.

”Maisema oli maalauksellisen kaunis. Tuulisen päivän jälkeen tuli tyyni ilta, ja kun aurinko laski länteen ja jätti voimakkaat värinsä taivaan rantaan, kohosi vastakkaisesta suunnasta melkein täysikuu. Oli tunnelmaa. Nuotion äärellä paistui kymmenkunta metriä suomalaista lenkkimakkaraa, limonaadipullot särkyivät saaren kiviin ja lauluista ei tahtonut tulla loppua. ”Viehättävää” kuulumme huudahdettavan kaikilla niillä kielillä, joista satuimme

⁴²⁶ KAVI VMV 6 1936. Suomi Filmi Oy. Orko Risto, s.a. (viitattu 20.9.2025).

⁴²⁷ Nuori seurakunta toimii. *Nuori kirkko* 1.9.1940, 92.

⁴²⁸ Elokuvan merkitys kasvamassa yhä suuremmaksi. *Helsingin Kirkkosanomat* n:o 4 1959, 8.

⁴²⁹ Helsinki televisio. *Uusi Suomi* 16.6.1979, 19.

⁴³⁰ Työleirit rakentavat kirkkojen yhteyttä. *Kirkko ja kaupunki* 16.6.1964, 4.

⁴³¹ Kiehtova Kivisaari. *Kirkko ja kaupunki* 26.7.1978, 4; Lemmetyinen 2023.

⁴³² Työleirit rakentavat kirkkojen yhteyttä. *Kirkko ja kaupunki* 16.6.1964, 4; Työleiri vaihtoehto lepolomalle. *Kirkko ja kaupunki* 22.6.1977, 5.

⁴³³ Kesäpäivä kesiksessä. *Ilta-Sanomat* 8.8.1957, 8–9; Pääkirjoitus. *Kirkko ja kaupunki* 23.7.1973, 2.

⁴³⁴ Työleiri vaihtoehto lepolomalle. *Kirkko ja kaupunki* 22.6.1977, 5; Ekumeeniset työleirit. *Uusi Suomi* 6.4.1981, 30.

jotain ymmärtämään. Ja kaikki me tunsimme kuuluvamme yhteen. Isosta maailmasta oli yhtäkkiä tullut pieni ja läheinen, ystävällinen ja lämmin – luterilaisten nuorten ihmisten maailma.”⁴³⁵

Työleirit kestivät kolmesta neljään viikkoa. Työ oli pääosin rakennustyötä, jossa korjausten lisäksi lapsille rakennettiin leikkipuisto ja pohjoisrantaan uusi iltanuotiopaikka.⁴³⁶ Vuonna 1965 työleirin neljätoista osallistujaa uudistivat venevajasta kappelin arkkitehti Pentti Tuovisen piirustusten mukaan. Idea venevajasta kappelinä oli syntynyt elokuussa 1961, kun kansainvälisten leiriläisten ja muiden kesävieraiden kestitsemisestä väsyneet ”kivisläiset” päättivät pitää venevajassa omat öiset salajuhlat. Venevajan merelle päin antavat ovet avattiin ja ihana auringonlasku kultasi katsojat, jolloin yhdessä tuumin syntyi ajatus tehdä käyttämättömästä venevajasta kappeli.⁴³⁷ Venevajan ovet poistettiin ja ”Auringonlaskun kappelin” alttaritauluksi tuli ikkuna merelle. Alttaria vastapäätä aukesivat mäntyrinteeseen suuret pariovet ja sinne rakennetussa amfiteatterimaisessa katsomossa pystyi tilaisuuksin osallistua ulkoakin. Kappelin sisään mahtui 50 henkilöä. Kirkkotehtiit valmistettiin lehmuksenvihreästä pellavasta.⁴³⁸ Piispa Aarre Lauha vihki kappelin 11.6.1967.⁴³⁹ ”Me vihimme tämän nuorten kappelin Jumalan kohtaamisen ja ilmoituksen paikaksi. Teemme sen avarassa hengessä, kappeliin on tervetullut jokainen, joka kaipaa Jumalan kohtaamisen paikkaa”.⁴⁴⁰ Vuosien saatossa kappelissa on pidetty muutamia häitä ja kasteitakin.⁴⁴¹ Kansainväliset työleirit olivat osallistujilleen merkityksellisiä. Side Suomeen jäi pysyväksi ja monet heistä vierailivat Suomessa, osa vielä 2020-luvullakin.⁴⁴²

Kivisaari oli myös osa Luterilaisen maailmanliiton neljännen yleiskokouksen nuorten ohjelmaa 1963. Jo edellisenä vuonna delegaatio oli tutustunut Kivisaareen ja pitänyt kovasti näkemästään. Nuorille järjestettiin tilaisuus tutustua Helsingin saaristoon. ”Päivä merellä” otsikoituun retkeen osallistui 200 nuorta Intiasta, Tanganjikasta, Slovakiasta, Jugoslaviasta, Saksasta, Amerikasta ja Australiasta. Ekumenia näyttäytyi nuotiolla laulettuna hindinkielisenä ylistyslauluna ja jalkapallo-ottelussa Kivisaaren kentällä. Kansainvälisiä vieraita yhdisti uteliaisuus ja yhteisöllisen ilmapiirin ihailu. Monet kertoivat yllättyneensä ihmisten ystävällisyydestä ja saaristoluonnon kauneudesta.⁴⁴³ Kivisaaren nuorista tuli yllättäen myös osa stadionin päätösjuhlaa. Tapahtuman järjestäjät eivät olleet huomioineet, että puheiden lisäksi

⁴³⁵ Luterilaisia nuoria Kivisaareessa. *Kirkko ja kaupunki* 7.8.1963, 5.

⁴³⁶ Kiehtova Kivisaari. *Kirkko ja kaupunki* 26.7.1978, 4; Lemmetyinen 2023.

⁴³⁷ Tuovinen 2025.

⁴³⁸ HSKA II Cca3 Johanneksen kirkkoneuvoston ptk 27.12.1965; Meri alttaritauluna Kivisaaren kappelissa. *Kirkko ja kaupunki* 14.6.1967, 1–3; Meriristeily. *Kirkko ja kaupunki* 22.6.1977, 4.

⁴³⁹ Kuvat 72–75: Kivisaaren kappeli.

⁴⁴⁰ Meri alttaritauluna Kivisaaren kappelissa. *Kirkko ja kaupunki* 14.6.1967, 1–3; Kivisaaren kappelin vihkiminen. *Helsingin Sanomat* 13.6.1967, 9.

⁴⁴¹ HSKA Kivisaaren vieraskirjat 1936–1982; Kiehtova Kivisaari. *Kirkko ja kaupunki* 26.7.1978; Kurki 2023.

⁴⁴² Tuovinen 2025.

⁴⁴³ Luterilaisia nuoria Kivisaareessa. *Kirkko ja kaupunki* 7.8.1963, 5; Luterilaisen maailmanliiton 4. yleiskokous, nuorison ohjelmaa. *Helsingin Sanomat* 3.8.1963, 10; Luterilaisnuorison juhlilla on mukana 4000 osanottajaa. *Helsingin Sanomat* 9.8.1963, 10.

stadionilla olisi hyvä olla visuaalistakin ohjelmaa. Emäntä Liisa Louhija järjesti pikaisesti paikalle joukon Kivisaaren nuoria, jotka muodostivat stadionille tunnuksen, jonka ympärillä oli sydän ja keskellä risti.⁴⁴⁴ Vuosien saatossa Kivisaaressa vieraili moni muitakin kansainvälisiä delegaatioita. Yksi eksoottisimmista kokemuksista oli Japanin suurlähetystön vierailu:

Oli elokuun pimeä ilta. Japanilaiset olivat pukeutuneet kansallispukuihin. He asettuivat seisomaan laiturin viereiselle kivireunukselle, johon saapui pienellä moottoriveneellä Japanin suurlähettiläs. Oli aivan hiljaista. Kaikki kumarsivat. Se oli vaikuttava näky, koko kulttuuri, se atmosfääri. Myös me teimme japanilaisen tervehdyksen. Kivisaareen he jättivät muistoksi ison japanilaisen kellon.⁴⁴⁵

Kivisaaressa vieraili paljon saksalaisia, joskus liiaksikin asti. Tieto työntekijöiden välillä ei aina kulkenut ja ryhmiä saapui joskus samanaikaisesti. Majoitustilat repeilivät liitoksistaan, vierailta puuttuivat huovat ja vesi- ja ruokahuolto tuotti harmaita hiuksia.⁴⁴⁶ Yhteistyötä vahvistivat entiset merimieslähetyksen papit Olli Auterinen ja Hannu ”Hinski” Honkkila, joilla oli hyvät suhteet Saksaan. Saksalaiset viehättyivät erityisesti suomalaisesta saunasta: ”Sauna, se oli oivallista. Sinne menivät kaikki joka kerta ja Hinski koivuvihtoineen näytti meille suomalaisten tavan”.⁴⁴⁷ Myös saksalaiset antoivat osansa: he toivat laulutaitonsa ja laulunsa, jotka opettivat suomalaisille. Saksalaiset olivat myös kiitollisia tavasta, jolla heitä kohdeltiin. Matkalla Suomeen asennoituminen heihin oli Tanskassa ja Ruotsissa ollut vihamielistä.⁴⁴⁸

Kylmän sodan aikana kansainvälisistä vieraista pidettiin kirjaa. Kivisaaresta on vuosilta 1978–1980 säilynyt talonasukasluettelo, johon merkittiin kansainvälisten leirien osallistujat. Luetteloa pidettiin viranomais määräyksestä. Poliisilla ja väestörekisteriviranomaisilla oli oikeus tietää, keitä ulkomaalaisia oleskeli missäkin. Väestörekisteriasetus ja ulkomaalaislaki velvoittivat pitämään kirjaa ja ilmoittamaan saapumisesta ja lähtemisestä poliisille kolmen päivän sisällä. Tällä haluttiin varmistaa, ettei tulijoiden joukossa ollut henkilöitä, jotka olisivat uhka turvallisuudelle. Rekisteröintiä ei kuitenkaan vaadittu, jos oleskelu kesti alle kaksi viikkoa. Kivisaaren talonasukasluetteloon on kahden vuoden ajalta merkitty 76 ulkomaalaisen nimet, syntymäaika ja -paikka, ammatti, saapumis- ja poistumispäivä, sekä paluumaa tai seuraava matkakohde. Nimien perässä on poliisin rekisteröintileimat, joilla saapumis- ja poistumistiedot kuitattiin ilmoitetuksi aikarajan sisällä. Vierailijat olivat pääosin Länsi-Saksasta,⁴⁴⁹ mutta muutama saapui myös Englannista, Puolasta, Sveitsistä, USA:sta, Tanskasta ja Hollannista. Suurin osa oli opiskelijoita, mutta joukossa oli myös pappi, puheterapeutti, opettaja, sihteeri,

⁴⁴⁴ Tuovinen 2025.

⁴⁴⁵ Kurki 2023.

⁴⁴⁶ HSKA II Cca3 Johanneksen kirkkoneuvoston ptk 22.8.1965; HSKA Johanneksen seurakuntatyö 1970, 11; Saksalaisia nuoria Kivisaaressa. *Kirkko ja kaupunki* 19.7.1961, 3; Kiehtova Kivisaari. *Kirkko ja kaupunki* 26.7.1978, 4; Tuovinen 2025.

⁴⁴⁷ HSKA Kivisaaren vieraskirjat 1936–1982; Kurki 2023; Tirkkonen 2024; Tuovinen 2025.

⁴⁴⁸ Tuovinen 2025.

⁴⁴⁹ Kuvat 76–77: Vieraita Länsi-Saksasta.

nuorisotyöntekijä ja diakoni.⁴⁵⁰ Vieraskirjat paljastavat, että vieraita kävi myös Itä-Saksasta. Heidän vierailunsa lienevät olleen lyhytaikaisempia, jolloin heitä ei merkitty asukasluetteloon.⁴⁵¹

Suojelupoliisi seurasi kylmän sodan vuosina Suomeen ulkomailta suuntautunutta matkustajaliikennettä erityisesti maista, jotka toisen maailmansodan jälkeen olivat joutuneet Neuvostoliiton vaikutuspiiriin. Henkilöitä rekisteröitiin matkustajaliikenne- ja kansalaisuusperusteilla. On mahdollista, että myös Kivisaaren vierailijoita on pidetty silmällä. Asian selvittäminen ei tässä tutkimuksessa ole kuitenkaan mahdollista. Suojelupoliisin valtion turvallisuuden ylläpitämiseen liittyvien asiakirjojen salassapitoaika on 60 vuotta. Sitä nuorempi aineisto vaatii Suojelupoliisin myöntämän tutkimusluvan. Lupaharkinta perustuu julkisuuslakiin ja luvan myöntämisen perusteena on vähintään väitöskirjatason tieteellinen tutkimuskäyttö. Kivisaaren osalta asukaskirjan 1978–1980 aikaisia Suojelupoliisin kirjaamia tietoja voi tutkia vapaasti vasta vuonna 2040. Tällä hetkellä salassapitoaika mahdollistaa aineistojen tutkimisen ilman tutkimuslupaa vuoteen 1965 saakka. Vierailijoiden tiedot muilta kuin asukaskirjan ajalta ovat kuitenkin epätarkkoja. Epäviralliseen vieraskirjaan on heistä merkitty vain nimi ja kotimaa – eikä aina niitäkään. Suojelupoliisin arkistoista ei ole mahdollista etsiä tiettyyn paikkaan kohdistuvia vierailuja, tietoja on etsittävä henkilöittäin.⁴⁵²

5.6 Rippikoulua saaristoleirillä Bombayn hellehattu päässä

Rippikoulutoiminta Kivisaassa käynnistyi varhain. Sodan päätyttyä Kivisaassa pidettiin poikien kesärippikoulu 1945.⁴⁵³ Valtakunnallisesti rippikoulu oli vielä 1950-luvun alussa irrallaan muusta nuorisotyöstä, niiden erityisinä lähentäjinä toimivat kesäkodit.⁴⁵⁴ Helsingin ensimmäinen seurakunnallinen leiririppikoulu pidettiin Töölön kesäkodilla 1948. Etuna oli, että nuoret pääsivät jo rippikouluaihana mukaan kesätoimintaan. Muut seurakunnat seurasivat perässä ja vuonna 1951 järjestettiin Kivisaassa kesäkodin ensimmäinen leiririppikoulu. Seurakunnassa huomattiin, että suurin osa nuorten toimintaan mukaan tulleista saapui leiririppikoulun kautta.⁴⁵⁵ Rippikoulussa syntynyt yhteys muihin nuoriin, oli avain toiminnan jatkumiseen.⁴⁵⁶ Ensimmäinen jatkorippikoulu Kivisaassa pidettiin 1958, jossa istuttiin iltanuotiolla ja Merilinnassa, laulettiin veisuja ja juteltiin takkatulen ja tunnelmallisten öljylamppujen loisteessa.⁴⁵⁷ 1960-luvulla seurakunnat alkoivat pitää rippikouluja myös muualla,

⁴⁵⁰ HSKA Kivisaaren talonasukasluettelo 1978–1980.

⁴⁵¹ HSKA Kivisaaren vieraskirjat 1936–1982.

⁴⁵² Peltola 2025.

⁴⁵³ Helsingin ev.lut. seurakunnat. *Helsingin Sanomat* 16.6.1945, 13.

⁴⁵⁴ Huotari 1980a, 188–189.

⁴⁵⁵ HSKA Eteläisen seurakuntatyö 1951–1955; HSKA Johanneksen seurakuntatyö 1958, 11; Helander 1969, 37.

⁴⁵⁶ Tuovinen 2025.

⁴⁵⁷ Se ”jatkorippis”. *Nuori kirkko* 1.9.1958, 20.

mutta työntekijöiden mielestä paras paikka oli oma kesäkoti, sillä se sitoutti kotiseurakuntaan.⁴⁵⁸ Kirkkoherrojen kokous totesikin Kivisaaresta, että siellä oli ”erityisen suotuisat edellytykset rippikouluun ja hyvän järjestyksen säilymiseen”.⁴⁵⁹ Olosuhteet olivat kuitenkin vaatimattomat. Merilinna majoitti tytöt, lisäksi siellä ruokailtiin ja pidettiin kylmällä säällä oppitunnit. Vaatimattomista olosuhteista huolimatta saatiin ikimuistoisia kokemuksia kotiin vietäviksi. Milloin ”Honte-Honeyllä” oli ollut leirin paras hattu, Bombaysta tuotu hellekypärä, jonka isä kyynelsilmin lainasi leirikäyttöön,⁴⁶⁰ milloin taas riparilla murtui sydän, jos toinenkin:

Oli niin rapee rippis, että on surku lähteä. No, eihän meidän sentään tarvi itkeä, koska taivas tekee sen meidän puolesta. Eilen tanssittiin ihania kaulavalsseja ”I am sailing” kappaleen tahdissa ja taisi siinä murtua yhden ja vähän toisenkin sydän. Ei muuta kuin vielä kerran: olihan rapee rippis!⁴⁶¹

Rippikoulun suosio kasvoi leirimuotoisten rippikoulujen myötä. Nuoria ei tuonut rippikouluun enää aikaisempien vuosikymmenten tavoin vain perinne, vaan kiinnostusta nosti seurakunnan maine rippikoulun pitäjänä ja muiden nuorten hyvät kokemukset.⁴⁶²

6 Kivisaari yhteisen nuorisotoimiston alle 1977

6.1 Kesäkodin huuma hiipuu

Kesäkotien huuma alkoi hiipua 1960-luvulla. Niiden käyttö väheni koko Helsingin alueella ja kesäkoteja muutettiin erilaisen toiminnan käyttöön. Myös Kivisaaren kohdalla pohdittiin, miten se voitaisiin avata palvelemaan kaiken ikäisiä kaupunkilaisia.⁴⁶³ Seurakunnan nuorten toimintaan aiemmin osallistuneet suuret ikäluokat olivat kasvaneet aikuisiksi ja kävijöiden määrä oli laskussa.⁴⁶⁴ Kivisaaren toiminta hiipui muistakin syistä. Merkittävästi siihen vaikutti hallitsemattoman suureksi kasvaneen Johanneksen seurakunnan jako kahteen itsenäiseen seurakuntaan 1968. Kivisaari jäi Johanneksen ja Agricolan hallintaan, eikä yhteistyö sujunut vaikeuksitta. Kesät oli tarkoitus jakaa kahden seurakunnan kesken niin, että toinen kantoi vastuun alkukesästä ja toinen loppukesästä.⁴⁶⁵ Varsin erilaisten seurakuntien kesken oli kuitenkin vaikeaa sopia yhtenäisestä ja johdonmukaisesta ”kesäkotipolitiikasta”. Seurakunnat ajautuivat vaikeuksiin ja tilapäisratkaisuihin.⁴⁶⁶ Perinteinen avoin kesäkotitoiminta muuttui leiri-

⁴⁵⁸ HSKA II Cca3 Johanneksen kirkkoneuvoston ptk 21.8.1964.

⁴⁵⁹ HSKA II Cca3 Johanneksen kirkkoneuvoston ptk 29.9.1965.

⁴⁶⁰ Rippikoulua saaristoleirillä Bombayn hellehattu päässä. *Helsingin Sanomat* 3.7.1964, 7.

⁴⁶¹ HSKA Kivisaaren vieraskirjat 1936–1982.

⁴⁶² Rippikoulun monet mahdollisuudet. *Kirkko ja kaupunki* 30.3.1977, 1; Helsingin seurakuntien toimintaa tilastojen valossa. *Kirkko ja kaupunki* 7.9.1977, 2.

⁴⁶³ HSKA II Ccaa2 Johanneksen kirkkoneuvoston ptk 9.9.1974 §4 liite 1; HSKA II Cca3 Johanneksen kirkkoneuvoston ptk 16.2.1967 §12; HSKA III H10 Agricolan kirkkohallintokunnan ptk 12.8.1976; Roihuvuoren uusi työkeskus käyttöön. *Kirkko ja kaupunki* 16.3.1977, 1.

⁴⁶⁴ Halinen 2019, 69, 71.

⁴⁶⁵ HSKA II Cca4 Johanneksen kirkkoneuvoston ptk 3.3.1975; Seurakuntien kesää. *Uusi Suomi* 30.6.1971, 10.

⁴⁶⁶ HSKA TA Cca1 vihko 1.1. Kesäkotitoimikunnan ptk yhteenveto 29.4.1982.

ja tapahtumapainotteiseksi. Rippikoulujen aikaan saari oli vain rippikoulujen käytössä. Muina aikoina ruoka ja majoitus oli varattava etukäteen ja niiden hinnat nousivat.⁴⁶⁷

Yhteistoiminnan haasteet heijastuivat toimintaan. Päivät ohjelmoitiin leiritunnelman aikaansaamiseksi, sen katsottiin edistävän myös järjestyksen säilymistä. Saavuttaessa saareen tuli ilmoittautua isännälle virallisen oloisilla kaavakkeilla, joissa kysyttiin henkilötiedot, kotiosoite ja puhelinnumero. Samalla tulija sitoutui saaren päiväohjelmaan.⁴⁶⁸ Jokainen velvoitettiin huolehtimaan siisteydestä. Kynttilöitä ei saanut polttaa huoneissa ja matkaradion ja magnetofonin käyttö oli kielletty Merilinnassa.⁴⁶⁹ Kiristyneet säännöt herättivät kritiikkiä. Yksi kriitikoista oli pappi Mika Viljanen, joka kirkkoherrainkokoukselle lähettämässään kirjelmässä kritisoi toiminnan periaatteita ja vierailijoiden rajausta tiukin sanoin:

Pidän tärkeänä, että jokainen otetaan vastaan kädestä tervetulleeksi toivottaen. Meiltä puuttuu lämmin, vastaanottava mieli. Se ilmenee seuraavalla tavalla: Kesäkodille tulee yllättäen siellä usein ollut kaveri. Sääntöjen mukaan hänen pitäisi ilmoittaa etukäteen tulostaan. Mutta hän ei tunne sääntöjä, koska hän ei ole ollut pitkään aikaan nuorten toiminnassa mukana. Tulijan tarkoituksena on käydä vain saunassa ja jatkaa sen jälkeen purjehtimistaan. Kyseinen kaveri on siitä merkillinen, ettei häntä ole kastettu eikä hän näin ollen kuulu seurakuntaan, mutta hän on kiinnostunut uskonasioista. Mutta koska hän ei ole ilmoittautunut ja koska hän on jollain lailla epäilyttävä, hänelle ilmoitetaan jyrkästi, vaikkakin ystävällisesti, ettei saareen voi tulla. Jonkun ajan kuluttua kesäkodin laiturin ilmestyy erään seurakunnan kirkkoherran purjevene. Häinkin saapuu ilmoittamatta etukäteen tulostaan, mutta hänet toivotetaan tervetulleeksi ja tarjotaan pyytämättä kahvia. Voidaanko tällaista menettelyä puolustaa? Toiminnassa olisi päästävä eroon myös ajatuksesta, että nuorisotyöntekijä yrittää keksiä toimintaa. Sen sijaan pitäisi kysyä mitä nuori itse voi tehdä. Nuorisotyötä ei tehdä, vaan nuorten on saatava toimia itsenäisesti. Nuorilla on oltava suurempi osuus kesätoiminnan suunnittelussa ja toteuttamisessa. Kaikki nuorisotoiminta seisoo tai kaatuu sen mukana, miten luotamme nuoriin. On tärkeää, että nuoret itse laativat säännöt kesäkotia varten. Kun he itse ovat hyväksyneet säännöt, voidaan myös olettaa, että niitä noudatetaan.⁴⁷⁰

Jäädessään kahden seurakunnan yhteishallintaan Kivisaari ajautui tuuliajolle. Agricola pohti alusta lähtien Kivisaaresta luopumista. Johannekselle tuli yllätyksenä, että Agricola kieltäytyi käyttämästä Kivisaarta jo kesällä 1969.⁴⁷¹ Kivisaaren ylläpito oli työvoimavaltaista ja Agricolassa katsottiin, ettei sillä riittänyt voimavaroja kesäkodin ylläpitämiseen. Agricolan mukaan kaikista saaristossa sijaitsevista kesäkodeista olisi syytä luopua, koska niiden käyttö rajoittui kesäkuukausiin. Vaikka Kivisaari oli ihanteellinen paikka, oli se raskaasti hoidettavissa. Pätevän työvoiman saaminen ja suuren huoltohenkilökunnan pitäminen oli taloudellisesti raskasta. Agricola katsoi, että jos Kivisaarta aiottaisiin jatkossakin käyttää, olisi se rakennettava uudelleen. Samalla olisi varmistettava vedensaanti uusien kaivoin, vedettävä vesijohdot ja rakennettava kunnolliset saniteettitilat, koska saarella ei ollut peseytymispaikkoja tai asiallisia käymälöitä, jotka täyttäisivät edes välttämättömimmät vaatimukset. Liikenne oli kallis ja hankala

⁴⁶⁷ HSKA II Cb1 Agricolan kirkkoneuvoston ptk 22.5.1973.

⁴⁶⁸ HSKA III H10 Kivisaarikokous ptk 11.2.1971; HSKA III H10 Kivisaarikokous ptk 13.3.1972.

⁴⁶⁹ HSKA II Cb1 Agricolan kirkkoneuvoston ptk 22.5.1973.

⁴⁷⁰ HSKA III H10 Kesäkotien ihanuus ja kurjuus.

⁴⁷¹ HSKA II Cb1 Agricolan kirkkoneuvoston ptk 6.11.1968 §5; HSKA II Cca3 Johanneksen kirkkoneuvoston ptk 3.3.1969 §14; HSKA II Cca3 Johanneksen kirkkoneuvoston ptk 14.4.1969 §14; HSKA II Cca3 Johanneksen kirkkoneuvoston ptk 19.5.1969 §21.

järjestää.⁴⁷² Agricola totesi kesän 1969 kokeilun olleen onnistunut ja halusi luopua Kivisaaresta kokonaan keskittääkseen kesätoiminnan Virkkulan kesäsiirtolaan.⁴⁷³ Luopuminen Kivisaaresta ei tapahtunut kuitenkaan nopeasti. Agricola palasi Kivisaareen kesällä 1970 ja jatkoi hieman vastahakoisesti vähäistä toimintaa vuoteen 1975 saakka, jolloin Kivisaari oli Agricolan käytössä vain kahden viikon ajan, kun siellä pidettiin nuorten juhannus, rippikoulu ja poikien judoleiri. Agricolan luovuttua Kivisaaresta sen vapaaksi jääneitä aikoja tarjottiin seurakuntien kiinteistötoimiston taholta kaikille seurakunnille vuokrattavaksi. Johanneksen seurakunnassa Kivisaaren käyttö ei kohdannut vastaavanlaista vastustusta seurakunnan päättäjien taholta.⁴⁷⁴

Kesäkoteihin heijastuivat myös Helsingin seurakuntien taloushaasteet. Seurakuntalaisten määrä laski vuosien 1968–1977 aikana 10 prosenttia. Tulojen kasvu pysähtyi, menojen ei.⁴⁷⁵ Seurakunnat varasivat Kivisaareen varat vain työntekijöiden palkkoihin, toimintamäärärahoja ei ollut. Toimintaa yritettiin pyörittää kanttiinin tuotoilla.⁴⁷⁶ Tiukentuneessa taloustilanteessa korkeat käyttökustannukset korostuivat, mikä osaltaan vaikutti halukkuuteen luopua kesäkodista. Kivisaari haluttiin myydä. Johannes ei kannattanut ajatusta, vaan katsoi Kivisaaren olevan seurakuntien parhaimpia kesäkoteja, eikä siitä siksi tulisi luopua.⁴⁷⁷ Kiinteistötoimiston määräämät Kivisaaren vuokrat aiheuttivat kuitenkin tyytymättömyyttä seurakunnissa. Kivisaaresta perittiin huomattavasti korkeampaa vuokraa, kuin sitä paremmin varustellusta Lekholmasta. Johannes ilmaisi toistuvasti tyytymättömyytensä vuokrien suuruuteen ja kustannusten jakoperusteisiin. Kivisaaren vuokra oli 13 800 markkaa, kun puolta suuremman Lekholman vuokra oli 8000 markkaa. Suurinta vuokraa perittiin kuitenkin Meilahden seurakunnan ympärivuotisessa käytössä olevasta Sipulista, josta veloitettiin yli 41 000 markkaa. Muiden seurakuntien kesäkotien vuokra oli pääsääntöisesti vain noin 1000–2000 markkaa koko vuodelta muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta, joissa vuokra nousi korkeimmillaan 8000 markkaan. Kustannusten epätasainen jakautuminen korostui entisestään 1975, kun kiinteistötoimisto velotti Johannekselta ja Agricolalta kesästä täyden vuokran, vaikka Kivisaari oli vain osan kesää seurakuntien käytössä, sen ollessa muuten tyhjillään.⁴⁷⁸ Molemmat

⁴⁷² HSKA II Cb1 Agricolan kirkkoneuvoston ptk 25.3.1970 §5 liite.

⁴⁷³ HSKA II Cb1 Agricolan kirkkoneuvoston ptk 25.2.1970 §3.

⁴⁷⁴ HSKA Agricola 1968–1975; HSKA II Cb1 Agricolan kirkkoneuvoston ptk 20.11.1968 §4; HSKA II Cb1 Agricolan kirkkoneuvoston ptk 25.2.1970 §3; HSKA II Cb2 Agricolan kirkkoneuvoston ptk 22.8.1974 §9; HSKA II Cca4 Johanneksen kirkkoneuvoston ptk 3.2.1975; HSKA II Cca4 Johanneksen kirkkoneuvoston ptk 3.5.1976 liite 29; HSKA II Ccaa3 Johanneksen kirkkoneuvoston ptk 24.4.1976 liite.

⁴⁷⁵ Riikonen 1980, 82.

⁴⁷⁶ Tirkkonen 2024.

⁴⁷⁷ HSKA II Cca3 Johanneksen kirkkoneuvoston ptk 9.3.1970 §6; HSKA II Cca3 Johanneksen kirkkoneuvoston ptk 1.12.1971 §6.

⁴⁷⁸ HSKA II Ccaa2 Johanneksen kirkkoneuvoston ptk 9.9.1974 §4 liite 1; HSKA II Cca4 Johanneksen kirkkoneuvoston ptk 9.9.1974 §4; HSKA HaMa42 Kesäkotikehityselimen mietintö 1974; HSKA II Cb2 Agricolan kirkkoneuvoston ptk 29.4.1975 §7 liite; HSKA TA Cca1 vihko 1.1. Kesäkotitoimikunnan kokouskutsun saate 10.9.1982; HSKA II Ccaa3 Johanneksen kirkkoneuvoston ptk 5.3.1976 liite; HSKA II Cca4 Johanneksen kirkkoneuvoston ptk 15.3.1976.

seurakunnat olivat nyt haluttomia sitoutumaan sen ympärivuotiseen ylläpitoon. Alettiin keskustella vaihtoehtoista, joissa Kivisaari olisi laajemmin myös muiden seurakuntien käytettävissä. Selvitystyötä varten perustettiin Johanneksen ja Agricolan yhteinen Kivisaaren suunnittelutoimikunta.⁴⁷⁹

Kulosaaren nuorisoparlamentti toimitti suunnittelutoimikunnalle kirjelmän, jossa esitettiin Kivisaaren käytön laajentamista Itä-Helsingin seurakuntien käyttöön Mustasaaren mallin mukaisesti. Koska itäisestä Helsingistä oli pitkä matka Mustasaareen, voisi Kivisaari muotoutua idän omaksi virkistyspaikaksi. Tavoitteena oli vajaakäytön vähentäminen ja ympärivuotinen käyttö. Se edellyttäisi vakituisen henkilökunnan palkkaamista ja liikenneyhteyksien uudelleen järjestämistä.⁴⁸⁰ Johanneksen ja Agricolan kirkkoneuvostot eivät puoltaneet ajatusta. Sen sijaan ne ehdottivat, että Kivisaaresta tehtäisiin leirikeskus, jonka toiminnan pääpaino olisi rippikouluissa. Seurakunnat katsoivat, että ratkaisu olisi taloudellisesti edullinen, vähentäisi vajaakäyttöä ja helpottaisi työntekijähaasteita. Seurakunnat antoivat Kivisaaren kehittämisen yhteisen seurakuntatyön vastuulle.⁴⁸¹ Nuorisotyön johtokunta piti tärkeänä, että Itä-Helsinkiin saataisiin vapaa-ajankeskus. Se halusi estää Kivisaaren myyntiaikeet ja saada saaren uudelleen toimintaan. Kaikki tahot myönsivät Kivisaaren olevan vajaakäytöllä ja pitivät sen käytön uudelleen järjestämistä perusteltuna, uudesta käyttötarkoituksesta sen sijaan oltiin erimielisiä. Neuvotteluissa kävi ilmi, että nuorisotoimisto oli kiinnostunut Kivisaaresta. Kesäkotien kehityselin teki 1976 ehdotuksen että Kivisaari luovutettaisiin vuoden 1977 alusta yhteisen nuorisotoimiston hallintaan. Ehdotuksesta pyydettiin lausunto Agricolan, Johanneksen, Herttoniemen, Kulosaaren, Roihuvuoren, Vartiokylän ja Vuosaaren kirkkoneuvostoilta, sekä nuorisotyön johtokunnalta ja kiinteistölautakunnalta. Nuorisotoimiston johtokunta ja lähes kaikki kirkkoneuvostot puolsivat ehdotuksen hyväksymistä, Vartiokylä tosin vain varsin laimeasti. Herttoniemi puolestaan katsoi, että seurakuntien pitäisi pyrkiä vaihtamaan Kivisaari johonkin mantereella sijaitsevaan alueeseen ja siihen saakka suorittaa Kivisaaressa vain välttämättömät korjaustyöt kiinteistön rappeutumisen estämiseksi.⁴⁸² Kiinteistölautakunta otti pitkälti saman linjan kuin Herttoniemen kirkkoneuvosto. Se piti tutkimisen arvoisena kysymystä Kivisaaren vaihtamisesta mantereelta löytyvään paikkaan. Kiinteistölautakunta kiinnitti huomiota Kivisaaren kehittämisen kustannuksiin. Saaren liittäminen kunnallisiin sähkö-, vesi- ja

⁴⁷⁹ HSKA II Cb2 Agricolan kirkkoneuvoston ptk 23.2.1975 §5 liite; HSKA II Cb2 Agricolan kirkkoneuvoston ptk 27.5.1975 liite; HSKA II Cca4 Johanneksen kirkkoneuvoston ptk 3.3.1975.

⁴⁸⁰ HSKA II Cb2 Agricolan kirkkoneuvosto ptk 27.5.1975 liite.

⁴⁸¹ HSKA III H10 Kirkkoherra Matti Vironmäen kirjelmä talousjohtaja Kaarlo Penttiselle 15.9.1975; HSKA III H10 Talousjohtajan esittelylista kirkkohallintokunnalle 2.10.1975; HSKA II Cca4 Johanneksen kirkkoneuvosto ptk 1.9.1975; HSKA II Ccaa2 Johanneksen kirkkoneuvoston ptk 1.9.1975 §6 liite; HSKA III H10 Agricolan kirkkohallintokunnan ptk 12.8.1976 §4.

⁴⁸² HSKA III H10 Agricolan kirkkohallintokunnan ptk 12.8.1976 liite; HSKA II Cb2 Agricolan kirkkoneuvoston ptk 23.2.1975 §5 liite; Lemmetyinen 2023.

viemäriverkkoihin maksaisi runsaat miljoona markkaa, ja kokonaisuudessaan saaren kehittäminen ajan vaatimuksia vastaavaksi maksaisi noin kolme miljoonaa markkaa. Todettiin että varustelutasoa tuskin voitiin ratkaisevasti kohentaa seuraavan vuosikymmenen aikana.⁴⁸³

Helsingin seurakunnat olivat 1970-luvulla kesäkotien osalta eriarvoisessa asemassa. Joillakin seurakunnilla oli oma kesäkot, jotkut jakoivat sen yhden tai useamman seurakunnan kanssa, joillakin taas ei ollut kesäkotia lainkaan. Kaikki seurakunnat osallistuivat kuitenkin kesäkotien ylläpitokustannuksiin yhteistalouden puitteissa. Tätä epätasa-arvoa haluttiin tasata.⁴⁸⁴ 1950-luvulla oli tullut tavaksi, että seurakunnille hankittiin omia kesäkoteja. Seurakuntien lukumääräisen kasvun myötä tilanne riistäytyi kuitenkin hallinnasta. Helsingin kesäkodit poikkesivat valtakunnallisesti muiden seurakuntien vapaa-ajan tiloista. Monilla seurakunnilla oli käytössä yksi hyvin varusteltu kesäkot, Helsingin seurakunnilla puolestaan oli lukuisia keskitasoisia tai vaatimattomia kesäkoteja, jotka ostohetkellä olivat täyttäneet laatuvaatimukset, mutta jotka ajan saatossa olivat jääneet vaatimattomiksi ja heikkotasoisiksi. Toiminnan kehitys oli johtanut erilaisiin tarpeisiin, kuin mihin kesäkodit alun perin hankittiin. Sekä kesäkodit että niiden nimitys olivat uudistuksen tarpeessa. Esiin nousi kysymys, onko seurakuntayhtymän tarjottava seurakunnille vapaa-ajan tiloja, vai olivatko seurakunnat itse vastuussa niiden hankkimisesta. Pinnalla tuntui kuitenkin olevan ajattelu, että vain seurakuntien omissa tiloissa voidaan luoda puitteet onnistuneelle seurakuntatyölle. Kesäkodeista luopuminen nähtiin myös vaikeana niihin liittyvien tunnesiteiden vuoksi. Aiemmin vallinnut käsitys, jossa jokaisella seurakunnalla oli oma kesäkot, joka tyydyttäisi seurakunnan tarpeet, oli johtanut umpikujaan. Oli luotava uusi toimintamalli.⁴⁸⁵ Kymmenen vuoden aikana neljä eri toimikuntaa selvitti kesäkotien haasteita tarjoten erilaisia tasapuolisuuteen tähtääviä ratkaisuja. Kesäkotien tarkoitusta ja kuntoa, sekä niiden tarjoamia mahdollisuuksia ja seurakuntien tarpeita pohdittiin perinpohjin, kun samalla pyrittiin mahdollisimman reiluun ja tasapuoliseen seurakuntien kohteluun. Toimikuntien jälkeen asetettiin Kesäkotien kehityselin, joka viiden vuoden ajan teki perusteltuja ehdotuksia, mutta turhaan. Esteenä oli asiassa vallitseva laaja erimielisyys. Kehityselin totesi, että kesäkotien pitäminen on kallista, vaara elää yli varojen oli suuri. Ei kuitenkaan ollut ajateltavissa, että seurakunnat eivät jatkaisi kesäkotitoimintaa tai että se keskitettäisiin vain yhteen paikkaan. Kehityselimen näkemyksen mukaan toimintaa tuli kehittää nykyisten kesäkotien puitteissa. Päädyttiin ratkaisuehdotukseen, jossa seurakuntien omista

⁴⁸³ HSKA III H10 Agricolan kirkkohallintokunnan ptk 12.8.1976 liite.

⁴⁸⁴ HSKA HaMa42 Kesäkotikehityselimen mietintö 1974.

⁴⁸⁵ HSKA TA Cca1 vihko 1.1. Kesäkotitoimikunnan ptk 25.2.1982; HSKA TA Cca1 vihko 1.1. Kesäkotitoimikunnan ptk 29.4.1982.

nimikkokesäkodeista luovuttaisiin ja tiloja varattaisiin yhteisen varausjärjestelmän kautta.

Vaikeakäyttöisistä kesäkodeista tulisi luopua. Kivisaari ei ollut yksi niistä.⁴⁸⁶

6.2 Nuorisotoimiston alaisuuteen

Kivisaari siirtyi nuorisotoimen alaiseksi yhteiseksi kesäkodiksi vuoden 1977 alusta. Sen käyttäjinä olivat ensisijaisesti Johannes ja Agricola, sekä Vartiokylän rovastikunnan seurakunnat.⁴⁸⁷ Kivisaaren siirtyminen nuorisotoimen hallintaan ei tuntunut olevan suuri uutinen kirkollisissa piireissä, seurakuntien oma Kirkko ja kaupunki -lehti ei kirjoittanut siitä sanaakaan.

Kivisaaren siirryttyä nuorisotoimiston alle se heräsi jälleen eloon. Ikään katsomatta kaikki olivat nyt tervetulleita saareen. Monenlaisen toiminnan yhdistäminen onnistui ongelmitta. Saaressa saattoi samanaikaisesti olla vapaa-ajan toimintaa, avoimia jumalanpalveluksia, tapahtumia ja leirejä. Tiistaisin oli nuorten peli-iltoja, joissa pelattiin jalkapalloa, koripalloa ja pingistä, saunottiin ja hiljennettiin iltahartauteen. Torstaisin oli teemailtoja, joissa käsiteltiin kristityn vastuuta ja yhteiskunnallisia aiheita, pakolaisuutta ja rauhaa. Lauantaisin oli talkoopäivä, jolloin erityisesti nuoret osallistuivat haravointiin, rakentamiseen ja muihin töihin. Päivän päätteeksi pääsi saunaan. Sunnuntai oli perheiden ulkoilupäivä, jossa oli mahdollisuus ruokailuun, uimiseen, saunomiseen ja saaristolaisjumalanpalvelukseen kirkkokahveineen. Kerran kuussa pidettiin nuorten viikonloppuleiri, sekä koko kesän ajan leiritoimintaa, rippikouluja ja lastenleirejä. Aiemmin kielletty ja pahana pidetty tanssi sisältyi nyt ohjelmaan: juhannuksena 1977 juhlatunnelmaa loivat sulassa sovussa juhannustanssit ja juhannusyön messu.⁴⁸⁸ Näin ollen Johanneksen pappi Eero Saarisen unelma toteutui. Jo reilut kymmenen vuotta aiemmin oli hän haaveillut ajasta, jolloin juhannuksena tanssittaisiin Kivisaaren sillalla.⁴⁸⁹ Juhannukseen kuuluivat myös perinteiset rantakalajuhlat, yöjuoksukilpailut, ”juhannustaistelot” sekä aamuöinen avomeriristeily, joka nykyisin olisi kenen tahansa leirin turvallisuusvastaavan kauhu.⁴⁹⁰ Kivisaareen tehtiin paljon seurakuntien retkiä ja 1950-luvun nuoret kokoontuivat jälleennäkemiseen.⁴⁹¹ Saaren rakennuksia ja aluetta ylläpitävät vapaaehtoisten työleirit olivat

⁴⁸⁶ HSKA II Ccaa5 Johanneksen kirkkoneuvoston ptk 30.1.1978 §3 liitteet 1–2; HSKA TA Cca1 vihko 1.1. Kesäkotitoimikunnan ptk 12.8.1982.

⁴⁸⁷ HSKA II Cca4 Johanneksen kirkkoneuvosto ptk 10.1.1977 §8; Kivisaari nuorisotoimen alaiseksi yhteiseksi kesäkodiksi. *Helsingin Sanomat* 6.12.1976, 8; Huotari 1980b, 213.

⁴⁸⁸ Kannattaa käydä Kivisaaressa. *Kirkko ja kaupunki* 8.6.1977, 1, 4; Helsinkiläislapsen kesään mahtuu monenlaista hauskaa. *Helsingin Sanomat* 19.5.1977, 22; Seurakuntien ilmoitukset. *Kirkko ja kaupunki* 22.6.1977, 5; Kesävihjeet. *Uusi Suomi* 16.5.1979, 8; Minne mennä tänään. *Helsingin Sanomat* 19.7.1979, 11; Kursseilta taidot leireiltä muistot kesätoimintaa Helsingissä. *Uusi Suomi* 21.5.1980, 11; Kiehtova Kivisaari. *Kirkko ja kaupunki* 26.7.1978, 4; Lemmetyinen 2023; Tirkkonen 2024.

⁴⁸⁹ Tuovinen 2025.

⁴⁹⁰ HSKA Kivisaaren vieraskirjat 1936–1982; Juhannusmuistio. *Uusi Suomi* 19.06.1980, 11; Menolista. *Uusi Suomi* 23.6.1983, 19.

⁴⁹¹ Meriristeily. *Kirkko ja kaupunki* 22.6.1977, 4; Minne mennä tänään. *Helsingin Sanomat* 20.7.1978, 10; Kivisaaren 50-luvun nuorisotoimi. *Kirkko ja kaupunki* 26.7.1978, 5; Kesävihjeet. *Uusi Suomi* 16.5.1979, 8; Menolista. *Uusi Suomi* 5.8.1981, 10; Menolista. *Uusi Suomi* 14.7.1982, 13.

arkea.⁴⁹² Yhteistyötä tehtiin myös kaupungin siirtolapuutarhasaari Satamasaaren kanssa. Saarissa käytiin vuoroin vierailuilla, pelattiin lentopalloa ja istuttiin nuotiolla. Satamasaassa oli 120 siirtolamökkiä.⁴⁹³

Henkilökunta asui Kivisaassa toukokuun alusta elokuun loppuun. Kahden isännän lisäksi saassa oli pääemäntä ja hänen apunaan kaksi tai kolme keittiötyöntekijää. Pitkän tauon jälkeen myös lemmikki- ja hyötyeläimet palasivat saareen. Kontrojen aikaan saassa oli asunut karhuja, koiria, sikoja ja poneja.⁴⁹⁴ Sotien aikaan saassa pidettiin lampaista.⁴⁹⁵ Nuorisotoimiston alaisuudessa Kivisaassa asuivat isäntä Timo Lemmetyisen susikoirat Ville ja Otto.⁴⁹⁶ Lisäksi saassa pidettiin jälleen sikaa, joka kiinnosti kovasti kaupunkilaislapsia.⁴⁹⁷

Kivisaassa oli aina myös kesäpossu tai pari. Possujen karsina oli saunalle kulkevan polun varrella metsikössä. Possu tuotiin saareen pienenä porsaana ja haettiin elokuun lopulla isona sikana pois. Saaren ensimmäinen possu oli niin ihmisläheinen, ystävällinen ja kesy, että kulki osittain vapaana saassa. Tulipa se joskus sitten Merilinnan sisällekkin, mutta oli sisäsiisti, ei se mitään sotannut. Kesän aikana possu söi biojätteet, niitä ei tarvinnut kompostoida. Kun se sitten syksyllä haettiin teurastamolle, oli se iso operaatio. Sika vietiin häkissä fiskarilla, mutta se, että se saatiin häkkiin, oli kova duuni. Maksuksi siasta saatiin joulukinkkua. Syksyllä saassa pidettiin sitten muistelut ja syötiin kinkkua. Eihän se nyt toki juuri sitä samaa possua ollut, mutta kinkku kumminkin.⁴⁹⁸

Kivisaaren siirtyessä nuorisotoimiston alle se oli huonossa kunnossa, aiempina vuosina siellä oli tehty vain pieniä korjauksia. Saari luovutettiin käyttöön siinä kunnossa kuin se oli, suuria parannuksia ei ollut luvassa. Oli kuitenkin selvää, että jotain korjauksia oli tehtävä.⁴⁹⁹ Asetettiin toimikunta arkkitehteineen huolehtimaan välttämättömistä korjauksista, joiden tarkoitus oli estää pääarakennusta tuhoutumasta. Pitkän tähtäimen suunnitelmana oli Kivisaaren säilyttäminen, vaaliminen ja suojeleminen.⁵⁰⁰ Kiireellisimpiä korjaustöitä tehtiin vapaaehtoisvoimin.⁵⁰¹ Nuorisotoimistossa Snellun erityisnuorisotyöntekijänä toiminut Timo Lemmetyinen tuli Kivisaaren isännäksi 1977. Hän muisteli saaren kunnostustöitä:

Ensimmäisenä kesänä 1977, tuli toukokuussa kesäkodille seurakuntien kiinteistötoimiston ihmisiä yhdessä Nuorisotoimiston johtaja Pekka Hietasen kanssa. Yhdessä kävimme rakennukset läpi. Päivän päätteeksi kiinteistöjohtaja sanoi, että ”no niin Masa [Matti Huttunen] ja Timo, pistäkää tämä paikka kuntoon, niin tämä toiminta saa jatkua täällä”. Ja niin me sitten laitoimme ensimmäisenä kesänä Kivisaaren niin hyvään kuntoon, että kun syyskuun alussa saareen tehtiin jälkitarkastus, hämmästeltiin siellä, miten paikka oli muuttunut niin paljon. Apuna meillä oli 10–15 nuorta. Nuoret olivat noin 20–25-vuotiaita, useat Lauttasaaren entisiä seurakuntanuoria. Masa oli kotoisin Lauttasaaresta, ja sitä kautta tunsivat nämä nuoret. Tämä nuortenporukka sitten Masan johdolla teki valtavan määrän kunnostustyötä, paikkojen kuntoon laittamista ja siistimistä, sekä jätteiden ja kaatopaikkatarvikepoistojen poiskuljetusta.⁵⁰²

⁴⁹² HSKA Kivisaaren vieraskirjat 1936–1982.

⁴⁹³ Kiehtova Kivisaari. *Kirkko ja kaupunki* 26.7.1978, 4; Lemmetyinen 2023.

⁴⁹⁴ Kontro 2024.

⁴⁹⁵ Kaksi virkistyskotia Helsingin liepeillä. *Sotainvaliidi* 1.9.1942, 20.

⁴⁹⁶ Kuvat 78–80: Kivisaaren kesäpossu ja isäntä Timo Lemmetyisen koirat Ville ja Otto.

⁴⁹⁷ Kiehtova Kivisaari. *Kirkko ja kaupunki* 26.7.1978, 4.

⁴⁹⁸ Lemmetyinen 2023.

⁴⁹⁹ HSKA III H10 Agricolaan kirkkohallintokunnan ptk 12.8.1976 liite; HSKA II Cca3 Johanneksen kirkkoneuvosto ptk 21.5.1962; HSKA III H10 Agricola Kivisaarikokous ptk 8.3.1971 §3; HSKA III H10 Agricola Kivisaarikokous ptk 13.03.1972; Unohtumaton kesä odottaa meitä. *Nuori kirkko* 1.5.1950, 71.

⁵⁰⁰ Kiehtova Kivisaari. *Kirkko ja kaupunki* 26.7.1978, 4.

⁵⁰¹ Kuvat 81–84: Kivisaaren kunnostusta nuorten vapaaehtoistyönä.

⁵⁰² Lemmetyinen 2023.

6.3 Erityistä nuorisotyötä

Jo ennen nuorisotoimiston alaisuuteen siirtymistä Kivisaassa tehtiin erityisnuoriso- ja jengityötä. Kun muuttoliike kaupunkeihin voimistui 1960–1970-luvuilla lisäsivät sen tuomat haasteet sosiaalisia ongelmia. Nuorisotyö yritti auttaa maalta muuttaneita nuoria sopeutumaan kaupunkielämään.⁵⁰³ Nuorisopastoreiden ehdotuksesta perustettiin 1963 seurakuntien Nuorisotoimisto huolehtimaan yhteisestä nuorisotyöstä ja tukemaan paikallisseurakuntia. Uutena toimintana alkoi nopeasti laajeneva jengityö, jolla oli jo seuraavana vuonna viisi työntekijää ja oma toimintapiste, Snellu. 1960-luvun lopun huumeongelma oli antanut nuorisotyölle uuden haasteen.⁵⁰⁴ Erityisnuorisotyö oli syntynyt vastauksena tilanteeseen, jossa perinteinen nuorisotyö ei enää riittänyt. Se puhui inhimillisyydestä, vastuusta ja välittämisestä, eikä antanut valmiita vastauksia, vaan jotain tärkeämpää: rinnalla kulkemista.⁵⁰⁵ Erityisnuorisotyötä kritisoitiin kuitenkin siitä, ettei se monen mielestä ollut riittävän hengellistä. Toimintaan ei kuulunut hartaushetkiä, rukoilemista tai hengellisten laulujen laulamista, vaan siinä pyrittiin konkreettisiin tavoin auttamaan nuoria, joilla ongelmia päihteiden, mielenterveyden tai käyttäytymishäiriöiden kanssa. Huonoa käytöstä ei hyväksytty, mutta sen syiden ymmärrettiin olevan syvemmillä, turvattomuudessa, ihmissuhteissa tai itsetunnossa. Usein riitti, että nuori kohtasi turvallisen aikuisen, jonka kanssa pohtia elämänkysymyksiä.⁵⁰⁶

Jengit ja päihteet näkyivät kaduilla ja Johanneksen seurakunnan alue oli levotonta. Ensimmäinen huumeaalto oli uutinen, jota väritti voimakas moralisointi. Huumeiden lisäksi lisääntyi nuorten alkoholin käyttö ja liimojen haistelu.⁵⁰⁷ Nuorten ongelmat heijastuivat Johanneksen nuorisotoimintaan ja sen myötä myös Kivisaareen. Johanneksessa aloitettiin jengityö 1971. Se kohdistui noin 30 nuoreen, jotka olivat ”melkoista sanomista ja häiriötäkin aiheuttaen” liikehtineet Johanneksen kirkolla. Työhön tuli vanhempi konstaapeli Martti Latikka. Latikan ”jengi-kerho” lopetti toimintansa tarpeettomana vuoden 1973 alussa siihen kuuluneiden nuorten kasvettua aikuisemmiksi.⁵⁰⁸

Ongelmat eivät kuitenkaan päättyneet. Johanneksen kappalainen Oke Peltonen esitti vakavan huolen nuorisotyön tilasta, jonka piirissä esiintyi epäjärjestystä, päihteiden käyttöä ja rikkomuksia, joiden vuoksi poliisiakin oli tarvittu paikalle. Peltonen mukaan nuorisotyö oli ajautunut tilanteeseen, jossa se tuki tahtomattaan huumeiden käyttöä ja epätervettä elämäntapaa.

⁵⁰³ Halinen 2019, 58; Saarikangas 2003, 397–402.

⁵⁰⁴ Huotari 1980b, 193, 212–214; Kaartinen 2017, 11.

⁵⁰⁵ Välittääkää musta edes vähän. *Kirkko ja kaupunki* 11.5.1977, 6–7.

⁵⁰⁶ Halinen 2019, 59.

⁵⁰⁷ Tirkkonen 2024; Kaartinen 2017, 15–16, 40.

⁵⁰⁸ HSKA II Cca3 Johanneksen kirkkoneuvoston ptk 30.11.1970 §9; HSKA II Cca3 Johanneksen kirkkoneuvoston ptk 18.1.1971 § 10; HSKA II Cca4 Johanneksen kirkkoneuvoston ptk 3.9.1973 §4 liite 4.

Peltonen korosti ongelmien heijastuvan myös Kivisaareen, mistä syystä varhaisnuoria ei voitu ohjata toimintaan.⁵⁰⁹ Nuorisopastori Seppo Tirkkonen näki asian toisin.

Nuorisotyö on vaikeuksissa, koska tämän kaupungin nuorilla on vaikeuksia. Johanneksen nuorisotyö tavoittaa enimmäkseen ns. normaalinuoria, jotka käyvät koulussa tai työssä, harrastavat baaria, pop-musiikkia, seurustelua ja viikonlopun juhlimista. Kohtaamme kuitenkin myös paljon nuoria, joiden kodit ovat rikkinäisiä ja joiden kotina on katu ja jengi, jotka ovat enemmän tai vähemmän päihteiden vankina, joskus väkivaltaisia, ehkä jo vankilakierteessä. Yhteistä näille nuorille on se, että evankeliumi on löytämättä. Tältä pohjalta on itsestään selvää, että nuorisotyössä on ongelmia. On mietittävä tarkkaan, sanooko nuorisotyötä vai olosuhteita huonoksi. Sääntöjen rikkomista nuorisotiloissa on tietysti tapahtunut. Joskus on rikottu tavaroita, tupakoitu salaa tai nahisteltu. Vaikein on ollut päihdepykälä, jota on rikottu monta kertaa. Kurittomuutta on ollut, mutta ei mitään anarkiaa.⁵¹⁰

Tirkkosen mukaan Peltosen rouvaa oli peloteltu, mikä vaikutti kappalaisen tiukkasävyiseen kirjeeseen. Nuorisotyön ongelmat olivat kuitenkin todellisia ja välillä tiloja jouduttiin rajaamaan, kun päihteiden käyttäjät häiritsivät toimintaa.⁵¹¹ Kivisaareen tarvittiin isännäksi sopiva henkilö.

Nuorten toive oli, että isännäksi saataisiin henkilö, joka oli tottunut nuoriin ja kykenisi valvomaan järjestystä, erityisesti päihteettömyyttä. Isännällä ei saisi olla suosikkeja, jotka kiertäisivät Kivisaaren sääntöjä.⁵¹² Isännän apuna toimi kuntouttavan työtoiminnan nuoria.

Näille ”rengelle” toiminta Kivisaareessa oli hyvin merkityksellistä:

Yksi rengestä oli aiemmin tuomittu rikoksista, mutta sai Kivisaareessa vastuuta ja luottamusta. Mutta tietenkin se merkitsi sitä, että meillä työntekijöillä oli silmät ja korvat auki, mutta hän sai hoitaa niitä vastuuhommia. Ja myöhemmin kastoin hänen lapsensa ja kirjoitin presidentti Kekkoselle puoltokirjeen armahdukseen, kun hän oli nuori perheen isä pienen lapsen kanssa. En huomannut, että niistä rengestä olisi ollut jotain huolta. Toki ymmärsin, että heidän elämänsä on aika lailla rikki, mutta koin heidät hyvin joviaaleina ja hyödyllisinä puuhaajina saareissa, jossa oli paljon kiinteistöjä ja kaikkea tekemistä. Huumetaustaisista nuorista osa aikuisena eli hyvää elämää ja säilytti siteen Kivisaareen.⁵¹³

Kivisaaren siirtyessä nuorisotoimiston alle siellä tehtävästä leiri- ja kuntoutustoiminnasta tuli osa erityisnuorisotyön kokonaisuutta. Kuntoutuvat nuoret asuivat saareissa kuukauden kerrallaan. Ehtona oli työnteko ja raittius, majoitus ja ruoka olivat maksuttomia. Säännöt olivat tiukat: jos retkahti, sai lähteä. Saarella oli paljon nuoria ja lapsia, siellä ei voinut olla päihtyneenä tai huonokuntoisena. Nuorille jakso oli katkos elämäntapoihin ja -tilanteisiin.⁵¹⁴ Vaikka joukkoon mahtui epäonnistumisiakin, suurimman osan kohdalla onnistuttiin:

Harri tuli Snellulle parikymppisenä vuonna 1976. Ryppykaveri oli matkalla sinne ja pyysi mukaan. Snellusta tuli turvasatama. ”Täällä oli aina tyyntä, vaikka kuinka myrskyistä olis ollu itsellä. Muutamista työntekijöistä tuli tärkeitä tuttuja.”, Harri kertoo. Snellun lisäksi Kivisaaren talkooleireistä tuli tärkeitä, samoin retkistä, etenkin Lappiin. Jotain muutokseen kannattelevaa jäi ehkä kytemään niistäkin. 1982 hän istui tuomion Keravan vankilassa ja sen jälkeen asiat alkoivat vähitellen muuttua. Harri pääsi eteenpäin.⁵¹⁵

1970-luvun lopussa Kivisaaren toiminta oli kulkenut kauas sen ensimmäisistä kesäkotivuosikymmenistä, jolloin toiminta oli suunnattu uskonratkaisun tehneille

⁵⁰⁹ HSKA II Cca4 Johanneksen kirkkoneuvoston ptk 7.5.1973.

⁵¹⁰ HSKA II Cca4 Johanneksen kirkkoneuvoston ptk 3.9.1973 §4 liite 4.

⁵¹¹ Tirkkonen 2024.

⁵¹² HSKA III H10 Kivisaarikokous ptk 11.2.1971.

⁵¹³ Tirkkonen 2024.

⁵¹⁴ HSKA Cc1 vihko 1.4. Erityisnuorisotyön toimikunnan ptk 20.4.1978 §8; Lemmetyinen 2023; Kaartinen 2017, 60, 97–98.

⁵¹⁵ Kaartinen 2017, 73.

seurakuntanuorille. Samalla se oli kuitenkin palannut juurilleen kodiksi ja kannattelijaksi heille, jotka painivat sosiaalisten ongelmien, köyhyyden ja päihteiden kanssa. Saaren ”alkuasukkaat”, liikemiehet, rengit, kalastajat, salakuljettajat ja pirtukauppiaat, eivät enää olleet itseään huonommassa tai paremmassa seurassa, kun heidän henkensä liikkui saarelaisten muistoissa. Kivisaari helli kallioillaan ja tuulisilla rannoillaan kaikkia. Nuoret kuntoutujat, kesäasukkaat, päivävieraat, rippikoululaiset ja kaiken ikäiset kaupunkilaiset mahtuivat sulassa sovussa samaan saareen, jonka toiminta leikkasi läpi kaikki yhteiskuntaluokat. Saaressa aaltoili yhä sen alkuperäinen tarkoitus: ”Kivisaaren kesäkoti ei ole kodin korvike, vaan se tahtoo olla koti aidoimmassa ja rikkaimmassa mielessä nuorilleen, aivan kuin seurakunta tahtoo olla meidän äitimme”.⁵¹⁶ Kivisaari oli yhtä lailla herrain huvila, kuin kenen tahansa oma kesäkoti.

7 Johtopäätökset

Helsingin itäisessä saaristossa sijaitseva Kivisaari sai ensimmäiset asukkaansa 1850-luvulla, jolloin saareen muutti Backmanin kalastajaperhe. Kivisaaren seuraava uusi vaihe alkoi 1920-luvun taitteessa liikemies Kontron rakennuttaessa saareen Merilinnana tunnetun kesähuvilan. Kivisaari siirtyi Helsingin seurakuntien omistukseen 1936, jolloin sinne perustettiin seurakuntien kesäkoti, jonka toiminta oli suunnattu rippikoulun käyneille nuorille. Kivisaari on ollut seurakuntien käytössä vuoteen 2023 saakka. Helsingin seurakunnat omistavat yhä saaren, mutta sen tulevaisuus on vielä avoin.

Alkusysäyksenä Kivisaaren kesäkodin perustamiselle toimi Suomessa 1900-luvun alussa herännyt ajatus kesäkotitoiminnasta. Ensimmäiset kesäkodit hankittiin 1910-luvulla, seurakuntien lisäksi niitä oli myös järjestöillä. Seurakunnallinen nuortentoiminta oli vielä uutta, mutta jo tässä vaiheessa oli kuitenkin havaittu, että kesätauko irrotti monia nuoria seurakuntayhteydestä. Kesäkoti mahdollisti ympärivuotisen nuortentoiminnan ja vastasi kaupunkilaisnuorten tarpeisiin, sillä monet nuoret viettivät kesän pölyisessä kaupungissa työskennellen. Kesäkoti tarjosi kesänviettopaikan nuorille, joilla muutoin ei ollut mahdollisuutta lomanviettoon. Ajan hengessä vahvana esiintynyt ajatus ”hyvästä maaseudusta ja pahasta kaupungista” ohjasi toimintaa ja nuoria terveelliseen kesänviettoon. Asetelma heijasti pelkoja kaupungistumisesta ja modernisaatiosta. Kesäkodin tervehenkinen, luonnonläheinen ympäristö ja tervehenkisten kristittyjen nuorten seura nähtiin hyväksi.

Nuorisotyön ihanteet ja tavoitteet heijastuivat Kivisaaren toimintaan: 1930-luvulla tärkeänä pidettiin omaa uskonratkaisua ja hengellisyyttä, sotien aikaan pinnalle nousi yhteiskunnallinen vastuu ja muiden auttaminen, sotien jälkeen kansankirkkoajatus avasi ovet laajemmalle joukolla

⁵¹⁶ Kesäkodit, siunaus nuorille. *Kirkon nuoriso* 1.6.1941, 23–30.

ja kansainvälisiä suhteita rakentamalla tehtiin rauhantyötä, 1970-luvulla korostettiin sosiaalista vastuuta ja erityisnuorisotyötä. Vuosikymmenten aikana nuorisotyön ihanteet muuttuivat monin tavoin, mutta Kivisaari taipui kerta toisensa jälkeen palvelemaan niitä.

1930-luku oli kesäkodin perustamisen, hengellisyyden ja kaaripallon aikaa. Kivisaaren ensimmäinen kesä kului valmistelutehtävissä, varsinainen toiminta aloitettiin seuraavana vuonna. Avajaisjuhllallisuuksia vietettiin piispan johdolla runsain joukoin helluntaina 1937. Suuren suosion saanut kesäkotikoti ja sen nopeasti kasvaneet kävijämäärät todistivat kesäkodin hankinnan olleen siihen käytettyjen varojen arvoista. Kesäkotitoiminnasta oli kokemuksia jo aiemmilta vuosilta, kun seurakunta oli vuokrannut kesäkotia Herttuaniemestä. Omasta pysyvästä kesäkodista iloittiin nyt kuitenkin suuresti, pysyvyys takasi toiminnan jatkumisen ja kesäkodista huolehtimisen. Kivisaaren toiminta kohdistui rippikoulun käyneisiin seurakuntanuoriin, partiolaisten ja ”pikkupoikien” leiriniemi toi saareen myös nuorempia leiriläisiä. Tärkeä osa toimintaa hartauselämä ja nuorten seurat, jotka kokosivat saareen kerralla yli sataakin osallistujaa. Kesäkotien kautta Suomessa läpimurron tehnyt kaaripallo (lentopallo) oli kesäkodin suosituin laji, saarella ”ei kulunut päivääkään ilman kaaripalloa”.

Kesäkodin toimintaa 1940-luvulla värittivät sota, pula-aika ja sotainvalidit. Kivisaari oli valmistautunut vastaanottamaan 1940 kesäolympialaisten kansainvälisiä vieraita, mutta innostus vaihtui pettymykseen olympialaisten peruuntuessa. Sota vaikutti toimintaan suuresti ja konkretisoi sota-ajan vastuunkantoa. Työntekijöistä monet olivat rintamalla tai palvelivat muissa sodan ajan tehtävissä. Myös nuoria oli poissa, kun pojat olivat rintamalla, osa tytöistä työleireillä tai sotaa paossa maaseudulla. Sota keskeytti toiminnan kahdesti, jatkosodan alkaessa 20.6.–7.7.1941 sekä Helsingin suurpommitusten seurauksena kesän 1944 ajan. Sota-aika leikkasi kesäkodin kävijämääriä, mutta rauhan tultua ne palautuivat nopeasti entiselleen.

Sotien aikana nuoret ottivat osaa yhteiskunnalliseen vastuunkantamiseen. Kirjeet ja paketit kulkivat kodin ja rintaman välillä, sodassa olevia muistettiin rukouksin ja kaatuneet saatettiin yhdessä sankarihautaan. Vuosina 1940–1943 Kivisaassa asui kuntoutuvia sotainvalideja, jotka osallistuivat nuorten tavoin kesäkodin askareisiin ja ohjelmaan. Pula-aika toi omat vaikeutensa. Puuttuvia ruoka-aineita paikattiin viljelyksillä ja kalastuksella, nuoria kehoitettiin tuomaan mukana omat ruokatarpeet. Kuljetukset tuottivat haasteita, polttoainepulan vuoksi omia moottoriveneitä ei voitu käyttää ja kulku oli hetkittäin kokonaan höyrylaivaliikenteen varassa. Haasteista huolimatta kesäkotitoimintaa pyrittiin jatkamaan. Suomen ja Saksan kirkon yhteydet sota-aikana olivat tiiviit. Saksalaista nuorisokasvatusta ihannoitiin ja sen vaikutukset heijastuivat suomalaiseen nuorisotyöhön. Täysin selväksi ei kuitenkaan käy, kuinka avoimesti niitä suosittiin.

Kivisaaresta tuli ”kansankirkon kesäkoti” 1950–1960-luvuilla. Yhteiskunnan elintason nousu ja liberalisoituminen näkyivät. Kansankirkkoajattelu avasi kesäkodin kaikille nuorille. Kesäkoti tarjosi edullisen ruoan, ilmaisen majoituksen ja päivittäisen laivayhteyden. Nuorista haluttiin huolehtia kokonaisvaltaisesti. Kesäkodin suosio kasvoi ja 10 000 kesävieraan raja rikkoutui ensimmäisen kerran 1961. Toiminta yhdisti hengellisyyden ja vapaa-ajan. Luterilaisen maailmanliiton aloitteesta perustetut kansainväliset työleirit ja tapahtumat toivat vieraita kauempaakin. Ensimmäiset leiririppikoulut saarella pidettiin 1950-luvulla. Niistä saadut hyvät kokemukset vakiinnuttivat leirimuotoiset rippikoulut Kivisaareen.

1960-luvulla nuoriso alkoi erottua omaksi yhteiskuntaluokakseen: televisio, populaarimusiikki ja kulutuskulttuuri muokkasivat arvoja. Seurakunnan nuorisotyö muuttui. Syntyi uusi hengellinen nuorisomusiikki kitarasäestyksineen ja Kivisaarikin sai käyttöön omatekoiset ”DDR-laulukirjat”, jotka nimettiin saarella vierailevien saksalaisten mukaan. Elokuvien vetovoimaan vastattiin tekemällä elokuvateattereihin lyhytelokuva Kivisaaresta. Se kertoi onnellisesta kesänvietosta saarella, johon kuka tahansa olisi tervetullut.

Kesäkodin vuosikymmeniä kestänyt huuma hiipui 1970-luvulla. Nuoret kiinnittyivät yhä vahvemmin baareihin ja kaupunkielämän viihteeseen. Kivisaari oli avoinna enää viikonloppuisin ja viikkotoiminnasta sai tietoa vain kysymällä suoraan nuorisotyöntekijöiltä. Seurakuntien jako ja tiukentunut talous asettivat sen jatkon vaakalaudalle. Kesäkoti oli vajaakäytöllä ja myyntiuhan alla. Kivisaaren pelastukseksi koitui siirtyminen yhteisen nuorisotoimiston alle 1977. Huonoon kuntoon päässyttä kesäkotia kunnostettiin, mutta sen fasilitetit olivat yhä alkeelliset: saarella ei ollut sähköä tai kunnallista vesijärjestelmää. Talousvesi haettiin suurella työllä mantereelta.

Toiminta avattiin kaiken ikäisille ja kaikille seurakunnille. Toiminnan ideologiana oli yhä hengellisyyden ja vapaa-ajan yhdistäminen, lisänä mukaan tulivat kristillisyyden ja yhteiskunnan yhdistämisen teemat. Saaristolaisjumalanpalvelukset olivat kaikille avoimia. Rippikoululeirien pito jatkui, lisäksi Kivisaarella tehtiin jengi- ja erityisnuorisotyötä ottamalla saaren kunnostustöihin syrjäytymisvaarassa olevia nuoria. 1970-luvun loppuun tultaessa Kivisaaren kesäkoti ja sen nuorisotyö oli kulkenut pitkän tien, kasvaen seurakuntanuorten hengellisestä kodista talkoohengen, sota-ajan sopeutumisen ja nuorisokulttuurin muutoksen kautta monipuoliseksi nuorten vapaa-ajan toiminnan ja hengellisyyden keskuksiksi, joka pyrki huolehtimaan kokonaisvaltaisesti nuorten hyvinvoinnista.

Kesäkodin toiminnan aikana Kivisaaren aiempi menneisyys jatkoi elämäänsä saarella. Sen vaiheissa voi kuulla vuoropuhelun eri aikojen välillä. Kalastajien ja huvilakauden historia ja rakennukset punoutuivat kertomuksina kesäkotitoimintaan. Menneisyys – tai kuvitelma siitä – jatkui tarinoiden perintönä. Kontron aika Kivisaarella oli lyhyt, mutta merkittävä. Hän

rakennutti saaren tärkeimmät rakennukset luoden pohjan kesäkotitoiminnan mahdollistamiselle. Kalastajien aika puolestaan leikkaa Kivisaarta kolmessa kohdassa: kalastaja-aikana, jolloin Backmanit olivat saaren ainoat asukkaat, Kontrojen huvila-aikana sekä seurakuntien kesäkotitoiminnan aikana. Kalastajat elivät Kivisaassa vielä kymmenen vuotta kesäkotitoiminnan alkamisen jälkeen, tunnettu pirtun salakuljettajakin kelpasi seurakuntien kesäkodin pitkäaikaiseksi talonmieheksi ja veneenkuljettajaksi. Saaren vaiherikas menneisyys on elänyt Kivisaassa näihin päiviin saakka.

Kivisaaren varhaisvaiheisiin liitetyt kertomukset Kontrosta pirtun salakuljettajana ja aviottoman lapsen surmaajana ovat muodostaneet kiehtovan kудelman, jota on kerrottu leirinuotioilta lehtien sivuille saakka. Tarinat ovat kuitenkin vain tarinoita. Toisella niistä ei ole mitään todellisuuspohjaa, toiseen on sekoittunut todellisia tapahtumia, mutta tekijät ovat vaihtuneet. Pirtun salakuljetuskertomukset ovat aikakauden saaristo-oloissa uskottavia: 1920–1930-luvuilla salakuljetus oli yleistä ja Kivisaassa asuneilla kalastajilla August ja Julius Backmanilla oli tuomioihin johtaneita yhteyksiä lähipiirissään, minkä ohella saaren vesiltä löydetty pirtu viittaa heidän mahdolliseen osallistumiseensa tai vähintäänkin tietoisuuteen salakuljetuksesta. Saarta ei kuitenkaan hankittu ja rakennettu kieltolain tuotoin, sillä Kontro oli varakas ja Kivisaari rakenteilla jo ennen kieltolain voimaantuloa.

Aviottoman lapsen surmaan liittyvä kummitustarina jäi tässä tutkimuksessa vaille näytöä. Kontrojen avioliitto tunnettiin onnelliseksi, lapsen syntymästä ei löydy todisteita ja ajallisesti se osoittautui mahdottomaksi. Saaressa tunnetusti eläneistä lapsista yksikään ei kuollut. Kivisaaren kummitustarinat alkoivat varhain, viimeistään 1950-luvun alussa. Tarinaan liitetty Alma Kontro ei tuolloin olisi voinut kummitella Kivisaassa, sillä hän oli yhä elossa ja kuoli vasta 1982. Kivisaaren kummitus onkin todennäköisesti keksitty tarina, jolla on hillitty kesäkodin leiriläisten yöjuoksua. Kivisaaren myyttien ytimessä sykkii aito historiallisuus, mutta sen ympärille syntyneet tarinat ovat olleet ajanvietettä ja osin myös vastanneet leirielämän tarpeisiin.

Kivisaari on ollut osa Helsingin seurakuntien nuorisotyötä lähes 90 vuoden ajan. Tässä tutkimuksessa aika on rajattu sen noin neljäänkymmeneen ensimmäiseen toimintavuoteen, päättyen Kivisaaren murrosvaiheen alkuun, sen siirtyessä Helsingin seurakuntien yhteisen nuorisotoimiston alle. Kivisaaren vaiheet 1980-luvulta eteenpäin aina nykypäivään saakka olisivat mielenkiintoinen tutkimuskohde, joka täydentäisi kesäkodin aikajanan ja näyttäisi nuorisotyön kehityksellisen kaaren.

Arkistot, kävijätilastot, seurakuntien rahoituspäätökset ja haastattelut osoittavat kesäkodin toiminnan olleen jokaisella tarkastellulla vuosikymmenellä merkittävää, usein jopa keskeinen osa nuorisotyötä. Kesäkotitoimintaa kutsuttiin 1930-luvulla sitä suunnannäyttäjäksi, 1940-luvulla

se säilyi nuorten tukikohtana tarjoten levähdyspaikan sodasta, 1950- ja 1960-luvuilla toiminnan kasvaessa entisestään se keräsi jopa puolet vuotuisista nuorten toiminnan kävijäkerroista ja 1970-luvulla tiukentuneessa taloustilanteessa sen säilyttämisestä taisteltiin juuri nuorisotyön tarpeisiin vedoten. Lukuisat lehtileikkeet, vieraskirjamerkinnot ja arkistolähteet kuvaavat, kuinka merkityksellinen Kivisaari ja sen toiminta oli nuorille. Sain haastateltavaltaani Liisa Tuoviselta (ent. Louhija) lainaksi kirjan, jonka Kivisaaren nuoret olivat kirjoittaneet hänelle tammikuussa 1966 hänen siirtyessään pois Johanneksen nuorisotyöstä ja Kivisaaren emännän tehtävistä. Kirjaa lukiessani lävisti mieleni yksi ajatus: suurin kaikista on rakkaus. Millä rakkaudella, ilolla ja kiitollisuudella nuoret olivat kirjan koonneet. Vielä 59 vuotta myöhemmin se kosketi minua, vaikka en tuntenut heistä ketään. Kaikki se hyvä, mitä he olivat saaneet Kivisaaressa kokea, eli yhä kirjan sivuilla.

Yksilöiden toiminnalla on ollut merkittävä vaikutus Kivisaareen. Heidän aloitteensa, verkostonsa ja hartiavoimansa määräsivät milloin kesäkotia ostettiin, miten se pysyi kunnossa, sai uutta sisältöä toimintaansa tai pelastui rapistumiselta. Kivisaaren historiassa ovat vaikuttaneet niin visionäärit, kuin ”kädet savessa” tekijätkin. Kontron vaikutusta Merilinnan rakennuttajana ja Paavo Virkkusen osuutta Kivisaaren hankkijana ja kesäkodin perustajana ei voi kiistää. He olivat visionäärejä, jotka näkivät Kivisaaren mahdollisuudet. Kivisaari on kuitenkin rakentunut tekijöiden kautta monen sellaisen henkilön vaikutuksesta, joiden nimi on jäänyt kirjaamatta historiankirjan lehdille. Hiljaiset tekijät ovat olleet niitä, joiden vaikutus ja osuus ovat rakentaneet Kivisaaren kaikkine vaiheineen. Vaatimattomuus ja yksinkertaisuus ovat olleet aina osa Kivisaarta. Jo 1930-luvulla hyvänä nähty vapaa-ajan, luonnon ja virkistystoiminnan yhdistäminen on säilynyt läpi vuosikymmenten. Kaupunkikotien kehittyessä kesäkotia on säilyttänyt vaatimattomat puitteensa, jonka olemukseen lähtemättömästi ovat kuuluneet yksinkertaisuus ja arkiset askareet, joihin osallistuminen on nähty hyväksi ja sitouttavaksi. Vuosikymmenten aikana kesäkotia on tullut lukemattomille nuorille rakkaaksi. Alkuperäinen tavoite Kivisaaresta nuorten kodin rinnalla ”toisena kotina” on toteutunut monen kohdalla.

Kivisaaren historia ja vaiheet ovat olleet huonosti tunnettuja. Sitä ei ole kirjattu talteen seurakuntien arkistoon tai kirjoihin ja kansiin. Moni kivisaarelainen on vienyt muistot ja oman hiljaisen tietonsa mukanaan. Kivisaaren historian tunteminen on kuitenkin tärkeää. Seurakunta joka ei tunne historiaansa, ei parhaalla mahdollisella tavalla osaa rakentaa tulevaisuuttaan. Helsingin seurakuntien ratkaistessa Kivisaaren tulevaisuuden kohtaloa on syytä tuntea sen menneisyys ja vaiheet. Käsissä on kulttuurihistoriallinen aarre, joka nykyiselläänkin tarjoaa ainutlaatuiset puitteet. Tämä tutkimus on avannut Kivisaaren vaiheita varhaisista ajoista 1970-luvun loppuun. Se on avannut myös näkökulmia jatkotutkimukseen. Monien yksittäisten,

Kivisaaren vaiheisiin vaikuttaneiden henkilöiden tutkimus avaisi lisää kesäkotitoimintaa ja sen taustalla vaikuttaneita motiiveja, jotka joskus ovat henkilökohtaisia ja yksittäisten tapahtumien synnyttämiä. Kivisaaren toimintaa voisi verrata myös muihin Helsingin seurakuntien kesäkotien toimintaan. Tutkimus voisi paljastaa, oliko Kivisaari jotenkin erityinen kesäkotien joukossa, vai tarjosivatko kaikki kesäkodit toiminnallaan merkittäviä kokemuksia ja sitouduttiinko niihin voimakkaasti. Sota-ajan Saksan yhteyksien ja kylmän sodan aikainen kansainvälisten vieraiden tutkimus avaisi kiinnostavalla tavalla lisää kirkon yhteyksiä ja vaiheita Saksaan sekä sodasta toipuvaan Eurooppaan. Tässä tutkimuksessa esiin noussut Suomen ja Saksan kirkkojen yhteistyö, sekä saksalaisen kulttuurin ihannointi ja vaikutukset suomalaiseen nuorisotyöhön olisivat kiinnostava tutkimuskohde. Kylmän sodan aikaisen tutkimuksen haasteena on kuitenkin Suojelupoliisin arkistojen 60 vuoden suoja-aika. Sitä nuoremman aineiston tutkiminen edellyttää Suojelupoliisin myöntämää tutkimuslupaa, joka myönnetään vain vähintään väitöskirjatasoiseen tutkimukseen. Vanhempi Suojelupoliisin ja sen edeltäjien Etsivän keskuspoliisin ja Valtiollisen poliisin arkistot ovat tutkittavissa Kansallisarkistossa vuoteen 1965 saakka. Arkistoissa tietoja ei kuitenkaan ole kirjattu paikkojen mukaan, tietoa voi etsiä vain yksittäisten henkilöiden henkilösivujen kautta.

Kivisaaren ensimmäisten vuosikymmenten kaltaista avointa kesäkotitoimintaa ei seurakunnilla enää ole. Tutkimus kuitenkin osoitti, että avoin ja monimuotoinen toiminta, jossa rippikoululaiset, seurakuntanuoret, perheet ja muut seurakuntalaiset luontevasti kohtasivat, vahvisti nuorten sitoutumista seurakuntaan. Helsingin seurakuntayhtymän pohtiessa Kivisaaren tulevaisuutta olisikin perusteltua selvittää mahdollisuutta malliin, joka avaisi saaren jälleen myös vapaamuotoiselle toiminnalle. Nuoria voisi vetää saareen samat tekijät kuin ennenkin: yhteisöllisyys, ystävien seura ja merellinen ympäristö. Kivisaari voisi tarjota viitekehyksen sille, miten seurakunnat voisivat kehittää nuorisotyötä yhteisöllisempään suuntaan.

Tämän tutkimuksen ensiriveillä olin Kivisaareissa jäähyväisleirillä syyskuussa 2023. Nyt johtopäätöksiä kirjoittaessani syyskuussa 2025 palasin Kivisaareen, jonka Merilinna seiso yhä järkähtämättömänä sateista taivasta vasten. Sen maalipinta oli hieman kuluneempi, Kaleeriksi kutsuttu majoitus- ja luokkatila näytti väsyneeltä ja hiljaiselta ja kappeli oli lukittu. Nuorten jälkeensä jättämät elämän jäljet olivat ainakin hetkeksi poissa. Saari hengitti yhä minussa ja minä siinä. Oli ikään kuin mikään ei olisi ollut muuttunut ja samalla kaikki.

8 Liitteet

Viite 15. Kuvat 1–3: Kaarlo ja Alma Kontron perhe.

Kuva 1: Alma ja Kaarlo Kontro 1912. KKA. Kuva 2: Kontron perhe Armfeltintien kodissa 1920. KKA. Kuva 3: Alma Kontro lapsineen 1930. KKA.

Viite 19. Kuva 4: Kaarlo ja Alma Kontron koti Eirassa, Armfeltintie 18.

Kontrojen koti Armfeltintie 18 Helsingin Eirassa 1937. Arkkitehti Armas Siitonen 1916. Talossa on kolme kerrosta ja 13 huonetta. MV. Historiallinen kuvakokoelma, valokuvaamo Pietisen kokoelma. HK19670603:30276.

Viite 25. Kuvat 5–11: Kontrojen kesänviettoa Kivisaaressa.

Kuva 5: Kalervo Kontro ampuu variksia kivellä, äiti Alma nojaa kiveen, etualalla Kalervon pikkuveli Mauno. KKA. Kuva 6: Kivisaaren saunalla. KKA. Kuva 7: Kontrojen lapset Kivisaaressa 1920-luvun lopulla. KKA. Kuva 8: Kontro poikiensa Kalervon ja Olavin kanssa Kivisaaren laiturilla kalasaaliin kanssa. KKA.

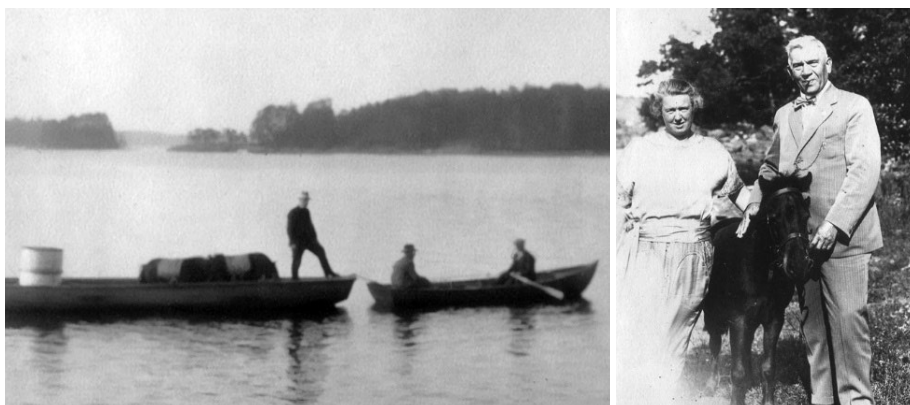

Kuva 9: Juhlat Merilinnan terassilla 1920-luvulla. KKA. Kuva 10: Kivisaassa kiireisellä johtajalla oli aikaa levätä ja hoitaa liikesuhteitaan. Kuvassa Kontro lepää penkillä, vieressä seisoo tukkukauppias O. Parkkinen. KKA. Kuva 11: Kaarlo ja Alma Kontro lukevat lehteä Merilinnan terassilla 1920-luvulla. KKA.

Viite 26. Kuvat 12–13: Ponit Kivisaassa.

Kuva 12: Kontron pojilleen lupaamat ponit veneessä matkalla Kivisaareen 1925. KKA. Kuva 13: Alma Kontro ja saksalainen liikemies Engmann Kivisaassa ponin kanssa. KKA.

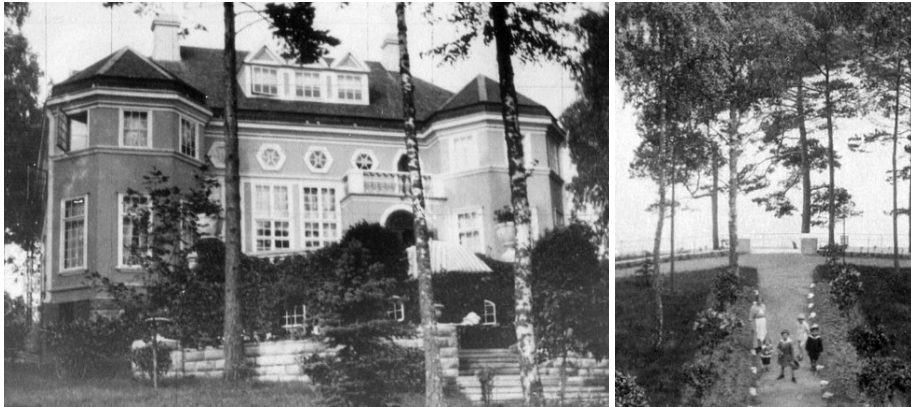
Viite 27. Kuva 14: Kivisaaren kesäsika teurastettuna.

Kivisaaren kesäsika teurastettuna 1920-luvulla. Etualalla Kivisaassa asunut kalastaja August Backman pitää kiinni sian saparosta. Taaimmainen sikaa kantavista miehistä on Kivisaaren puutarhuri Jaakko Herkell, vieressä Alma Kontro. KKA.

Viite 28. Kuvat 15–16: Kivisaaren päärakennus Merilinna.

Kuva 15: Kivisaaren Merilinna juuri valmistuttuaan 1920-luvun alussa. KKA. Kuva 16: Näkymä Merilinnasta saunarantaan. Kontron lapsia palvelusväkeen kuuluvan naisen kanssa. KKA.

Viite 38. Kuvat 17–18: Kivisaaren karhut.

Kuvat 17 ja 18: Karhut lähdessä eläintarhaan Englantiin. Karhuja oli Kivisaassa neljä. KKA.

Viite 60. Kuvat 19–21: August ja Julius Backman.

Kuva 19: Kalastaja August Backman (1866–1950) vierailulla Isossa Villasaarella. Henkikirjoihin Augustin kohdalle on merkitty felakt, jolla on viitattu häneltä puuttuneeseen vasempaan käteen. Kuva Jan Strangin kirjasta Saaristounelmia. Kuva 20: Kalastaja Julius Backman (1868–1939) talvikalastamassa Kivisaassa. KKA. Kuva 21: Julius Backman, palvelusväkeen kuuluva nainen, Kontrojen kaksostytöt Mirja ja Raila sekä koirat Nero ja Bella talvisessa Kivisaassa 1920-luvun lopulla. KKA.

Viite 79. Kuvat 22–23: Pirtukanisteri.

Kuva 22: Pirtukanisteri Kivisaaren Merilinnassa 2025. JPA. Kuva 23: Pirtukanistereita kaljaasissa Helsingin Halkolaiturilla 1927. TA. Kuvan tunniste TA43007.

Viite 86. Kuva 24: Kalastaja Backmanien puinen torppa.

Backmanien torppa seiso Kivisaaren lahdenpoukamassa lähes sadan vuoden ajan. Se poltettiin August Backmanin muutettua pois saarelta 1947. Kuva Helsingin seurakuntien julkaisusta Kivisaaren viesti 1948.

Viite 98. Kuvat 25–26: Kontron ja Herkellin perheet.

Kuva 25: Kontrojen ja Herkellin perhettä palvelusväen kanssa. Tuolilla istuu puutarhuri Jaakko Herkell. Vasemmalla tyttärensä kädestä kiinni pitää rouva Selma Herkell. Kuvan etualalla Alma Kontro koira sylissään, hänen takanaan Kontrojen pojat Kalervo, Olavi ja Mauno. Taustalla palvelusväkeä. KKA. Kuva 26: Puutarhatöitä Kivisaarella. KKA.

Viite 120. Kuvat 27–28: Kontron hautajaiset Helsingin Hietaniemessä 25.3.1928.

Kuva 27: Kontron arkku Hietaniemen kappelissa. Arkun vieressä Kontron lapset. KKA. Kuva 28: Kontron hautaan lasku. KKA.

Viite 124. Kuvat 29–30: Kontro pyramideilla Egyptissä, hautamuistomerkki Hietaniemessä.

Kuva 29: Kaarlo Kontro ystävineen Egyptissä 1920. Kontro ensimmäisenä oikealta. Kuva kirjasta Kolme miestä matkalla 1921. Kuva 30: Kontron hauta Hietaniemessä keväällä 2025. JPA.

Viite 182. Kuvat 31–34: Kivisaaren kesäkodin avajaisjuhla 30.5.1937.

Kuva 31: Juhla-asuiset airuet vastaanottamassa höyryalus Jollasta. JPA. Kuva 32: Juhlavieraita nousemassa höyryaluksesta Kivisaaren laiturille. JPA.

Kuva 33: Nuoria avajaisjuhlassa Merilinnan pääoven yläpuolella olevalla parvekkeella. Parveke on myöhemmin purettu. JPA. Kuva 34: Paavo Virkkunen Merilinnan terassilla ulos siirretyn pianon vierellä. JPA.

Viite 191. Kuvat 35–36: Kaaripalloa ja lentopalloa Kivisaaressa.

Kuva 35: Kaaripalloa (nyk. lentopallo) Kivisaaren uudella ”kaariskentällä” 1930-luvun lopussa. JPA. Kuva 36: Lentopalloa Kivisaaressa 1970-luvulla. Saksalaiset pelaavat Vuosaaren seurakunnan rippikoululaisia vastaan. Laji säilytti suosionsa kesäkodilla vuosikymmenestä toiseen. HSKA.

Viite 267. Kuvat 37–38: Sotainvalidit Kivisaaressa 1942–1943.

Kuva 37: Sotainvalidit ja Kivisaaren lampaat. Kuva Sotainvaliidi -lehestä 1.9.1942. Kuva 38: Sotainvalidit ja Kivisaaren henkilökuntaa Merilinnan terassilla. Henkilökuntaan kuului kesäkodin hoitaja, keittäjä ja lotta. Kuvatekstissä kerrotaan, kuinka päivät kuluivat iloisessa toverihengessä iloiseen tyyliin tarinoiden. Kuva Sotainvaliidi -lehestä 1.9.1942.

Viite 272. Kuvat 39–40: Nuori kirkko -lehden kansikuva 1.9.1943.

Vasemmalla Nuori kirkko lehden kansilehti, oikealla osasuurennos kannen valokuvasta. Nuori kirkko 1.9.1943.

Viite 281. Kuvat 41–42: Partiotervehdyksiä.

Kuva 41: Suuri partiotervehdys 1934. LSM Suomen Metsäyhdistyksen kokoelma, Metsätaloudellinen Valistustoimisto. V91002:1714. Kuvan tunniste. Kuva 42: Partiolaiset tervehtimässä lippua 1938. LSM Suomen Metsäyhdistyksen kokoelma, Metsätaloudellinen Valistustoimisto. Kuvan tunniste V91002:2320.

Viite 284. Kuva 43: Kaatuneiden kuvat.

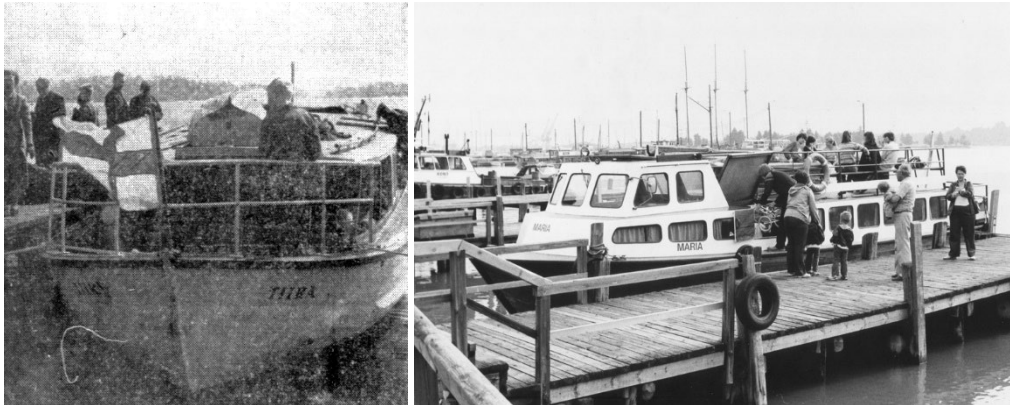
Sodassa kaatuneiden seurakunnan poikien valokuvat asetettiin Merilinnan salin seinälle 1945. Kuvien keskellä teksti: Veljet, aika on lyhyt. Viereisellä seinällä muotokuva Paavo Virkkusesta. JPA.

Viite 327. Kuvat 44–45: Kivisaaren yhteysalus.

Kuva 44: Tiiralla pääsi päivittäin Kivisaareen Korkeasaaren lauttalaiturin vierestä. Helsingin Sanomat 30.5.1957.

Kuva 45: Yhteysalus Maria lähdössä Kivisaareen. HSKA.

Viite 335. Kuvat 46–51: Kivisaaren elämää 1960-luvulla.

Kuva 46: Pojat laiturilla. LTA. Kuva 47: Nuoria rantakalliolla sateenvarjo auringonsuojana. LTA. Kuva 48: Nuoret Merilinnan terassilla. LTA. Kuva 49: Pojat tupakoimassa saunalla. LTA. Kuva 50: Lehdenlukua Merilinnan terassilla. LTA. Kuva 51: Kivisaaren henkilökuntaa, lapsia ja nuoria. Kuvassa keskellä Kivisaaren emäntä Liisa Louhija (myöh. Tuovinen). LTA.

Viite 354. Kuva 52: Pojat kantavat vettä saunaan.

Kivisaaren saunassa käytettiin pesuvetenä merivettä, joka piti kantaa kahdenkymmenen metrin päästä. Helsingin Sanomat 3.7.1964.

Viite 359. Kuvat 53–56: Kivisaaren moottorivene.

Kuva 53: Kivisaaren moottorivene. HSKA. Kuva 54: Nuoria Kivisaaren moottoriveneessä 1960-luvulla. LTA. Kuvat 55: Kivisaaren fiskari. HSKA. Kuva 56: Tarvittaessa myös isäntä kuljetti saareen tulijoita Kivisaaren ja mantereen välillä. Merellä liikuttiin säässä kuin säässä. JPA.

Viite 361. Kuvat 57–58: Ruokailuja Kivisaarella.

Kuva 57: Ruokailu Vuosaaren seurakunnan isä-poikaleirillä. HSKA. Kuva 58: Ruokailu Kivisaaren kunnostustalkoissa. JPA.

Viite 373. Kuvat 59–60: Kivisaaren kesäkauden avajaiset 1960.

Kuva 59: Kivisaaren isäntä ja sellotaiteilija Karoly Garam soittaa selloa Merilinnassa kesäkauden avajaisissa 1960. HSKA. Kuva 60: Piispa Martti Simojoki Kivisaaren laiturilla kesäkauden avajaisissa 1960. HSKA. Kuvat julkaistu myös lehdessä Kirkko ja kaupunki 1.9.1960.

Viite 383. Kuvat 61–65: Juhannuksen vietto Kivisaarella.

Kuva 61: Nuoria Merilinnan terassilla. HSKA. Kuva 62: Juhannuksen juhlintaa kokon äärellä. HSKA. Kuva 63: Nuorisoa Merilinnan edustalla. HSKA. Kuva 64: Koronan peluuta Merilinnan terassilla. Kuva 65: Purjehdusta. HSKA.

Viite 389. Kuvat 66–67: Kahden kalan kammio ja Merilinna.

Kuva 66: Majoitushuone nimeltä ”Kahden kalan kammio” asukkaineen Kivisaaren Merilinnassa 1955. Nuoret nimesivät Kivisaaren majoitushuoneita humoristisilla nimillä. HSKA. Julkaistu lehdessä Helsingin Kirkkosanomat n:o 3 1955. Kuva 67: Merilinna, jossa Kahden kalan kammio sijaitsi. Runsas joukko nuoria sen terassilla. HSKA.

Viite 396. Kuvat 68–69: Karoly Garam ja Sirkka Saarikoski, Jordaniksi nimetty salmi.

Kuva 68: Kivisaaren isäntä ja sellotaiteilija Karoly Garam kihlattunsa Sirkka Saarikosken kanssa Merilinnan salissa 1960-luvulla. LTA. Kuva 69: Karhusaaren ja Ison Villasaaren välinen kapea salmi, joka kivisaarelaisten toimesta oli nimetty Jordaniksi. Tässä salmessa soudellessaan Karoly ja Sirkka kihloutuivat. LTA.

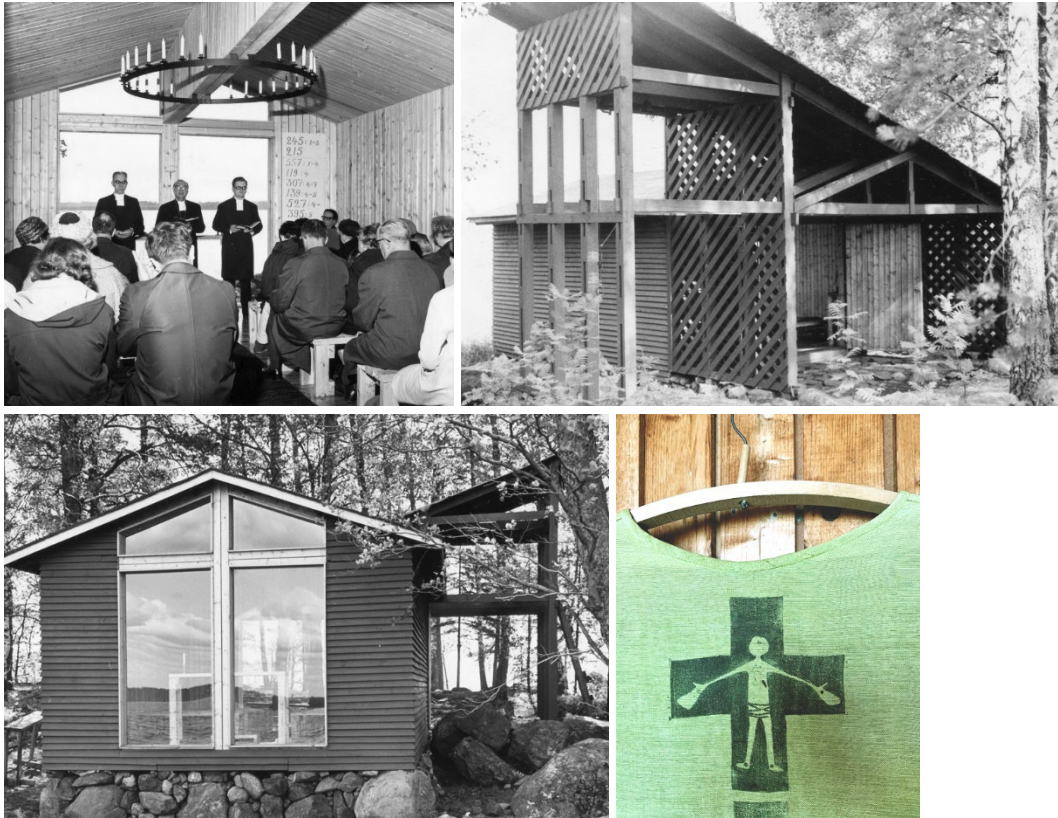
Viite 405. Kuvat 70–71: Jumalanpalveluksia ja hartauksia ulkona.

Kuva 70: Hartaus Merilinnan edustalla. Kivisaaressa pidettyihin jumalanpalveluksiin ja hartaushetkiin osallistui niin paljon ihmisiä, että niitä pidettiin ulkonakin. Myös piano on tuotu ulos. Julkaistu lehdessä Nuori kirkko 1.9.1940. Kuva 71: Seurat Kivisaaressa. Puhumassa pastori Erkki Sarkama. Julkaistu lehdessä Kirkon Nuoriso 1.6.1941.

Viite 439. Kuvat 72–75: Kivisaaren kappeli.

Kuva 72: Kivisaaren kappelin vihkiminen 11.6.1967, vihkijänä piispa Aarre Lauha. HSKA. Kuva 73: Kappelin sisäänkäynti, vasemmalla kellotorni. HSKA. Kuva 74: Kappeli kuvattuna mereltä. Venevajan ovien paikalle tehtiin risti-ikkuna, joka toimii myös alttaritauluna. HSKA. Kuva 75: Kappeliin tehtiin kirkkotekstiilit lehmuksenvihreästä pellavasta. Kuvassa ainoa nykypäiviin saakka säilynyt kasukka. JPA.

Viite 449. Kuvat 76–77: Vieraita Länsi-Saksasta.

Kuva 76: Saksalaisia vieraita Kivisaaren yhteysaluksessa 1960-luvulla. LTA. Kuva 77: Gardis ja Helmut Schoof Länsi-Saksasta Reininmaalta. Heillä oli mukana noin 20 seurakuntanuoren ryhmä. ”Euroopassa etsitään tällä hetkellä innokkaasti yksinkertaisempaa, ympäristömyönteistä ja luonnonläheistä vihreää elämisen mallia. Täällä Kivisaaressa saamme tuntumaa siihen, mitä se käytännössä voisi olla, Gardis ja Helmut kertovat. Emme ole täällä pelkästään lomailemassa, vaan teemailloissa tutustumme eri maiden kristittyjen näkemyksiin sekä selvitämme kristittyjen vastuuta luonnosta ja maailmasta, sanovat Gardis ja Helmut, jotka olivat Kivisaaressa myös edellisenä kesänä.” HSKA. Julkaistu lehdessä Kirkko ja kaupunki n:o 26, 1981.

Viite 496. Kuvat 78–80: Kivisaaren kesäpossu ja isäntä Lemmetyisen koirat Ville ja Otto.

Kuva 78: Kivisaaren kesäpossu. HSKA. Kuva 79: Kivisaaren henkilökuntaa, isäntä Timo Lemmetyisen sylissä pentukoiria Otto, vierellä koira Ville. HSKA. Kuva 80: Isäntä Lemmetyisen koira Ville. JPA.

Viite 501. Kuvat 81–84: Kivisaaren kunnostusta nuorten vapaaehtoistyönä.

Kuvat 81–82: Kivisaaren kunnostustöitä ja puiden pilkkomista. HSKA. Kuvat 83–84: Talkoolaisia Kivisaassa 1970-luvulla. JPA.

9 Lähteet ja kirjallisuus

Painamattomat lähteet

Helsingin kaupunginarkisto, Helsinki	HKA
Helsingin poliisilaitoksen osoitetoimisto	HPO
Tilastotoimisto	TT
Helsingin seurakuntien keskusarkisto, Helsinki	HSKA
Hallintoarkisto	Ha
Toimikuntien arkisto	Ta
Jonna Peitson arkisto	JPA
Vierailu Kivisaareen syyskuussa 2023 ja 2025, muistiinpanot vierailuista.	
Kaarlo Kontron arkisto	KKK
Kansallisarkisto, Helsinki	KA
Helsingin käräjäoikeus	HKO
Helsingin pitäjän seurakunnan arkisto	HPSA
Helsingin poliisilaitoksen rikososaston väkijuomalakiosaston arkisto	HPRVA
Helsingin raastuvanoikeuden arkisto	HROA
Helsingin tuomiokunta	HT
Lääkintöhallitus	LH
Tilastollisen päätoimiston tilastoarkisto	TPTA
Uudenmaan henkikirjat	U
Kansalliskirjasto, Helsinki	KK
Pienpainatekokoelma	PPK
Kansallinen Audiovisuaalinen instituutti, Helsinki	KAVI
Liisa Tuovisen arkisto	LTA
Lusto Suomen Metsämuseo	LSM
Museovirasto	MV
Suomen Elinkeinoelämän keskusarkisto, Mikkeli	ELKA
Suomen Sukuhistoriallinen yhdistys	SSHY
Työväen arkisto	TA

Painetut lähteet

Iisalo, Osmo (1921). *Kolme miestä matkalla. Kertomus kolmen miehen Juhanin, Tuomaan ja Simeonin pikaretkestä pyramiideille*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Kirja.

Jermo, Aake (1974). *Kun kansa eli kortilla. Reportaasi lähimenneisyydestä*. Helsinki: Otava.

Kalevalaseuran vuosikirjat 1921–1929. Helsinki: Otava.

Kanerva, Juha (1999). *Olympiaunelmia. Suomalaiset olympiahankkeet ja -haaveet*. Helsinki: Liikuntatieteellinen seura.

Kivisaaren viesti. (1948). Eteläisen nuoret. Helsinki 1948.

Liimatainen, Rauno (1987). *Suuri lentopalloteos I*. Saarijärvi: Suomen Lentopalloliitto.

Saarikoski, Pentti (1958). *Runoja*. Helsinki: Otava.

Saarikoski, Pentti (1984). *Nuoruuden päiväkirjat*. Pekka Tarkka (toim.). Helsinki: Otava.

Saarikoski, Tuula (2015). *Kaaos ja kirkkaus*. Helsinki: WSOY.

Strang, Jan (2001). *Tammisalo – paratiisi meren äärellä*. Helsinki: Tammisalolaisten yhdistys.

Tarvainen, Olavi (1942). *Suomen kirkon nuorisotyö. Synodaalikirjoitus Turun arkkihiippakunnan pappeinkokoukseen 1942*. Turku: Uuden Auran Osakeyhtiön kirjapaino.

Virkkunen, Paavo (2002). *Lannistumaton – Paavo Virkkusen elämä*. Helsinki: WSOY.

Wilkerson, David (1962). *Risti ja linkkuveitsi. The cross and the switchblade*. Jouko Heinikainen (suom.). Helsinki: Aikamedia.

Sanoma- ja aikakauslehdet

Ajan Suunta 1937.

Helsingin Kirkkosanomat 1955–1959.

Helsingin Sanomat 1936–1992.

Hufvudstadsbladet 1909–1928.

Iltalehti 1928.

Ilta-Sanomat 1956–1957.

Kauppalehti 1928.

Kirkko ja kaupunki 1960–1978.

Kirkon nuoriso 1937–1941.

Kotimaa 1937–1944.

Metsästys ja kalastus 1923.

Nuori kirkko 1935–1960.

Sotainvaliidi 1942–1943.

Suomen Kuvalehti 1956.

Uusi Suomi 1955–1986.

Internetlähteet

Evankelis-luterilaisen kirkon historian suurimmat yt-neuvottelut päätökseen – Helsingin seurakuntayhtymän palveluista vähennetään 45 henkilötyövuotta. Seurakuntalainen 12.9.2022. <https://www.seurakuntalainen.fi/uutiset/evankelis-luterilaisen-kirkon-historian-suurimmat-yt-neuvottelut-paatokseen-helsingin-seurakuntayhtymän-palveluista-vahennetaan-45-henkilötyövuotta/> (viitattu 8.3.2025).

HSKA Yhteisen kirkkoneuvoston pöytäkirja 8.9.2022. <https://hsrky10fi.oncloudos.com/cgi/DREQUEST.PHP?page=meeting&id=202276> (viitattu 1.4.2025).

KAVI Juurakon Hulda 1937. <https://elokuvapolku.kavi.fi/katso-elokuvia/pitkat-elokuvat/juurakon-hulda-1937/> (viitattu 16.3.2025).

KAVI Kukonlaulusta kukonlauluun 1955. https://www.finna.fi/Record/kavi.elonet_elokuva_124687 (viitattu 16.3.2025).

KAVI SL189 Nuorison saari 1956. Åkerblom Olle. E-kopio. Tallennettu tutkimuskäyttöön. JPA. Katsottavissa linkillä <https://youtu.be/SUWI4mLMwy4> (viitattu 28.9.2025).

StatFin rahanarvonmuunnin (s.a.). Tilastokeskuksen tietokanta. <https://stat.fi/tup/laskurit/rahanarvonmuunnin.html> (viitattu 12.9.2025).

Suursota esti suomalaisten odottaman Helsingin olympiaisännyyden 1940. (s.a.). Helsingin suomalainen klubi. <https://xn--itsenisyys-u5a.fi/suursota-esti-suomalaisten-odottaman-helsingin-olympiaisannyden-1940/> (viitattu 1.4.2025).

Vartiosaari, idän luontohelmi. (s.a.). Helsingin kaupunki. <https://historia.hel.fi/fi/alueet/kaakkoinen/vartiosaari-idan-luontohelmi> (viitattu 6.12.2024).

Vuosaari-seura. (s.a.). Vuosaaren historia. <https://vuosaari.fi/historia/> (viitattu 5.11.2024).

Haastattelut

Elste-Ranta Taija (2025). Haastattelu 10.1.2025.

Haapanen Eero (2024–2025). Sähköpostikirjeenvaihto 2024–2025.

Huovinen Eero (2025). Puhelinhaastattelu 20.5.2025.

Kontro Kaarlo (2024). Haastattelut 13.10.2024 ja 17.12.2024.

Kurki Matti (2023). Puhelinhaastattelu 20.10.2023.

Lemmetyinen Timo (2023). Puhelinhaastattelu 18.10.2023.

Peltola Tuomas (2025). Sähköpostitiedustelu 12.5.2025.

Tirkkonen Seppo (2024). Puhelinhaastattelu 30.10.2024.

Tuovinen Liisa (2025). Haastattelu 17.6.2025.

Haastattelut tekijän hallussa.

Kirjallisuus

- Bergholm, Tapio (2006). Moottorin pärinää ja pauketta. Häggman Kai (toim.) *Täältä tulee nuoriso! 1950–79*. Porvoo: WSOY.
- Elomaa, Rauno (1980). Nuorisotyön kehitys 1970-luvulla. Virtanen, Kalevi (toim.) *Se on edessäpäin: kristillisen nuorisotyön historian ja nykyisyyden oppikirja*. Helsinki: Nuorten Keskus.
- Haapanen, Eero (2016). *Sörkan rysäkeisarit. Kalastajia, ajureita ja salakuljettajia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Haara, Pekka (1993). *Anttolan historia*. Jyväskylä: Kirjapaino Gummerus.
- Haikarainen, Raine (1980). Nuorten hengellinen musiikki. Virtanen, Kalevi (toim.) *Se on edessäpäin: kristillisen nuorisotyön historian ja nykyisyyden oppikirja*. Helsinki: Nuorten Keskus.
- Halinen, Ville (2019). *Helsingin Vanhankirkon nuorisotyö 1960-luvun kirkollis-yhteiskunnallisessa murroksessa*. Pro gradu tutkielma. Helsingin yliopisto.
- Helander, Eila (1969). *Helsingin seurakuntien nuorisotyö vuosina 1945–1955*. Käytännöllisen teologian laudaturtutkielma. Helsingin yliopisto.
- Huotari, Voitto (1980a). Helsingin seurakuntaelämä 1940-luvun puolivälistä 1970-luvun lopulle. *Kehityksen kärjessä, usein vähän jäljessä*. Esa Santakari (toim.). Helsinki: Helsingin ev.lut. seurakuntien seurakuntayhtymä.
- Huotari, Voitto (1980b). Helsingin seurakuntien yhteiset työmuodot. *Kehityksen kärjessä, usein vähän jäljessä*. Esa Santakari (toim.). Helsinki: Helsingin ev.lut. seurakuntien seurakuntayhtymä.
- Häggman, Kai (2006). Johdanto. Häggman Kai (toim.) *Täältä tulee nuoriso! 1950–79*. Porvoo: WSOY.
- Kaarninen, Mervi & Sirkka Aapola (2003). Näkökulmia suomalaisen nuoruuden ja nuorison historiaan. Sinikka Aapola & Mervi Kaarninen (toim.) *Nuoruuden vuosisata. Suomalaisen nuorison historia*. Nuorisotutkimusseura. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 909. Jyväskylä: Gummerus.
- Kaarninen, Mervi (2006). Nuorisokulttuurin läpimurto. Häggman Kai (toim.) *Täältä tulee nuoriso! 1950–79*. Porvoo: WSOY.
- Kaarninen, Pekka (2003). Kurittomat sukupolvet vanhoissa suomalaisissa elokuvissa. Sinikka Aapola & Mervi Kaarninen (toim.) *Nuoruuden vuosisata. Suomalaisen nuorison historia*. Nuorisotutkimusseura. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 909. Jyväskylä: Gummerus.
- Kaartinen, Jaakko (2017). *Selviämistarinoita. Snellu 50*. Helsinki: Helsingin seurakuntayhtymän erityisnuorisotyö.
- Kairulahti, Vanessa & Kouvola Karoliina (2018). *Helsingin henget. Opas pääkaupunkiseudun aaveisiin*. Helsinki: WSOY:n kirjallisuussäätiö. SKS kirjat.

- Larkio, Mauri (1980). Kehityksen vuosikymmenet 1906–1945. *Kehityksen kärjessä, usein vähän jäljessä*. Esa Santakari (toim.). Helsinki: Helsingin ev.lut. seurakuntien seurakuntayhtymä.
- Murtorinne, Eino (1975). *Veljeyttä viimeiseen saakka*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 94. Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallinen Seura.
- Murtorinne, Eino (1977). Kirkon seitsemän vuosikymmentä. Heikkilä, Markku & Eino Murtorinne (toim.) *Kirkko Suomalaisessa yhteiskunnassa 1900-luvulla*. Helsinki: Kirjapaja.
- Murtorinne, Eino (1995). *Suomen kirkon historia 4. Sortovuosista nykypäiviin 1900–1990*. Porvoo: WSOY.
- Paavilainen, Marko (1998). *Karjalasta kaukomaille. Valtameri Osakeyhtiön ja sen edeltäjien vaiheet 1913–1998*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Paavilainen, Marko (2010). *Aina valmiina. Partioliike Suomessa 1910–2010*. SKS. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1254, Tiede. Hämeenlinna: Kariston kirjapaino Oy.
- Pulkkinen, Jonna (2015). *Kieltolaki. Kielletyn viinan historia Suomessa*. Helsinki: Minerva Kustannus Oy.
- Pullat, Raimo (1993). *Itämeren rutto. Pirtun salakuljetusta vuosina 1919–1939*. Suom. Jouko Vanhanen. Oulu: Kaleva.
- Riikonen, Pauli (1980). Helsingin seurakuntien talous ja hallinto. *Kehityksen kärjessä, usein vähän jäljessä*. Esa Santakari (toim.). Helsinki: Helsingin ev.lut. seurakuntien seurakuntayhtymä.
- Saarikangas, Kirsi (2003). Nuorten lähiöt. Sinikka Aapola & Mervi Kaarninen (toim.) *Nuoruuden vuosisata. Suomalaisen nuorison historia*. Nuorisotutkimusseura. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 909. Jyväskylä: Gummerus.
- Strang, Jan (2016). *Saaristounelmia Helsingissä. Vartiosaaren ja Helsingin itäsaariston pienten saarten historia*. Helsinki: Antiikki-kirja.
- Veijola, Maija (2008). *Kauhua ja naurua – tutkimus lasten kummitusjuttuperinteestä*. Pro gradu tutkielma. Helsingin yliopisto.

10 Henkilöluettelo

Auterinen Olli	59
Backman Alexander Magnus	11, 13
Backman August	10–14, 21, 25, 29, 53, 70, 73, 77, 78
Backman Carl Wilhelm	11
Backman Henrik (vanhempi)	11
Backman Henrik <u>Julius</u>	10–14, 21, 25, 29, 53, 70, 73, 78
Backman Maria (vanhempi)	11–13
Backman Maria Sofia	11–12

Backman Olga Amanda	11
Eklund, rouva	36
Engmann, saksalainen liikemies	77
Gallen-Kallela Akseli	7
Garam Karoly	53, 83, 87
Garam Sirkka (ent. Saarikoski)	53, 86
Grönroos Keijo	53
”Harri Snellulta”	69
Hellberg Alexander Wilhelm	13, 53
Hellberg Otto	13, 53
Herkell Anja	15–16, 79
Herkell Jaakko	15–16, 77, 79
Herkell Selma	15–16, 79
Hietanen Pekka	67
Himanka K.A.	25
Hohenthal, rouva	8
Holopainen, työmies	25
Honkkila Hannu ”Hinski”	59
”Honte-Honey”	61
Huovinen Eero	47
Huovinen Matti	47
Huttunen Matti ”Masa”	67
Kahila, rakennusmestari	27
Karo Suoma	34, 38
Karuso, kokki	29
Kettunen Usko	42
Kontro Kaarlo Elias	5–10, 13, 15–16, 18–20, 70, 73–74, 76–78, 80
Kontro Kalervo	5–6, 13, 15, 76, 78–80
Kontro Louise Alma Marie Mathilde (ent. Ziegler)	5, 15–16, 18–20, 73, 76–77, 79
Kontro Mauno	5, 16, 76, 78–80
Kontro Mirja	5–6, 16, 76, 78
Kontro Olavi	5–6, 16, 76, 78–80
Kontro Raila	5–6, 16, 76, 78
Kuosmanen Juho	5, 9–10, 20
Kuusisto Antti William	22
Kääpä Mikael	42
Latikka Martti	68
Lauha Aarre	58, 87
Lehtonen Aleksi	1, 27
Lemmetyinen Timo	3, 67, 88
Lindström Karl Julius	14
Louhija Liisa (myöh. Tuovinen)	3, 48, 59, 74, 83
Louhivaara Jaakko	19
Luther Martti	40

Maasalo Armas	28
Mäntynen Hilda ”Hilda-täti”	38, 47–48
Nuotio Oskar	14
Nuotio Tarmo	35
Nurmi Paavo	56
Nylund Väinö	11–12
Paasikivi Juho Kusti	8, 20
”Paperitiikeri”	51
Parkkinen O., tukkukauppias	77
Parviainen Pekka	17
Peltonen Oke	68–69
Pietilä Hannu	34–35, 43, 46
”Polle”	38
”Pätkis”	46
Saari Elvi	34
Saarikoski Ismo	53
Saarikoski Pentti ”Benedictus”	53–54
Saarikoski Sirkka (myöh. Garam)	53, 86
Saarikoski Tuula (ent. Unkari)	54
Saarin Eero	46, 54, 66
Saarin Eliel	6, 7
Salomaa Santeri	25
Sarkama Erkki	34, 86
Schoof Gardis	87
Schoof Helmut	87
Simojoki Martti	40, 51, 85
Sjöholm Johan	12–13
Sundholm Valter Vilhelm	14
Tarvainen Olavi	21
Tirkkonen Seppo	3, 69
Tollander Emil	5–6
Tuovinen Liisa (ent. Louhija)	3, 48, 59, 74, 83
Tuovinen Pentti	58
Unkari Paavo	51, 54
Unkari Tuula (myöh. Saarikoski)	54
Vahtera Werner	20
Vallgren Ville	19
Viljanen Mika	62
Virkkunen Heimer	28
Virkkunen Paavo	23, 25, 27–28, 37, 40–41, 74, 81–82
Wuolijoki Hella	9
Ziegler Louise Alma Marie Mathilde (myöh. Kontro)	5, 15–16, 18–20, 73, 76–77, 79
Åkerblom Olle	56